๑๔. แนะนำ
พระคัมภีร์เนตติปกรณ์

ข้าพเจ้าขอแนะนำพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ ซึ่งเป็นพระคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา อันเป็นผลงานของพระมหากัจจายนเถระพระสาวกองค์สำคัญของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้รจนาขึ้นในครั้งพุทธกาล พระมหาเถระเห็นความสำคัญ จึงได้จัดพระคัมภีร์นี้เข้าไว้ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๑๐ คู่กันกับเปฏโกปเทส ในการสังคายนาครั้งที่ ๖ ณ สหภาพพม่า ส่วนฉบับของไทยเรานั้นจารึกไว้ในใบลานเป็นอักษรขอม เพิ่งจะได้มีการปริวรรตเป็นอักษรไทยภาษาบาลีชำระและพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในโอกาสนี้

เบื้องต้น จะขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับชื่อของปกรณ์นี้ก่อน คำว่า **เนตติ** นี้ มาจาก นี ธาตุ ติ ปัจจัย ตามศัพท์แปลว่า "นำไป" ที่ว่านำไปนั้นหมายความว่า นำเวไนยสัตว์ไปสู่อริยธรรม อีกนัยหนึ่ง "เนตติ" แปลว่า เป็นเหตุนำไป อธิบายว่า เนตติปกรณ์นี้ เป็นเหตุที่จะทำให้บรรดาพระธรรมกถึก คือนักเทศน์ นำเวไนยสัตว์ทั้งหลายไปให้ถึงทัสสนมรรค คือ โสดาปัตติมรรค อีกนัยหนึ่ง "เนตติ' หมายความว่า เป็นปกรณ์ที่นำไป คือ เป็นฐานที่ตั้งให้เวไนยสัตว์ทั้งหลายถึงพระนิพพาน อธิบายว่า ถ้าหากมิได้อาศัยคำแนะนำของเนตติปกรณ์นี้ ความเข้าใจอรรถแห่งพระสูตรที่ถูกต้องก็จะไม่มี เพราะว่าการสังวรรณนา (อธิบาย) อรรถแห่งพระสูตรทั้งหมด ต้องอาศัยคำแนะนำแห่งเนตติปกรณ์ และเนตติปกรณ์นี้ก็เกิดจากพระสูตร และพระสูตรก็เกิดจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความหมายดังกล่าวนี้ ข้าพเจ้านำมาจากอรรถกถา แห่งเนตติปกรณ์ รวมความว่า **เนตติปกรณ์** เป็นคำอธิบายนวังคสัตถุศาสน์ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า เนตติปกรณ์นี้เป็นพระคัมภีร์อรรถกถาครั้งแรกเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ซึ่งในตอนท้ายแห่งคัมภีร์เนตติปกรณ์นี้ ยังได้กล่าวว่า เนตติปกรณ์นี้ พระมหากัจจายนะได้ภาษิตไว้พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนา และได้ร้อยกรองไว้ในมูลสังคีติ แต่เป็นการน่าประหลาดใจที่ในพระไตรปิฎกทั้งหลาย มิได้จัดเนตติปกรณ์ไว้ในหมวดแห่ง

พระสุตตันตปิฎก ทั้ง ๆ ที่หนังสือชั้นอรรถกถา เช่น ปปัญจสูทนี[๑] อรรถกถามูลปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย พระพุทธโฆษาจารย์ รจนา และสัทธัมมปกาสินี[๒] อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค ขุททกนิกาย พระมหานามเถระ รจนา ได้อ้างถึงข้อความในเนตติปกรณ์นี้[๓] และเนตติปกรณ์นี้ก็มีอรรถกถาชื่อว่า **เนตติอรรถกถา** ซึ่งพระธรรมปาลเถระแห่งสำนักพัทรติตถ์ อยู่ทางอินเดียตอนใต้ ได้แต่งไว้ พระธรรมปาลเถระ เป็นพระอรรถกถาจารย์รุ่นเดียวกับพระพุทธโฆษาจารย์ พระธรรมปาลเถระองค์นี้แหละได้แต่งคัมภีร์มหาฎีกาแห่งวิสุทธิมรรค ชื่อ ปรมัตถมัญชุสา คัมภีร์เนตติปกรณ์ยังมีคัมภีร์บริวารต่อลงมา เรียกว่า **เนตติฎีกา** ซึ่งแต่งโดยพระธรรมปาลเถระ ชื่อเดียวกันกับพระธรรมปาลเถระองค์ก่อน แต่พระธรรมปาลเถระองค์หลังนี้ เป็นศิษย์ของพระอานันทาจารย์ ผู้แต่งมูลฎีกาแห่งพระอภิธรรม และท่านผู้นี้เป็นผู้แต่งอนุฎีกา อธิบายความแห่งมูลฎีกาด้วย ต่อมา ก็ยังมีคัมภีร์อธิบายเนตติปกรณ์ในชั้นหลัง ชื่อว่า **เนตติวิภาวินี** เป็นอรรถกถารุ่นใหม่ ซึ่งแต่งโดยพระสัทธรรมปาลมหาธรรมราชคุรุ ชาวพม่า แต่งเป็นสังวรรณนา (คำอธิบาย) แห่งเนตติปกรณ์อีกคัมภีร์หนึ่ง ในคัมภีร์สาสนวังสะยังได้กล่าวว่า สังฆราชแห่งพม่าองค์หนึ่งชื่อว่า ญาณาภิวังสะ เป็นผู้แต่งคัมภีร์ชื่อว่า เปฏกาลังการะ อภินวฎีกาแห่งเนตติปกรณ์นี้ด้วย ซึ่งข้าพเจ้ายังไม่แน่ใจว่า จะเป็นคัมภีร์เดียวกันกับเนตติวิภาวินีหรือไม่ ซึ่งจะต้องศึกษาต่อไป

อย่างไรก็ดี เนตติปกรณ์นี้ได้แต่งมาในรุ่นราวคราวเดียวกับเปฏโกปเทสปกรณ์ ซึ่งเมื่อพิจารณาดูแล้ว คัมภีร์เปฏโกปเทสปกรณ์ แต่งก่อน เนตติปกรณ์แต่งภายหลัง มีข้อความหลายแห่งซ้ำ ๆ กัน ซึ่งแสดงว่า เป็นคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเพื่ออธิบายความพระพุทธวจนะในครั้งพุทธกาลทั้งสิ้น

---

[๑] ปปัญจสูทนี. ๑/๔๒.

[๒] สัทธัมมปกาสินี. ๑/๓๓.

[๓] เนตติปกรณ์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ หน้า ๖ ข้อความว่า

วุตฺตมฺหิ เอกธมฺเม เย ธมฺมา เอกลกฺขณา เกจิ
วุตฺตา ภวนฺติ สพฺเพ โส วุตฺโต ลกฺขโณ หาโร.

การกำหนดอายุของคัมภีร์นี้ อ่านได้จากคำปรารภของพระธรรมปาล-เถระในเนตติอรรถกถา บอกไว้ชัดว่า เป็นงานของพระมหากัจจายนเถระ ผู้ได้อภิญญา ๖ ผู้ได้วสี(ความชำนาญ) แตกฉานในปฏิสัมภิทา พระพุทธองค์ทรงยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะในการอธิบายความย่อให้พิสดารได้ นี้เป็นข้อความที่ท่านได้กล่าวไว้ ๑,๕๐๐ ปีกว่ามาแล้ว แต่ฝรั่งเขาสันนิษฐานว่า ไม่ใช่พระมหากัจจายนะที่เป็นพระมหาสาวกสำคัญองค์นั้น เป็นผู้แต่ง หากแต่เป็นพระมหากัจจายนะองค์ต่อ ๆ มาแต่งขึ้น แต่ยอมรับว่าพระคัมภีร์นี้ได้เกิดมีขึ้น เมื่อต้นคริสต์ศตวรรษ คือประมาณเกือบ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว โดยอ้างเหตุผลเทียบเคียงกับคัมภีร์สันสกฤต เช่น มหาวัสตุ นี้เป็นความคิดของเขา

การศึกษาในพระพุทธศาสนานั้น ได้มีการรวบรวมคำสอนอันเป็นพุทธวจนะมาแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่แล้ว งานในพระพุทธศาสนาที่จัดเป็นธุระสำคัญมี ๒ อย่าง คือ คันถธุระ งานเกี่ยวกับพระคัมภีร์ และวิปัสสนา-ธุระ งานเกี่ยวกับการอบรมจิตใจ ภารกิจอันสำคัญในการสั่งสอนพระพุทธวจนะนี้ พระมหาสาวกองค์สำคัญซึ่งเป็นพระอรหันต์ เช่น พระสารีบุตรเถระ และพระมหากัจจายนเถระ ย่อมเป็นคณาจารย์บอกกล่าวสั่งสอน และอรรถาธิบายพระพุทธวจนะนั้น ๆ แต่งานการสอนพระปริยัติธรรมนั้น พระสารีบุตรท่านสอนตามแนวอย่างหนึ่ง โดยตั้งหลักอธิบายเป็นของท่าน อย่างคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคให้รายละเอียดเกี่ยวกับข้อความธรรมะต่าง ๆ ในระดับสูง สำหรับงานศึกษาพระ-สัทธรรมอันเป็นพระสูตร และปรมัตถธรรมที่พระมหากัจจายนะได้รจนาไว้นี้ เป็นงานเกี่ยวกับการวิจัย ค้นคว้าหาความรู้เกี่ยวกับพระพุทธวจนะแต่ละสูตร ๆ โดยวางหลักการเขียนที่นับว่าเป็นแบบฉบับที่ดีที่สุด มีสังคหวาระ การรวมความไว้ก่อนแล้วมีวิภังควาระ การจำแนกแจกแจงออกไป ซึ่งเริ่มต้นด้วยบทอุทเทส การตั้งหัวข้อบทนิทเทส การขยายความ และปฏินิทเทส การทบทวนรายละเอียดในการศึกษาธรรม แยกแยะให้เห็นเนื้อหา ให้เกิดข้อคิดในประเด็นต่าง ๆ อย่างละเอียด ผู้ใคร่การศึกษาควรดูและพิจารณาอย่างยิ่ง แต่การจะศึกษาคัมภีร์เนตติปกรณ์ให้เข้าใจแจ่มแจ้งได้นั้น จะต้องศึกษาเนตติอรรถกถา เนตติฎีกา และเนตติวิภาวินี พร้อม ๆ กันไปด้วย

ซึ่งคัมภีร์เหล่านี้ เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับวงการศึกษาพระธรรมชั้นสูง จะต้องใช้เป็นคู่มือในการศึกษาค้นคว้า มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้สร้างพระคัมภีร์เหล่านี้ใกล้จะสำเร็จแล้ว

ประวัติผู้รจนาเนตติปกรณ์

เนื่องจากคัมภีร์เนตติปกรณ์นี้ เป็นงานวรรณกรรมรุ่นเดียวกับเปฏโกปเทส ข้าพเจ้าได้เล่าประวัติของพระมหากัจจายนะ ผู้แต่ง ไว้ในคำแนะนำเปฏโกปเทสส่วนหนึ่งแล้ว และจะขอนำเอาประวัตินั้น มากล่าวไว้ในที่นี้อีก

พระมหากัจจายนะเป็นบุตรพราหมณ์ปุโรหิต กัจจายนโคตร (เรียกว่ามหากัจจานะก็มี) เกิดในกรุงอุชเชนี เจริญวัยเรียนจบไตรเพทแล้ว ได้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าจัณฑปัชโชตแทนบิดา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติตรัสรู้แล้ว พระเจ้าจัณฑปัชโชต มีพระประสงค์จะทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าเสด็จยังกรุงอุชเชนี ได้ส่งกัจจายนปุโรหิตไปกราบทูลอาราธนา กัจจายนปุโรหิตจึงทูลขอลาบวชด้วย ทรงอนุญาต กัจจายนปุโรหิตได้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยบริวารอีก ๗ คน เมื่อได้เฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว ฟังธรรมได้บรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยบริวาร กัจจายนปุโรหิตพร้อมด้วยบริวารได้ทูลขออุปสมบท แล้วได้ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้า เสด็จไปกรุงอุชเชนี พระพุทธเจ้ากลับส่งพระมหากัจจายนะไปแทนพระองค์ พระมหากัจจายนะได้ถวายบังคมลาไปพร้อมกับบริวารที่ได้อุปสมบท ๗ องค์ ไปประกาศพระพุทธศาสนาในกรุงอุชเชนี ให้พระเจ้าจัณฑปัชโชต และชาวเมืองเลื่อมใสแล้วจึงกลับไปยังสำนักพระบรมศาสดา พระมหากัจจายนเถระมีอายุยืนยาวต่อมา จนภายหลังพุทธปรินิพพาน

พระมหากัจจายนะ เป็นผู้ที่ได้รับยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เป็นเอตทัคคะ เลิศในการอธิบายความแห่งคำที่กล่าวไว้โดยย่อให้พิสดาร ท่านได้เป็น

คณาจารย์สั่งสอนพุทธบริษัทให้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีภาษิตที่ท่านแสดงไว้ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย คือ มธุปิณฑิกสูตร[๑] ในมูลปัณณาสก์ อุทเทสวิภังคสูตร[๒] ในอุปริปัณณาสก์ และมธุรสูตร[๓] ในมัชฌิม-ปัณณาสก์

พระมหากัจจายนะนี้ ตามประวัติเล่าว่า เป็นผู้มีรูปงาม ผิวเหมือนทอง จึงชื่อว่า กัจจายนะ หรือ กัจจานะ ครั้งหนึ่งเดินทางไปเมืองโสเรยยะ มีบุตรเศรษฐีในเมืองนั้น เห็นท่านเข้า เกิดความคิดวิปริตว่าพระเถระรูปนี้สวยจริง ควรเป็นภรรยาของเรา หรือขอให้ภรรยาของเรามีผิวพรรณเหมือนพระเถระรูปนี้ พอคิดเท่านั้น บุตรชายของเศรษฐีนั้นได้กลายเป็นเพศหญิงทันที ด้วยอำนาจของอกุศลจิต ภายหลังได้ขอขมา ท่านก็ได้กลับเพศเป็นชายตามเดิม แต่รูปปฏิมาของพระมหากัจจายนะปัจจุบันนี้ทำเป็นรูปพระท้องพลุ้ย ศีรษะหลิม เรียกกันว่าพระสังกัจจายน์ เรื่องนี้มีผู้ใหญ่หลายท่านเล่าให้ฟังว่า เดิมพระมหากัจจายนะรูปงามจริง แต่เพราะไปเกิดเหตุที่ชายเกิดคิดวิปริตเกี่ยวกับตัวท่าน ต้องกลายเพศเป็นหญิงดังที่กล่าวมาแล้ว ท่านจึงอธิษฐานให้รูปร่างของท่านอ้วนท้องพลุ้ยศีรษะหลิมเสีย เพื่อจะมิให้เป็นบาปแก่คนอื่น ๆ ต่อไป ได้เล่ากันมาดังนี้ แต่ยังไม่เห็นหลักฐาน จริงเท็จอย่างไร ขอให้เป็นเรื่องของท่านผู้เล่า พระมหากัจจายนะนี้เป็นพระมหาสาวกผู้มีความสำคัญ ถ้าใครไปว่าร้ายหรือดูแคลนท่าน ก็จะได้รับอกุศลวิบาก มีเรื่องเล่าไว้ในปปัญจสูทนี อรรถกถาอุปริปัณณาสก์[๔] ว่า วันหนึ่งวัสสการพราหมณ์เห็นพระมหากัจจายนเถระลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ จึงพูดว่าพระเถระรูปนี้เหมือนลิง พระผู้มีพระภาคได้ยินคำนั้นจึงตรัสว่า ถ้าวัสสการพราหมณ์ขอขมาพระเถระก็จะเป็นการดี ถ้าไม่ยอมขอขมา ก็จะเป็นลิงหางยาวเหมือนโคอยู่ในเวพุวันนี้ วัสสการพราหมณ์ได้ยินดังนั้น คิดว่าถ้อยคำของพระสมณโคดมย่อมเป็นจริง ดังนั้นจึงคิดต่อไปว่า เมื่อเราเกิดเป็นลิงก็ควรจะมีที่หากิน จึงให้ปลูก

---

[๑] ม. มู. ๑๒/๒๒๐.
[๒] ม. อุ. ๑๔/๔๑๑.
[๓] ม. ม. ๑๓/๔๒๕.
[๔] ปปัญจสูทนี. ๓/๔๘๒.

ต้นไม้หลากชนิดไว้ในเวฬุวัน ทำการอารักขาเป็นอย่างดี ต่อมา วัสสการพราหมณ์ได้ตายไปเกิดเป็นลิง เมื่อมีคนเรียกว่า วัสสการ ก็ได้มายืนอยู่ใกล้ เรื่องนี้แสดงไว้ในอรรถกถา ซึ่งแสดงผลของอริยุปวาท การว่าร้ายพระอริยะเป็นบาปให้เกิดโทษแก่ผู้ว่าร้ายจริง ๆ ปัจจุบันนี้เมื่อสร้างรูปพระสังกัจจายน์ จึงนิยมปั้นหรือหล่อแบบดังกล่าวมาแล้ว ถือกันว่าเป็นพระนำโชค และมีเคล็ดว่า หญิงที่ไม่มีบุตร อยากได้บุตรให้ไปขอบุตรกับพระสังกัจจายน์ ดังนี้ เรื่องนี้แม้จะเป็นเรื่องนอกเรื่อง แต่ก็เกี่ยวข้องกับพระมหากัจจายนะ จึงนำมากล่าวไว้

อนึ่ง พระมหากัจจายนะนี้ โดยที่ท่านเป็นนักปราชญ์ทางอักษรศาสตร์ด้วย จึงนับถือและเชื่อกันมาว่า ท่านได้รจนาไวยากรณ์บาลีที่สำคัญอีกคัมภีร์หนึ่ง ชื่อว่า กัจจายนพยากรณ์ ซึ่งนักเรียนภาษาบาลีแต่โบราณต้องเล่าเรียนสืบกันมา เรียกว่า มูลกัจจายน์

การสร้างเป็นอักษรไทยฉบับภูมิพโลภิกขุ

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้รับความกรุณาและอนุเคราะห์จาก สมเด็จ-พระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้ยืมพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ฉบับอักษรขอมมาปริวรรตเป็นอักษรไทย ตามจำนวนหนังสือเป็นคัมภีร์ใบลาน ๗ ผูกด้วยกัน แต่เมื่อตรวจดูแล้วมีอยู่เพียง ๕ ผูก คือ ผูกที่ ๒ มี ๒๓ ลาน ๔๖ หน้าลาน ผูกที่ ๔ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน ผูกที่ ๕ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน ผูกที่ ๖ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน ผูกที่ ๗ มี ๑๘ ลาน ๓๖ หน้าลาน ส่วนผูกที่ ๑ กับผูกที่ ๓ ยังหาไม่พบ มูลนิธิ ฯ ได้ปริวรรตเป็นอักษรไทยเฉพาะใบลานที่มีอยู่ แล้วได้มอบให้ พระมหาสนอง กลับวิหค ป.ธ.๙ เป็นผู้ตรวจชำระ พร้อมกับนักวิชาการ โดยเทียบเคียงกับเนตติปกรณ์ฉบับฉัฏฐสังคีติ และฉบับอักษรโรมันของบาลีเทกซ์ สำหรับผูกที่ขาดไป คือ ผูกที่ ๑ กับผูกที่ ๓ นั้น

ได้อาศัยฉบับอักษรพม่าและอักษรโรมันมาปริวรรตเป็นอักษรไทย และตรวจสอบชำระให้เป็นฉบับต่อเนื่องกันจนสำเร็จเป็น **เนตติปกรณ์ อักษรไทย ฉบับภูมิพโล-ภิกขุ** อย่างสมบูรณ์ ซึ่งควรเป็นที่น่าอนุโมทนายินดีในผลงานครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการปฏิสังขรณ์บูรณะพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ขาดไปให้บริบูรณ์ เท่ากับเป็นการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมพระพุทธศาสนาในส่วนคันถธุระ ให้สมบูรณ์แบบ

งานสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งยังไม่มีขึ้นเป็นอักษรไทยนี้ เป็นงานยากมากต้องใช้ผู้มีสติปัญญา ได้ศึกษาเล่าเรียนมาดีพอสมควร และได้ผ่านการทำงานประเภทคัมภีร์มาแล้ว สามารถใช้วิจารณญาณตัดสินความผิดถูกของอักขระ และข้อความที่รักษาสืบต่อ ๆ กันมา เพราะอายุของหนังสือเหล่านี้มิใช่นับด้วยร้อยปี หากนับเป็นพันปี ความวิปลาสคลาดเคลื่อนย่อมมีอยู่เป็นธรรมดาเพราะการคัดลอก เพราะฉะนั้น เมื่อความสำคัญของคัมภีร์มีอยู่ ประเทศที่นับถือพระ-พุทธศาสนาที่ยังขาดพระคัมภีร์นั้น จึงได้พยายามหยิบยืมประเทศเพื่อนบ้านมาเป็นต้นฉบับ คัดลอก หากฉบับที่ได้มาเป็นฉบับที่ดีสมบูรณ์ ก็นับว่าเป็นโชคดี หากไม่สมบูรณ์ก็ต้องมีการตรวจสอบกับฉบับอื่น ๆ เพื่อหาข้อยุติในการทำให้เป็นที่ถูกต้อง ฉบับในเมืองไทยนั้นล้วนแต่นำมาเป็นอักษรขอม เมื่อมาทำเป็นอักษรไทย จึงเหมือนเป็นการสร้างขึ้นใหม่ทั้งหมด งานทำพระคัมภีร์เช่นนี้เป็นงานทำสืบต่อจากงานเก่าให้สำเร็จลุล่วงไป และนับว่าเป็นงานอนุรักษ์พระพุทธศาสนาอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติส่วนหนึ่ง ผู้ได้ช่วยเหลืองานนี้ จะด้วยกำลังกายก็ดี กำลังทรัพย์ก็ดี หรือพลอยอนุโมทนาสนับสนุนก็ดี ได้ชื่อว่าได้มีโอกาสทำนุบำรุงพระพุทธ-ศาสนาให้วัฒนาสถาพรสืบไป.

๑๕. แนะนำ
พระคัมภีร์เนตติอรรถกถา หรืออรรถกถาเนตติปกรณ์

เนตติอรรถกถา เป็นคำอธิบายพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ ซึ่งเป็นผลงานของพระมหากัจจายนเถระ พระมหาสาวกผู้ได้รับเอตทัคคะเลิศในการอธิบายความแห่งคำที่กล่าวไว้โดยย่อให้พิสดาร พระคัมภีร์เนตติปกรณ์นี้ เป็นตำราพระปริยัติธรรมที่มีมาแล้วในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ซึ่งได้กล่าวแนะนำไว้แล้วในต้นพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ ที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้จัดพิมพ์แล้ว และโดยที่เนตติปกรณ์นี้เป็นพระคัมภีร์ชั้นพระบาลีคือชั้นพระไตรปิฎก จึงได้มีพระคัมภีร์อรรถกถาให้อรรถาธิบายเป็นชั้นรองลงมาอีกด้วย

การรจนาพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในชั้นอรรถกถา ชั้นฎีกา หรือปกรณ์พิเศษนั้น มีการตั้งชื่อพระคัมภีร์ต่าง ๆ อันไพเราะ เช่น อรรถกถาพระวินัยมีชื่อว่า **สมันตปาสาทิกา** อรรถกถาพระสูตรทีฆนิกายมีชื่อว่า **สุมังคลวิลาสินี** อรรถกถาพระปาติโมกข์มีชื่อว่า **กังขาวิตรณี** อรรถกถาพระอภิธรรมพระธัมมสังคณีมีชื่อว่า **อัฏฐสาลินี** บางพระคัมภีร์ก็มิได้ตั้งชื่อเป็นอย่างอื่น คงเรียกชื่อตามพระคัมภีร์ต้นที่นำมาอธิบาย เช่น อรรถกถาชาดก เรียกว่า **ชาตกัฏฐกถา** แปลว่า อรรถกถาชาดก อรรถกถาพระธรรมบท เรียกว่า **ธัมมปทัฏฐกถา** แปลว่า อรรถกถาพระธรรมบท **เนตติอรรถกถานี้** ก็ทำนองเดียวกัน มิได้มีชื่อเป็นอย่างอื่น แปลว่า อรรถกถาเนตติปกรณ์

เนื้อหาของเนตติอรรถกถา

เป็นคำอธิบายเนตติปกรณ์โดยละเอียด เริ่มต้นด้วยคำปรารภ ซึ่งมีคำนมัสการพระรัตนตรัยบอกผู้อาราธนาให้แต่งพระคัมภีร์นี้ คือ พระธรรมรักขิตเถระ

และได้กล่าวถึงพระมหากัจจายนเถระ ผู้ได้สร้างอภินิหารไว้ ณ เบื้องพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ และได้รับยกย่องสรรเสริญจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา ในปัจจุบันนี้ ได้ภาษิตพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ไว้ ซึ่งเป็นอรรถาธิบาย นวังคสัตถุสาสน์ ที่พระบรมศาสดาทรงอนุโมทนา การแต่งพระคัมภีร์เนตติอรรถกถานี้ ได้ยึดแนวของสำนักมหาวิหาร ต่อจากนั้น กล่าวถึงความหมายของคำในเนตติปกรณ์ อธิบายสังคหวาร อธิบายอุทเทสวาร อธิบายนิทเทสวาร อธิบายปฏินิทเทสวารไปตามลำดับ สุดท้ายท่านผู้รจนาได้แจ้งให้ทราบว่า ท่านพำนักอยู่ ณ วิหารของพระเจ้าธรรมาโศกมหาราช ใกล้ท่าเรือชื่อว่านาคะ ได้เริ่มรจนาพระคัมภีร์เนตติอรรถกถานี้

พระคัมภีร์เนตติอรรถกถานี้ เป็นคำอธิบายความแห่งเนตติปกรณ์ ซึ่งเป็นคู่มือของผู้ที่จะอ่านเนตติปกรณ์ให้เข้าใจได้เป็นอย่างดี ต่อจากพระคัมภีร์เนตติอรรถกถานี้ ยังมี เนตติฎีกา ซึ่งเป็นคำอธิบายเนตติอรรถกถานี้อีกชั้นหนึ่ง และยังมีพระคัมภีร์เนตติวิภาวินี ซึ่งเป็นอรรถกถาเนตติปกรณ์นี้เหมือนกัน แต่สำนวนหลังกว่ามากซึ่งมูลนิธิภูมิพโลภิกขุจะได้สร้างขึ้นเพื่อเผยแผ่พระสัทธรรมต่อไป

ประวัติผู้รจนาเนตติอรรถกถา

ว่าถึงประวัติของท่านผู้รจนาพระคัมภีร์นี้ ก็คือ **พระธรรมปาลเถระ** ซึ่งข้าพเจ้าได้เรียบเรียงไว้แล้วในพระคัมภีร์ชุดเดียวกัน จึงขอนำเอาประวัติของท่านมาลงไว้ ณ ที่นี้อีก ท่านอาจารย์พระธรรมปาลเถระนี้ ได้พำนักอยู่ ณ วัดพทรดิตถวิหาร แคว้นทมิฬ อินเดียตอนใต้ ใกล้เกาะลังกา ท่านอาจารย์นี้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๙๕๐ - ๑๐๐๐ รุ่นหลังพระพุทธโฆษาจารย์ ได้รจนาพระคัมภีร์อรรถกถาฎีกาสืบต่อจากพระพุทธโฆษาจารย์ไว้เป็นจำนวนมาก ในคัมภีร์จูฬคันถวงศ์และศาสนวงศ์ ได้กล่าวผลงานของท่านไว้ว่า มีประมาณ ๑๔ พระคัมภีร์ คือ

๑. เนตติอรรถกถา หรือ อรรถกถาเนตติปกรณ์
๒. อรรถกถาอิติวุตตกะ ชื่อ ปรมัตถทีปนี
๓. อรรถกถาอุทาน ชื่อ ปรมัตถทีปนี
๔. อรรถกถาจริยาปิฎก ชื่อ ปรมัตถทีปนี
๕. อรรถกถาเถรคาถา ชื่อ ปรมัตถทีปนี
๖. อรรถกถาเถรีคาถา ชื่อ ปรมัตถทีปนี
๗. อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อ ปรมัตถทีปนี (วิมลวิลาสินี)
๘. อรรถกถาเปตวัตถุ ชื่อ ปรมัตถทีปนี (วิมลวิลาสินี)
๙. มหาฎีกาวิสุทธิมรรค ชื่อ ปรมัตถมัญชุสา
๑๐. ฎีกาอรรถกถาทั้ง ๔ มีอรรถกถาทีฆนิกาย เป็นต้น ชื่อ ลีนัตถปกาสินี
๑๑. ฎีกาอรรถกถาชาดก ชื่อ ลีนัตถปกาสินี
๑๒. เนตติฎีกา เป็นฎีกาอธิบายเนตติอรรถกถา
๑๓. ฎีกาอรรถกถาพุทธวงศ์ ชื่อ ปรมัตถทีปนี
๑๔. อนุฎีกาแห่งอรรถกถาอภิธรรม ชื่อ ลีนัตถวัณณนา

ตามบัญชีพระคัมภีร์ที่กล่าวไว้นี้ สำหรับรายการที่ ๑๐ ฎีกาอรรถกถาทั้ง ๔ มีทีฆนิกาย เป็นต้น ชื่อ ลีนัตถปกาสินี ถึงรายการที่ ๑๔ อนุฎีกาแห่งอรรถกถาอภิธรรม ชื่อ ลีนัตถวัณณนานั้น ตามที่ได้ตรวจสอบแล้วสันนิษฐานว่าเป็นผลงานของท่าน พระธรรมปาลเถระอีกองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นศิษย์ของพระอานันทาจารย์ ท่านผู้นี้มีชีวิตอยู่ ในราวพุทธศักราช ๑๓๐๐-๑๔๐๐ ชื่อพ้องกันกับพระธรรมปาลเถระองค์ก่อนเข้า จึงนิยมเรียกพระเถระองค์หลังนี้ว่า **พระจุลธรรมปาลเถระ** จึงขอให้ท่านทราบว่าเป็นคนละองค์กัน ซึ่งจะสังเกตเห็นได้จากพระคัมภีร์ที่รจนาไว้แล้วนั้นมีสำนวนโวหารแตกต่างกันอยู่

ท่านอาจารย์พระธรรมปาลเถระ สำนักพทรติตถวิหารนี้ ได้สร้างงานพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่ง อันเป็นสมบัติทางวรรณกรรมของโลกมาเป็นเวลาถึง ๑,๕๐๐ ปีเศษแล้ว ท่านจึงเป็นพระอรรถกถาจารย์ และเป็นพระ-ฎีกาจารย์ผู้มีความสามารถยิ่ง จากผลงานของท่านที่ปรากฏในพระคัมภีร์มหาฎีกา

วิสุทธิมรรค ชื่อว่า ปรมัตถมัญชุสานั้น ได้แสดงถึงความรู้อย่างเยี่ยมทั้งพุทธศาสตร์และโลกโวหาร แสดงถึงภูมิการศึกษาไตรเพทอย่างแตกฉานมาแล้ว สำหรับด้านการรจนาอรรถกถานั้น ท่านยึดแบบแผนข้อวินิจฉัยของสำนักมหาวิหารเป็นหลัก โดยถือแนวเช่นเดียวกับพระพุทธโฆษาจารย์ได้ดำเนินมา ทำให้เข้าใจว่าได้ร่วมงานมากับพระพุทธโฆษาจารย์ และรับช่วงงานทำอรรถกถาเป็นภาษาบาลีมาด้วย ผลงานที่ได้ทำอรรถกถาขุททกนิกายถึง ๗ พระคัมภีร์ อันมีชื่อว่า ปรมัตถทีปนี นี้ แสดงถึงการวางแผนงาน ทำพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในระบบต่อเนื่องสืบทอดงานของกันและกันแห่งพระเถระ ผู้บริหารงานพระพุทธศาสนาไว้ให้เป็นสมบัติของโลก ซึ่งแม้ท่านจะอยู่สำนักวัดพทรติตถวิหาร ในตอนใต้ของชมพูทวีป ทางลังกาก็ถือว่าท่านเป็นชาวลังกาด้วย

การสร้างเป็นอักษรไทย

เนตติอรรถกถานี้ ยังมิได้เคยมีพิมพ์เป็นอักษรไทยมาก่อน เนื่องจากได้พิมพ์พระคัมภีร์เนตติปกรณ์มาแล้ว มูลนิธิภูมิพโลภิกขุมีความประสงค์จะสร้างงานพระคัมภีร์ให้ต่อเนื่องเป็นสายยืนตั้งแต่พระบาลี อรรถกถา ฎีกา เป็นลำดับกันไป เพื่อให้เป็นอุปกรณ์การศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ปริวรรตอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย ชำระสอบทานกับฉบับฉัฏฐสังคีติให้เป็นฉบับอักษรไทยขึ้น ต้นฉบับใบลานได้มาจากวัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระญาณสังวรเจ้าอาวาส ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆ-ปริณายก ได้โปรดให้ความอนุเคราะห์ให้ยืมมา มีจำนวน ๑๓ ผูก เป็นจำนวน ๖๓๙ หน้าลาน ดังนี้

ผูก ๑	มีจำนวน ๒๓ $\frac{๑}{๒}$ ลาน	๔๗ หน้าลาน
ผูก ๒	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน

ผูก ๓	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๔	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๕	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๖	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๗	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๘	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๙	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๐	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๑	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๒	มีจำนวน ๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูก ๑๓	มีจำนวน ๓๒ ลาน	๖๔ หน้าลาน
	รวม ๓๑๙ $\frac{๑}{๒}$ ลาน	๖๓๙ หน้าลาน.

๑๖. แนะนำ
พระคัมภีร์เนตติฎีกาและพระคัมภีร์เนตติวิภาวินี

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาได้ดำเนินการปริวรรตตรวจชำระและจัดพิมพ์พระคัมภีร์ขึ้นอีก ๒ คัมภีร์ คือ **พระคัมภีร์เนตติฎีกา** และ**พระคัมภีร์เนตติวิภาวินี**ขึ้นเป็นอักษรไทย เพื่อให้เป็นคัมภีร์ต่อเนื่องจาก**พระคัมภีร์เนตติปกรณ์** และ **พระคัมภีร์เนตติอรรถกถา** ที่ได้ตีพิมพ์ไว้แล้ว เป็นอันว่าชุดพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ในฉบับภาษาบาลีอักษรไทยได้เสร็จสิ้นลงแล้ว เป็นการสมควรอย่างยิ่ง ในวงการนักศึกษาบาลีในเมืองไทย จะได้อนุโมทนาในผลงานครั้งนี้ที่ได้มีคัมภีร์เนตติปกรณ์อักษรไทยไว้ศึกษา เพราะพระคัมภีร์เหล่านี้ได้มีอยู่ในอักษรขอมในเมืองไทยมาช้านานแล้ว แต่ยังอยู่ในแดนสนธยาที่นักศึกษาภาษาบาลีเมืองไทยไม่ค่อยจะรู้จักกัน ตรงกันข้ามในต่างประเทศ พม่า ก็ได้พิมพ์พระคัมภีร์เหล่านี้มานานแล้ว อังกฤษก็ได้มีการพิมพ์เป็นอักษรโรมันไว้แล้ว ในครั้งฉัฏฐสังคายนาได้ยกพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ไว้ในฐานะเป็นพระบาลีพระไตรปิฎกหมวดขุททกนิกาย เพื่อให้เข้าใจพระคัมภีร์เนตติปกรณ์และพระคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง โปรดดูผังลำดับพระคัมภีร์ที่จัดไว้ในฉัฏฐสังคายนาดังนี้

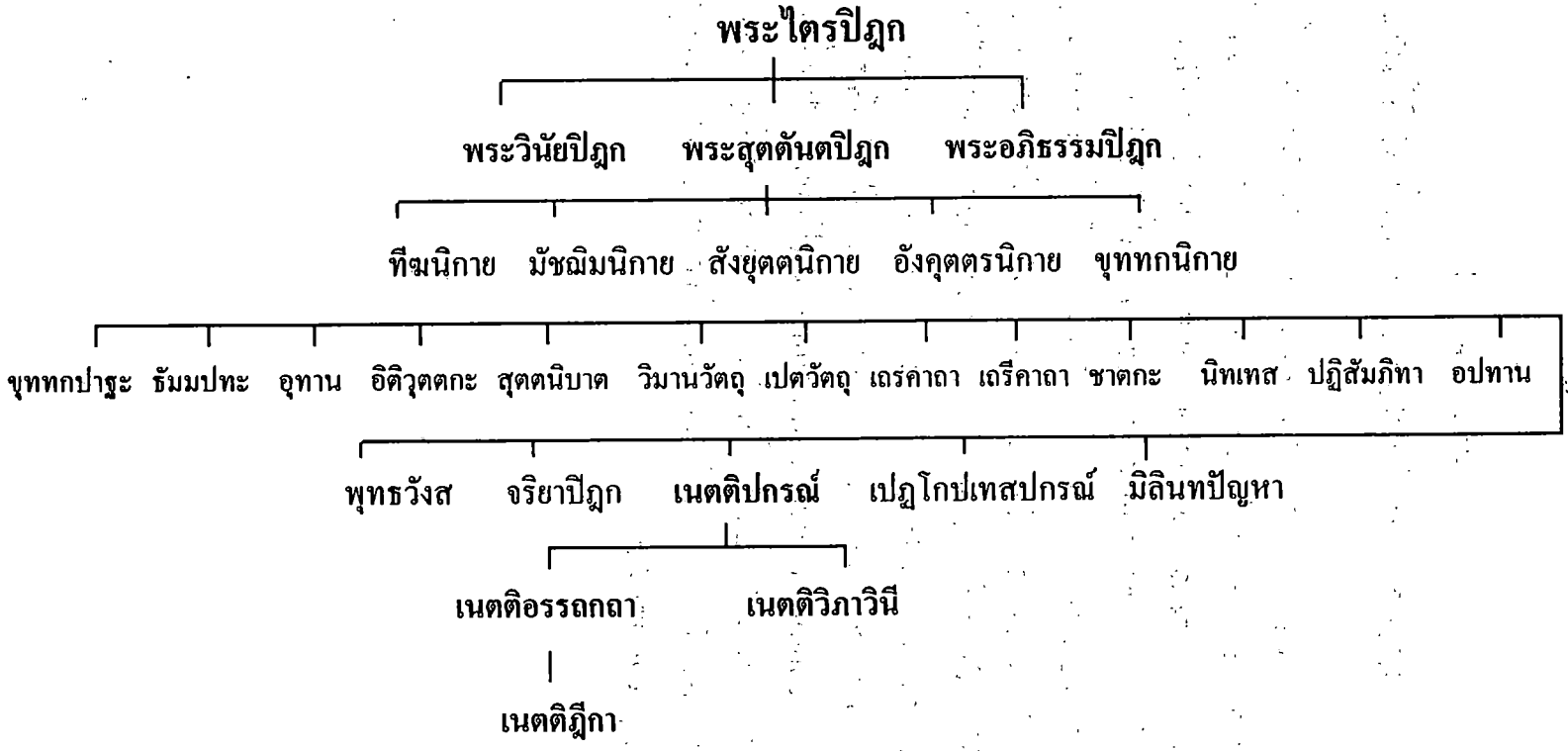
พระไตรปิฎก
พระวินัยปิฎก
พระสุตตันตปิฎก
พระอภิธรรมปิฎก
ทีฆนิกาย
มัชฌิมนิกาย
สังยุตตนิกาย
อังคุตตรนิกาย
ขุททกนิกาย
ขุททกปาฐะ
ธัมมปทะ
อุทาน
อิติวุตตกะ
สุตตนิบาต
วิมานวัตถุ
เปตวัตถุ
เถรคาถา
เถรีคาถา
ชาตกะ
นิทเทส
ปฏิสัมภิทา
อปทาน
พุทธวังส
จริยาปิฎก
เนตติปกรณ์
เปฏโกปเทสปกรณ์
มิลินทปัญหา
เนตติอรรถกถา
เนตติวิภาวินี
เนตติฎีกา

ลำดับของพระคัมภีร์มีอายุต่างกันดังนี้

๑. **พระคัมภีร์เนตติปกรณ์หรือเนตติบาลี** พระมหากัจจายนเถระได้ภาษิตไว้ในสมัยพุทธกาล เป็นพระคัมภีร์ที่ใช้สอน และศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมดั้งเดิม เช่นเดียวกับพระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคของพระสารีบุตรอัครสาวก

๒. **พระคัมภีร์เนตติอรรถกถาพระอาจารย์ธรรมปาละ** สำนักพุทรดิตถวิหาร แคว้นทมิฬ อินเดียตอนใต้ ใกล้เกาะลังกาได้แต่งขึ้นราว พ.ศ. ๙๕๐-๑๐๐๐

๓. **เนตติฎีกา** เป็นพระคัมภีร์อธิบายเนตติอรรถกถาอีกชั้นหนึ่ง ในคัมภีร์จูฬคันถวงศ์ได้กล่าวว่า เป็นผลงานของท่านพระธรรมปาละ ซึ่งควรจะมีอายุในราว พ.ศ. ๙๕๐-๑๐๐๐ แต่เมื่อได้ตรวจดูสำนวนโวหารแล้วเห็นว่า ควรเป็นผลงานของพระธรรมปาละอีกองค์หนึ่งซึ่งเป็นศิษย์อาวุโสของท่านพระอานันทาจารย์ คนละองค์กับพระธรรมปาละผู้อยู่สำนักพุทรดิตถวิหาร จึงเห็นว่าอายุของเนตติฎีกานี้จะอยู่ในราวศตวรรษที่ ๑๓-๑๔

๔. **เนตติวิภาวินี** เป็นคำอธิบายพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ แต่งในยุคหลัง เป็นผลงานของพระมหาเถระผู้มีนามว่า **สัทธรรมปาละ** ผู้เป็นอาจารย์ของพระมหากษัตริย์พระนามว่า **พระมหาธรรมราชา** แห่งเมืองพม่า แต่งเสร็จในปี พ.ศ.๒๑๐๘ ในรัชกาลพระมหาธรรมราชาพระองค์นั้น เมื่อวันขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๙

เนื้อหาของเนตติฎีกาและเนตติวิภาวินี

เมื่อว่าตามลำดับอายุของพระคัมภีร์ทั้ง ๒ ตามที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว จะเห็นได้ว่าเนตติฎีกาเกิดก่อนเนตติวิภาวินี ซึ่งควรจะเป็นว่าเนตติฎีกาแต่งอธิบายเนตติอรรถกถา เนตติวิภาวินีแต่งอธิบายเนตติฎีกา แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ตามที่เป็นอยู่ เนตติฎีกาอธิบายเนตติอรรถกถา แต่เนตติวิภาวินีอธิบายพระคัมภีร์เนตติปกรณ์

โดยตรง คือทำหน้าที่เป็นอรรถกถาของเนตติปกรณ์นั่นเอง ฉะนั้น เนื้อหาของพระคัมภีร์ทั้ง ๒ นี้ จึงแตกต่างกันโดยประสงค์ดังนี้

เนตติฎีกา แต่งอธิบายเนตติอรรถกถาไม่มีปณามคาถา เริ่มต้นด้วยการพรรณนากถาเริ่มพระคัมภีร์ พรรณนานิทานกถา แล้วพรรณนาตามเนื้อของเนตติ-อรรถกถาไปจบลงด้วยพรรณนาคำนิคมคือคำลงท้าย ในฉบับอื่นไม่มีคำลงท้ายที่เรียกว่า **โอสานคาถา** หรือ **อวสานคาถา** แต่ฉบับอักษรขอมมีโอสานคาถา ท่านผู้จารพระคัมภีร์นี้ได้แต่งไว้ไพเราะ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้นำมาพิมพ์ไว้ด้วย

เนตติวิภาวินีนั้น เป็นอรรถกถาเนตติปกรณ์รุ่นหลัง นับเวลาห่างจากเนตติอรรถกถาตั้งพันปีและแต่งทีหลังเนตติฎีกาด้วยซ้ำ เนื้อหาเริ่มต้นด้วยปณามคาถา หรือกถาเริ่มต้นพระคัมภีร์ แสดงการบูชานอบน้อมพระรัตนตรัย ขอพึ่งอาศัยอานุภาพของพระคัมภีร์เนตติปกรณ์และอรรถกถาที่ท่านได้รจนาไว้ จึงได้แต่งเนตติวิภาวินีให้เกื้อกูลแก่คำสอนของพระพุทธเจ้า กล่าวสรรเสริญพระมหากษัตริย์ ทรงพระนามว่า **พระมหาธรรมราชา** ท่านผู้แต่งได้รับอาราธนาจากอำมาตย์ผู้ชื่อ **อนันตสุติ** จึงได้แต่งพระคัมภีร์เนตติวิภาวินีนี้ขึ้น ต่อจากนั้นได้พรรณนาสังคหวารไปจนจบพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ เช่นเดียวกับอรรถกถาเนตติปกรณ์ ลงท้ายด้วยคำ **นิคมกถา** พระคัมภีร์นี้แต่งขึ้นนอกจากเพื่ออธิบายพระคัมภีร์เนตติ-ปกรณ์แล้ว ยังเป็นการเทิดทูนเฉลิมพระเกียรติของพระมหาธรรมราชา กษัตริย์พม่าผู้ครองกรุงอังวะด้วย

ประวัติผู้แต่งเนตติฎีกาและเนตติวิภาวินี

เนตติฎีกานี้ ตามคัมภีร์ฎูพคันถวงศ์ได้จัดลำดับคัมภีร์นี้ว่าผู้แต่งคือ **พระ-ธรรมปาละ** และได้กล่าวว่า คัมภีร์ที่พระธรรมปาละได้แต่งไว้มี ๑๔ พระคัมภีร์ด้วยกัน พระธรรมปาละที่ว่านี้เป็นผู้มีชื่อเสียงในทางรจนาพระคัมภีร์ ท่านอยู่ในชั้น

พระอรรถกถาจารย์ และ **พระฎีกาจารย์** ที่ว่าอยู่ในชั้นพระอรรถกถาจารย์คือ ท่านได้รจนาพระคัมภีร์ชั้นอรรถกถา เช่น ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา และอรรถกถาอื่น ๆ อีก รวมทั้งอรรถกถาเนตติปกรณ์นี้ด้วย ที่ว่าท่านเป็นพระฎีกาจารย์ก็โดยที่ท่านได้แต่งพระคัมภีร์มหาฎีกาอธิบายวิสุทธิมรรคโดยพิสดารด้วย เมื่อได้ตรวจสอบเนตติฎีกาแล้วสำนวนไปเหมือนกันกับฎีกาพระสูตรมีฎีกาทีฆนิกายเป็นต้น และเหมือนอนุฎีกาพระอภิธรรม จึงทำให้แน่ใจว่าเป็นพระคัมภีร์ชั้นฎีกาที่พระเถระผู้มีชื่อว่าพระธรรมปาละอีกองค์หนึ่งได้แต่งไว้ในชั้นหลัง เพื่อให้เห็นความต่างกันจึงนิยมเรียกพระธรรมปาละชั้นหลังองค์นี้ว่า **พระจุลธรรมปาละ** ส่วนพระธรรมปาละองค์ก่อน สำนักพทรติตถวิหารนั้นอยู่ในยุคเดียวกับพระพุทธโฆษะ พำนักอยู่อินเดียตอนใต้ ท่านมีเชื้อชาติเป็นทมิฬ สำหรับพระธรรมปาละองค์หลังนี้เป็นศิษย์ของพระอานันทาจารย์ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ งานแต่งเนตติฎีกานี้ควรยุติได้ว่า เป็นงานของพระธรรมปาละองค์หลังนี้ ท่านผู้นี้เป็นชาวลังกาสำนักมหาวิหาร ท่านได้ศึกษาเล่าเรียนในสำนักของพระอานันทาจารย์ผู้แต่งมูลฎีกาพระอภิธรรม เพราะฉะนั้นเนตติฎีกานี้จึงมีอายุพันปีเศษมาแล้ว

ส่วนผู้แต่ง **เนตติวิภาวินี** มีชื่อว่า **พระสัทธรรมปาลเถระ** เป็นครูของพระมหาธรรมราชา เป็นชาวพม่า ชื่อภาษาพม่าของท่านว่ากระไรไม่ทราบได้ บอกนามไว้ในตอนท้ายของพระคัมภีร์ของท่านว่า **อัตถวัณณนาแห่งพระคัมภีร์เนตติปกรณ์** ที่ท่านพระมหากัจจายนะได้ภาษิตไว้ พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนา พระเถระผู้สังคายนาครั้งมูลสังคีติได้รวบรวมไว้ พระคัมภีร์ซึ่งพระสัทธรรมปาลเถระรจนาไว้มีชื่อว่า **เนตติวิภาวินี** อันกระทำประโยชน์เกื้อกูลแก่พระพุทธชิโนรสทั้งหลาย ได้สำเร็จลงเมื่อพระอาทิตย์อุทัยวันขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๙ จุลศักราช ๙๒๖ จุลศักราชนั้นอายุอ่อนกว่าพุทธศักราช ๑๑๘๑ ปี จึงตรงกับพุทธศักราช ๒๑๐๗ ซึ่งได้บอกไว้ในคำลงท้ายอย่างถูกต้องด้วย ปีนี้ท่านบอกว่าเป็นรัชกาลของกษัตริย์พม่าพระนามว่า พระมหาธรรมราชา ทรงมีบุญญาธิการมาก **พระคัมภีร์เนตติวิภาวินี** เป็นหนังสือคู่กันกับเนตติอรรถกถาซึ่งอธิบายความพระคัมภีร์เนตติปกรณ์ให้แจ่มแจ้ง

ต่อไป นับว่าเป็นงานรจนาภาษาบาลีที่มีประโยชน์อยู่คู่โลก พระคัมภีร์นี้จึงมีอายุมาจนถึงบัดนี้เป็นเวลาห้าร้อยปีเศษแล้ว

นักปราชญ์นั้นเป็นสมบัติอันมีค่าของโลก ทางด้านภาษาบาลีมีนักปราชญ์พม่าหลายท่านที่ได้สร้างงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาไว้ เช่น พระอัครวังสมหาเถระแห่งเมืองอริมัททนปุระ ผู้รจนาพระคัมภีร์ สัททนีติ ที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้พิมพ์ไว้แล้ว ชื่อเมืองพม่าอันที่ที่รจนาพระคัมภีร์มีบอกไว้เป็นภาษาบาลีตรงกับชื่อปัจจุบันว่าอย่างไรนั้น ข้าพเจ้าได้ขอให้พระมหาวน สิริปญฺโญ อาจารย์ในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ช่วยค้นให้ ท่านได้กรุณาค้นจากหนังสือ THE PALI LITERATURE OF BURMA by M.H. BODE Ph.D., London, ENGLAND, 1909. ดังนี้

อริยมทฺทน	=	พุกาม
หสวตี, หสาวตี	=	พะโค
สุธมฺมปุร	=	สะเทิ้ม
รตนปุร	=	อังวะ
มุตฺติม	=	เมาะตะมะ
รตนปุณฺณ	=	มัณฑเล
เชยฺยปุร	=	สะแคง
เกตุมวตี	=	ตองอู

ขอขอบพระคุณพระมหาวน สิริปญฺโญ ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

การสร้างเป็นอักษรไทย

วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาบาลีชุดเนตติปกรณ์นี้ ที่เป็นอักษรไทยเพิ่งมีเป็นครั้งแรก โดยโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นชำระ

และแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นเจ้าของโครงการนี้ ได้ดำเนินการสืบต่อกันมาตามขั้นตอน ตั้งแต่พระคัมภีร์ **เนตติปกรณ์หรือเนตติบาลี เนตติอรรถกถา** และที่อยู่ในมือของท่านเวลานี้ คือ **เนตติฎีกาและเนตติวิภาวินี** เป็นอันว่าจบชุดเนตติปกรณ์ภาษาบาลี พระคัมภีร์ทั้ง ๒ นี้ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ต้นฉบับมาดังนี้

เนตติฎีกา ใช้ต้นฉบับใบลานอักษรขอมจาก **วัดบวรนิเวศวิหาร** โดยความอนุเคราะห์ของ**เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร)** เจ้าอาวาสปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นหนังสือจำนวน ๗ ผูก จำนวน ๑๗๔ $\frac{๑}{๒}$ ลาน ๒๕๙ หน้าลาน ดังนี้

ผูกที่ ๑	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๒	"	๒๔	ลาน	๔๘	"
ผูกที่ ๓	"	๒๔	ลาน	๔๘	"
ผูกที่ ๔	"	๒๔	ลาน	๔๘	"
ผูกที่ ๕	"	๒๔	ลาน	๔๘	"
ผูกที่ ๖	"	๒๔	ลาน	๔๘	"
ผูกที่ ๗	"	๓๐ $\frac{๑}{๒}$	ลาน	๖๑	"
รวม		๑๗๔ $\frac{๑}{๒}$	ลาน	๓๔๙	หน้าลาน

เนตติวิภาวินี ใช้ต้นฉบับใบลานอักษรขอมจากวัด**ราชบพิธสถิตมหาสีมาราม** โดยความอนุเคราะห์ของ**เจ้าประคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสนมหาเถระ)** ได้ทรงพระกรุณาประทานให้ยืมมา เป็นหนังสือ ๑๘ ผูก ๔๓๐ $\frac{๑}{๒}$ ลาน ๘๖๑ หน้าลาน ดังนี้

ผูกที่ ๑-๔	มีจำนวนผูกละ	๒๔	ลาน	รวม	๑๙๒	หน้าลาน
" ๕	"	๒๕	"		๕๐	"
" ๖-๑๗	"	๒๔	"		๕๗๖	"
" ๑๘	"	๒๑ $\frac{๑}{๒}$	"		๔๓	"
	รวม	๔๓๐ $\frac{๑}{๒}$	ลาน		๘๖๑	หน้าลาน.

๑๗. แนะนำ
พระคัมภีร์เปฏโกปเทสปกรณ์

นับเป็นเกียรติอย่างยิ่งของชาวไทย ที่อักษรไทยได้จารึกพระคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาอีกคัมภีร์หนึ่ง คือ **พระคัมภีร์เปฏโกปเทสปกรณ์** ของ พระมหากัจจายนเถระ ซึ่งเป็นคัมภีร์เก่าแก่ มีมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ คัมภีร์นี้ได้มีอยู่ในประเทศไทยมาช้านานแล้ว แต่จารึกเป็นอักษรขอมอยู่ในใบลาน

คำว่า **เปฏโกปเทส** แปลว่า แนะนำข้อความในปิฎก มาจากคำ ๒ คำ คือ **เปฏก** กับ **อุปเทส** คำว่า เปฏกนั้น คำเดิมคือ **ปิฎก** ที่เราใช้ในภาษาไทยว่า ปิฎก ส่วนอุปเทสนั้น แปลว่า แนะนำ หรือ ชี้ หรือ แสดง ในหนังสือไทยที่เรารู้จัก คือ หิโตปเทศ ซึ่งเดิมเป็นคัมภีร์สันสกฤต ก็มาจากคำว่า หิต กับ อุปเทศ แปลว่า แนะประโยชน์ ส่วนเปฏโกปเทสนั้น ในความรู้สึกว่าเป็นหนังสือใหม่ไม่คุ้นหูเรา ทั้ง ๆ ที่เป็นหนังสือเก่า และสำคัญยิ่งในวงการพระพุทธศาสนา ฉะนั้นจึงขอแนะนำให้เป็นที่รู้จักเพื่อการศึกษาต่อไป

คำว่า **ปิฎก** นี้ ส่วนมากเราเข้าใจในคำว่าพระไตรปิฎก ซึ่งพระอรหันตสาวกได้ทำการสังคายนาเป็นครั้งแรก หลังจากพุทธปรินิพพาน ความจริงปิฎกนี้เป็นคัมภีร์ที่มีมาก่อนแล้วในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ทั้งนี้เพราะพระพุทธองค์ทรงเป็นพระธรรมราชา มีพุทธกิจในการทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ตั้งแต่พรรษาแรกจนถึงวันสุดท้ายก่อนที่จะปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงทำหน้าที่แสดงพระธรรมเทศนาตลอดพระชนมชีพ พระสาวกสำคัญ ๆ มีพระสารีบุตรเป็นต้น ได้ทำหน้าที่รวบรวมคำสอนไว้เป็นตำราเป็นหลักฐาน ซึ่งน่าเชื่อได้ว่าจะต้องมีการบันทึกเป็นคัมภีร์ไว้และจะต้องมีการเผยแผ่คัมภีร์เหล่านั้น ในหมู่พระสาวกจะต้องมีการศึกษาเล่าเรียนอย่างแน่นอน ตำรับตำรานั้นพระสาวกย่อมทรงจำกันไว้ด้วยการท่องบ่นบ้าง ทำเป็นคำสอนเป็นแบบเรียนขึ้นมาบ้าง เป็นคัมภีร์ ๆ อย่างเช่น พระสารีบุตรได้รจนาคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค คัมภีร์มหานิทเทส และคัมภีร์จูฬนิทเทส แม้พระอภิธรรมก็น่าจะได้มีการบันทึกไว้แต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์

อยู่แล้ว ทั้งนี้ ด้วยเป็นหน้าที่ของพระสาวกโดยตรง ที่จะต้องบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นแบบเรียน เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้าย่อมมีความแตกต่างจากศาสนาและลัทธิอื่น ที่มีปรากฏอยู่ในสมัยเดียวกัน ตำรับตำราเหล่านั้นแหละที่เรียกว่า **ปิฎก** หรือ **ปิฎก**

ข้อนี้จะเห็นได้ว่า การกล่าวธรรมหรือแสดงธรรม ซึ่งมีมาในสมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้น มีการยกพระพุทธวจนะขึ้นแสดง แล้วอรรถาธิบายพระพุทธวจนะนั้นให้เป็นที่เข้าใจ ถ้าการแสดงธรรมนั้นผู้แสดงมิได้ปฏิบัติตามพระพุทธวจนะ พระพุทธองค์ย่อมทรงตำหนิ ถ้าผู้แสดงแม้กล่าวได้น้อย แต่ปฏิบัติตาม พระพุทธองค์ย่อมทรงสรรเสริญ ดังมีพุทธวจนะตรัสยืนยันไว้ในธรรมบท ขุททกนิกาย ว่า "พหุมฺปิ เจ สหิตภาสมาโน น ตกฺกโร โหติ นโร ปมตฺโต[๑] หากนระกล่าวคำอันมีมาในพระคัมภีร์ คือ พระพุทธวจนะ แม้มาก แต่ไม่ปฏิบัติตามพระพุทธวจนะนั้น เป็นผู้ประมาท ย่อมไม่มีส่วนแห่งสามัญผล" ในบาทพระคาถานี้ ใช้ศัพท์ว่า **สหิต** หมายถึง คัมภีร์หรือตำรา คำว่า สหิต นี้ ในสันสกฤต ก็มีใช้ แต่ฉบับของไทยเป็น สหิตๆ ไป แปลว่า พระพุทธพจน์อันมีประโยชน์ นอกจากนี้ คำว่า **ปิฎก** ยังมีปรากฏในความหมายว่า **ปริยัติ หรือ ตำรา** ในคำว่า มา ปิฎกสมฺปทาเนน[๒] อย่าเชื่อโดยการอ้างตำรา ดังที่ตรัสสอนชนชาวกาลามโคตรเกสปุตตนิคม ก็เพื่อจะสอนให้ชนเหล่านั้นให้ใช้ปัญญาตรึกตรองเอาด้วยตนเอง ไม่ใช่หมายความว่าตำราใช้ไม่ได้ หรือปริยัติใช้ไม่ได้ การแสดงธรรมของพระสาวกเองนั้น ต้องอาศัยการศึกษามาอย่างดีในเรื่องเกี่ยวกับคัมภีร์หรือตำราดังกล่าว ซึ่งได้มีการเขียนหรือบันทึกไว้เป็นแน่ การที่พระสาวกบางองค์ได้แสดงความสามารถในการแสดงธรรมต่อพระพักตร์สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ เช่นอย่างพระโสณกุฏิกัณณะ ผู้เป็นศิษย์ของพระมหากัจจายนะ เมื่อไปเฝ้าพระพุทธเจ้าโปรดให้กล่าวธรรมกถา ก็ได้กล่าวอัฏฐกวรรค ๑๖ สูตร ถวายด้วยเสียงไพเราะ[๓]

---

[๑] ขุ. ธ. ๒๕/๑๗. [๒] องฺ. ติก. ๒๐/๒๔๓, องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๕๔.

[๓] ขุ. อุ. ๒๕/๑๖๕, ขุ. สุ. ๒๕/๔๘๔.

ทรงประทานสาธุการว่า พระโสณกุฏิกัณณะเรียนไว้ได้ดี พระธรรมเทศนา ในกาลที่พระองค์ทรงแสดงไว้กับในวันนี้เหมือนอย่างเดียวกัน ไม่มีหย่อนหรือเกินสักนิดเดียว[๑] อนึ่ง ในครั้งพุทธกาล ได้มีธุระในพระศาสนา ๒ อย่าง คือ **คันถธุระ** การเรียนพระคัมภีร์ และ **วิปัสสนาธุระ** การปฏิบัติทางใจ จึงย่อมแสดงถึงการศึกษาคัมภีร์ได้มีมาแล้ว

ตามที่ได้กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ปิฎกมีมาแล้วในสมัยพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ มีการศึกษาด้วยการเล่าเรียน การทำความเข้าใจในหมู่พระสาวกอย่างแพร่หลาย เพราะฉะนั้น พระสาวกสำคัญ ๆ ที่ได้รับการยกย่องแม้ไปอยู่ในถิ่นห่างไกล เป็นพระอรหันต์แล้ว ก็มิใช่ท่านจะหยุดทำงานหาความวิเวกอย่างเดียว ท่านจะต้องสอนศิษยานุศิษย์เกี่ยวกับปิฎก แนะให้เข้าใจในพระพุทธวจนะ ด้วยเหตุนี้ พระมหากัจจายนะ มหาพุทธสาวกสำคัญ ซึ่งได้ใช้ชีวิตอยู่ในชนบทเมืองอวันตีห่างไกลจากพระบรมศาสดา ก็ได้ทำการสอนศิษยานุศิษย์ของตน ทำเป็นคำอธิบายขึ้น เรียกว่า **เปฎก** ข้อนี้ พระธรรมปาละผู้รจนาปรมัตถมัญชุสาได้ให้วิเคราะห์คำว่าเปฎก ไว้ว่า มหากจฺจานตฺเถเรน เทสิตปิฏกานํ สංวณฺณนา เปฏกं[๒] แปลว่า สังวรรณนา คือคำอธิบายปิฎก หรือตำราอันพระมหากัจจายนเถระแสดงไว้ ชื่อว่าเปฎก ดังนั้น จึงเกิดมีคำว่า เปฎก ขึ้นมา ส่วนคำว่า "**เปฎโกปเทส**" นั้นก็เป็นปกรณ์แนะนำข้อความในปิฎก หรือตำราพระพุทธศาสนาในครั้งนั้นนั่นเอง ในคัมภีร์เปฎโกปเทสนี้ ก็ได้เขียนบอกนามผู้แต่งว่าเป็นของ พระมหากัจจายนะ เมื่อจบลงตอนหนึ่ง ๆ ใช้คำคุณศัพท์ ว่า ชมฺพุวนวาสี แปลว่า ผู้พำนักอยู่ ณ ป่าหว้า ซึ่งชัดเจนอยู่แล้วว่าเป็นงานวรรณกรรมของพระมหากัจจายนเถระ ฉะนั้น จึงขอนำประวัติของพระมหากัจจายนะมาเล่าไว้ ณ ที่นี้ด้วย

พระมหากัจจายนะเป็นบุตรพราหมณ์ปุโรหิต กัจจายนโคตร (เรียกว่ามหากัจจานะ ก็มี) เกิดในกรุงอุชเชนี เจริญวัยเรียนจบไตรเพท แล้วได้เป็นปุโรหิต

---

[๑] มโนรถปูรณี. ๑/๒๖๓. [๒] ปรมตฺถมญฺชุสา. ๑/๒๔๑.

ของพระเจ้าจัณฑปัชโชตแทนบิดา เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จอุบัติตรัสรู้แล้ว พระเจ้าจัณฑปัชโชต มีพระประสงค์จะทูลอาราธนาพระพุทธเจ้า เสด็จยังกรุงอุชเชนี ได้ส่งกัจจายนปุโรหิตไปกราบทูลอาราธนา กัจจายนปุโรหิตจึงทูลลาบวชด้วย ทรงอนุญาต กัจจายนปุโรหิตได้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยบริวารอีก ๗ คน เมื่อได้เฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วฟังธรรม จึงได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยบริวาร กัจจายนปุโรหิตพร้อมด้วยบริวาร ได้ทูลขออุปสมบท แล้วได้ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าเสด็จไปกรุงอุชเชนี พระพุทธเจ้ากลับส่งพระมหากัจจายนะไปแทนพระองค์ พระมหากัจจายนะได้ถวายบังคมลาไปพร้อมกับบริวาร ที่ได้อุปสมบท ๗ องค์ ไปประกาศพระศาสนาในกรุงอุชเชนี ยังพระเจ้าจัณฑปัชโชตและชาวเมืองให้เลื่อมใส แล้วจึงกลับไปยังสำนักพระบรมศาสดา ท่านมีอายุยืนต่อมาจนภายหลังพุทธปรินิพพาน

พระมหากัจจายนะเป็นผู้ที่ได้รับยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เป็นเอตทัคคะ เลิศในการอธิบายความแห่งคำที่กล่าวไว้โดยย่อให้พิสดาร ท่านได้เป็นคณาจารย์สั่งสอนพุทธบริษัทให้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีภาษิตที่ท่านแสดงไว้ ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย คือ มธุปิณฑิกสูตร[๑] ในมูลปัณณาสก์ อุทเทสวิภังคสูตร[๒] ในอุปริปัณณาสก์ และมธุรสูตร[๓] ในมัชฌิมปัณณาสก์

พระมหากัจจายนะนี้ ตามประวัติเล่าว่า เป็นผู้มีรูปงามผิวเหมือนทอง จึงชื่อว่า กัจจายนะ หรือกัจจานะ ครั้งหนึ่งเดินทางไปเมืองโสเรยยะ มีบุตรเศรษฐีในเมืองนั้นเห็นท่านเข้า เกิดความคิดวิปริตว่า พระเถระรูปนี้สวยจริง ควรเป็นภรรยาของเรา หรือขอให้ภรรยาของเรามีผิวพรรณเหมือนพระเถระรูปนี้ พอคิดเท่านั้นบุตรชายของเศรษฐีนั้นได้กลายเป็นเพศหญิงทันที ด้วยอำนาจของอกุศลจิต ภายหลังได้ขมาท่านก็ได้กลับเพศเป็นชายตามเดิม แต่รูปปฏิมาของพระมหากัจจายนะ

---

[๑] ม. มู. ๑๒/๒๒๐. [๒] ม. อุ. ๑๔/๔๑๑. [๓] ม. ม. ๑๓/๔๒๕.

ปัจจุบันนี้ ทำเป็นรูป พระอุทรพลุ้ย เศียรหลิม เรียกกันว่า พระสังกัจจายน์ เรื่องนี้มีผู้ใหญ่หลายท่านเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า เดิมพระมหากัจจายนะรูปงามจริง แต่เพราะไปเกิดเหตุที่มีชายเกิดคิดวิปริตเกี่ยวกับตัวท่าน ต้องกลายเพศเป็นหญิงดังที่กล่าวมาแล้ว ท่านจึงอธิษฐานให้รูปร่างของท่านอ้วนอุทรพลุ้ย เศียรหลิมเสีย เพื่อจะมิให้เป็นบาปแก่คนอื่น ๆ ต่อไปได้ เล่ากันมาดังนี้ แต่ยังไม่เห็นหลักฐานจริงเท็จอย่างไร ขอให้เป็นเรื่องของท่านผู้เล่า พระมหากัจจายนะนี้เป็นพระมหาสาวกผู้มีความสำคัญ ถ้าใครไปว่าร้าย หรือดูแคลนท่าน ก็จะได้รับอกุศลวิบาก มีเรื่องเล่าไว้ในอรรถกถาอุปริปัณณาสก์ปปัญจสูทนี[๑] ว่า วันหนึ่ง วัสสการพราหมณ์เห็นพระมหากัจจายนเถระ ลงมาจากภูเขาคิชฌกูฏ จึงพูดว่า พระเถระรูปนี้เหมือนลิง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ยินคำนั้นจึงตรัสว่า ถ้าวัสสการพราหมณ์ให้พระเถระขมา (ยกโทษให้) ก็จะเป็นการดี ถ้าไม่ยอมให้ท่านขมา ก็จะเป็นลิงหางเหมือนโคอยู่ในเวพุวันนี้ วัสสการพราหมณ์ได้ยินดังนั้นคิดว่า ถ้อยคำของพระสมณโคดมย่อมไม่เป็นสอง ดังนั้น จึงคิดต่อไปว่า เมื่อเราเกิดเป็นลิงก็ควรจะมีที่หากิน จึงให้ปลูกต้นไม้หลากชนิดไว้ในเวพุวัน ทำการอารักขาเป็นอย่างดี ต่อมาวัสสการพราหมณ์ได้ตายไปเกิดเป็นลิง เมื่อมีคนเรียกว่า วัสสการ ก็มายืนอยู่ใกล้ๆ เรื่องนี้ แสดงไว้ในอรรถกถาซึ่งแสดงผลของอิริยุปวาท การว่าร้ายพระอริยเป็นบาป ให้เกิดโทษแก่ผู้ว่าร้ายจริง ๆ ปัจจุบันนี้เมื่อสร้างรูปพระสังกัจจายน์ จึงนิยมปั้น หรือหล่อแบบดังได้กล่าวมาแล้ว ถือกันว่าเป็นพระนำโชค และมีเคล็ดว่า หญิงที่ไม่มีบุตรอยากได้บุตร ให้ไปบนขอบุตรกับพระสังกัจจายน์ ดังนี้ เรื่องนี้แม้จะเป็นเรื่องนอกเรื่อง แต่ก็เกี่ยวข้องกับพระมหากัจจายนะ จึงนำมากล่าวไว้

อนึ่ง พระมหากัจจายนะนี้ โดยที่ท่านเป็นนักปราชญ์ทางอักษรศาสตร์ด้วย จึงนับถือ และเชื่อกันมาว่า ท่านได้รจนาไวยากรณ์บาลีที่สำคัญอีกคัมภีร์หนึ่ง ชื่อว่า กัจจายนพยากรณ์ ซึ่งนักเรียนภาษาบาลีแต่โบราณต้องเล่าเรียนสืบกันมา เรียกว่า **มูลกัจจายน์** อนึ่ง คัมภีร์เนตติปกรณ์ และเปฏโกปเทสปกรณ์

---

[๑] ปปญฺจสูทนี. ๓/๔๘๒.

ก็เป็นงานหนังสือของท่านเช่นเดียวกัน ทั้งสองคัมภีร์นี้ทางพม่าและรามัญนับถือมาก เมื่อคราวทำฉัฏฐสังคีติ ได้ยกเนตติปกรณ์ และเปฏโกปเทสปกรณ์ไว้ในพระสุตตันต-ปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๑๐ แต่ฝรั่งบางคนค้านว่า ผู้แต่งเปฏโกปเทสปกรณ์นี้ไม่ใช่เป็นพระมหากัจจายนะองค์เดียวกันกับพระมหากัจจายนะที่มีชีวิตอยู่ในสมัยพระ-พุทธเจ้า หากแต่เป็นพระมหากัจจายนะองค์หลังแต่งขึ้น ข้อนี้ ก็เป็นความสันนิษฐานของเขา อย่างไรก็ดี ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค[๑] และอัฏฐสาลินี[๒] ก็ยังมีอ้างถึงคัมภีร์เปฏกไว้ด้วย เพราะฉะนั้น จึงต้องถือว่าคัมภีร์เปฏกเป็นคัมภีร์สำคัญที่พระพุทธโฆษาจารย์ผู้เป็นนักปราชญ์สำคัญผู้หนึ่ง ในวงการพระพุทธศาสนา อ้างถึง

เนื้อหาของเปฏโกปเทสปกรณ์

ข้อความในเปฏโกปเทสปกรณ์ เป็นการอธิบายปรมัตถธรรม และความหมายของธรรมะแต่ละอย่าง ๆ แล้วนำมาอธิบายรวม ทำให้ได้ความรู้เกี่ยวกับองค์ธรรม ความหมายของธรรมเป็นอย่างดี การวางรูปของพระคัมภีร์มีขั้นตอนจัดไว้ดีมาก

จุดประสงค์ของการรจนาพระคัมภีร์นี้ เบื้องต้นแห่งปกรณ์มีการแสดงความนอบน้อมแปลกกว่าที่อื่น ขึ้นต้นว่า นโม สมฺมาสมฺพุทฺธานำ ปรมตฺถทสฺสีนำ สีลาทิคุณปารมิปฺปตฺตานำ ขอนอบน้อมแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้เห็นปรมัตถธรรม ผู้ถึงความเต็มเปี่ยมแห่งคุณ มีศีล เป็นต้น แล้วได้แสดงเหตุปัจจัยที่จะสร้างสัมมาทิฏฐิให้เกิด แสดงไว้แรกทีเดียวว่า เหตุปัจจัย ๒ ประการ เพื่อให้สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแก่พระสาวก คือ ปรโต โฆโส สจฺจานุสนฺธิ การได้ยินเกี่ยวกับสัจธรรมจากผู้อื่น ๑ อชฺฌตฺตำ โยนิโสมนสิกาโร การพิจารณาไตร่ตรองอย่างถูกต้อง

---

[๑] วิสุทฺธิมคฺค. ๑/๑๗๕. [๒] อฏฺฐสาลินี. ๒๗๒.

ด้วยตนเอง ๑ แล้วขยายความออกไปเป็นอรรถาธิบาย ทุกบททุกตอนมีวิธีการอธิบายที่ทำให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมเป็นอย่างดี

สำหรับการจำแนกขั้นตอนนั้น จัดเป็น ๘ กัณฑ์ด้วยกัน กัณฑ์หนึ่ง ๆ นั้น เรียกว่า ภูมิ กัณฑ์แรก ปฐมภูมิ แสดงถึงอริยสัจ (อริยสจฺจปฺปกาสน) กัณฑ์ที่ ๒ ทุติยภูมิ ตั้งแบบการสอน (สาสนปฏฺฐาน) กัณฑ์ที่ ๓ ตติยภูมิ ตั้งหลักแห่งพระสูตร (สุตฺตาธิฏฺฐาน) กัณฑ์ที่ ๔ จตุตถภูมิ การวิจัยสูตร (สุตฺตวิจย) กัณฑ์ที่ ๕ ปัญจมภูมิ จำแนกคำแนะนำ (หารวิภังค์) กัณฑ์ที่ ๖ สุตฺตตฺถสมุจฺจยภูมิ ว่าด้วยการรวบรวมอรรถแห่งสูตร กัณฑ์ที่ ๗ หารสมฺปาตภูมิ ว่าด้วยการรวมคำแนะนำต่าง ๆ กัณฑ์ที่ ๘ สุตฺตเวภงฺคิย การจำแนกสูตรต่าง ๆ ของธรรม

ข้อความในกัณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ให้ความรู้ความคิดเกี่ยวกับปรมัตถ-ธรรมอย่างยิ่ง จึงเป็นการสมควรที่จะศึกษาอย่างละเอียด

การสร้างเป็นอักษรไทย

นับว่าเป็นโชคดีอย่างยิ่งที่ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้ต้นฉบับเปฏโก-ปเทสปกรณ์อักษรขอมมาจาก วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่ง สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้ยืมมาปริวรรตเป็นอักษรไทย จำนวน ๘ ผูก คือ ผูกที่ ๑ มี ๒๓ $\frac{1}{2}$ ลาน ๔๗ หน้าลาน ผูกที่ ๒ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน ผูกที่ ๓ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน ผูกที่ ๔ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน ผูกที่ ๕ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน ผูกที่ ๖ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน ผูกที่ ๗ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน และผูกที่ ๘ มี ๑๖ ลาน ๓๒ หน้าลาน ได้ปริวรรตเป็นอักษรไทยเสร็จเมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ แล้วได้มอบให้ นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๙ เป็นผู้ตรวจชำระ

พร้อมกับสหายนักวิชาการ การชำระนั้นได้เทียบเคียงกับเปฏโกปเทส อักษรพม่าฉบับฉัฏฐสังคีติ และอักษรโรมัน ซึ่งมีผลทำให้คัมภีร์เปฏโกปเทสได้อุบัติขึ้นมาดังที่ปรากฏอยู่นี้

การที่ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้สร้างคัมภีร์เปฏโกปเทสสำเร็จขึ้นมาได้อีกหนึ่งคัมภีร์นี้ นับว่าเป็นความสำเร็จอีกชิ้นหนึ่งในวงวรรณกรรมภาษาบาลีอักษร-ไทย งานนี้เป็นงานยากลำบากพอสมควร นับได้ว่าสำเร็จด้วยความน่าชื่นชมด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. คัมภีร์เปฏโกปเทสนี้ เป็นคัมภีร์เก่าของชมพูทวีป เกิดก่อนคัมภีร์อรรถกถาทั้งปวง โดยเฉพาะเป็นงานวรรณกรรมที่สร้างสัมมาทิฏฐิให้เกิดแก่พระสาวกในครั้งพุทธกาล และยังมีโอกาสรักษาตัวพระคัมภีร์อยู่ได้ตลอดมาช้านาน ทั้งเป็นคัมภีร์แนะข้อความในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในยุคที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่

๒. คัมภีร์เปฏโกปเทสนี้ ได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทย เป็นเวลาช้านานเท่าไร ไม่มีใครทราบ ได้เก็บไว้ในที่เร้นลับแทบจะไม่มีใครรู้จัก ฝรั่งได้ฉบับสิงหพกับฉบับพม่ามาปริวรรตตีพิมพ์เป็นอักษรโรมันนานมาแล้ว ไทยเราเพิ่งจะมีฉบับเป็นอักษรไทยภาษาบาลีเป็นครั้งแรกคราวนี้ ในนามว่า **ฉบับภูมิพโลภิกขุ** เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระราชฉายาของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เมื่อทรงผนวชประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร อันเป็นสถานที่เก็บพระคัมภีร์นี้ไว้เป็นอย่างดี โดยปราศจากอันตราย

๓. มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้จัดพิมพ์ขึ้นในพระราชวโรกาสที่ สมเด็จ-พระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๘๐ พรรษา อันเป็นมหาอภิลักขิตสมัยมงคลพิเศษ เป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระแม่เจ้าหลวงของพสกนิกรชาวไทยด้วยบรรณาการอันมีค่ายิ่ง

พระคัมภีร์นี้ได้อุบัติขึ้น ณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร อันเป็นสถานที่อันเป็นมงคลยิ่งแห่งกรุงเทพมหานคร.

๑๘. แนะนำ
พระคัมภีร์วชิรพุทธิฎีกา

เป็นที่น่ายินดีที่วงการภาษาบาลีในเมืองไทยได้มีพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาสำเร็จขึ้นในอักษรไทยอีกคัมภีร์หนึ่ง คือ **พระคัมภีร์วชิรพุทธิฎีกา** ซึ่งเป็นฎีกาพระวินัยฉบับแรก และเป็นครั้งแรกที่มีขึ้นในอักษรไทย

ที่ว่า **วชิรพุทธิเป็นฎีกาพระวินัยฉบับแรกนั้น** เพราะเหตุว่า วชิรพุทธินี้แต่งก่อนฎีกาพระวินัยอื่น ๆ ทั้งหมด ฎีกาพระวินัยที่อธิบายพระคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยมีด้วยกัน ๓ ฉบับ คือ **วชิรพุทธิ สารัตถทีปนี** และ **วิมติวิโนทนี**

ก่อนที่จะทำความเข้าใจพระคัมภีร์วชิรพุทธิ ข้าพเจ้าขอกล่าวถึงความเป็นมาแห่งพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในเบื้องต้นสักเล็กน้อย พอให้เป็นเครื่องเชื่อมความติดต่อกัน เดิมเมื่อมีพระไตรปิฎก คือ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม เมื่อครั้งสังคายนาครั้งแรกในชมพูทวีปแล้ว กาลต่อมา พระพุทธศาสนาได้แผ่เข้ามายังลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ จนเป็นศาสนาประจำชาติของลังกา โดยคณะพระธรรมทูต[๑] คือ พระมหินทเถระ (มหินฺทเถร), พระอิฏฐิยเถระ (อิฏฺฐิยเถร), พระอุตติยเถระ (อุตฺติยเถร), พระภัททสาลเถระ (ภทฺทสาลเถร) พระสัมพลเถระ (สมฺพลเถร) และ ภัณฑกอุบาสก (ภณฺฑกอุปาสก) พระเถระเหล่านี้ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ซึ่งเป็น พระอทิฏฐสหาย[๒] ของ พระเจ้าอโศกมหาราช พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ได้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ได้ทรงสร้างมหาวิหาร เจติยปัพพตวิหาร ถูปาราม และวิหารอื่น ๆ มากมายถวายไว้ในพระพุทธศาสนา มหาวิหารเป็นวัดแห่งแรกในลังกาทวีป อยู่ที่เมืองอนุราธปุระ เป็นที่พำนักของคณะพระมหินทเถระ พระพุทธศาสนาได้หยั่งรากลงในลังกาทวีป มีพระอรหันต์ ทั้งพระภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์มากมาย

---

[๑] สมนฺตปาสาทิกา. ๑/๗๑.

[๒] พระสหายที่ไม่ได้พบเห็นกัน.

การอธิบายคำสั่งสอนในพระไตรปิฎกได้ใช้ภาษาสิงหฬ ซึ่งเป็นภาษาชาวเกาะ และต่อ ๆ มา พระอรหันต์เหล่านั้นได้รจนาอรรถกถาเป็นภาษาสิงหฬ คือ มหาอรรถกถา อรรถกถามหาปัจจรีย์ อรรถกถากุรุนที เป็นอรรถาธิบายพระไตรปิฎก ส่วนทางชมพูทวีปซึ่งเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธศาสนา กลับมีความเสื่อมลง มีแต่พระไตรปิฎกไม่มีคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งเป็นอรรถาธิบาย จนถึง พ.ศ. ๙๕๖ ได้มีนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาสำคัญท่านหนึ่ง คือ **พระพุทธโฆษาจารย์** เป็นชาวชมพูทวีป เกิดที่พุทธคยา แคว้นมคธ เป็นผู้แตกฉานในคัมภีร์พระพุทธศาสนามาก ได้รับคำแนะนำจากอาจารย์ของท่าน ชื่อ **พระเรวตเถระ** ให้ไปสืบพระศาสนาในลังกาทวีปและแปลอรรถกถาสิงหฬขึ้นเป็นภาษามคธ ท่านผู้นี้ได้เดินทางจากชมพูทวีปไปถึงลังกาทวีป พำนักอยู่ที่มหาวิหาร ในรัชกาลพระเจ้ามหานาม กษัตริย์แห่งลังกา ได้แปลอรรถกถาสิงหฬเป็นภาษามคธ ทั้งอรรถกถาพระวินัย อรรถกถาพระสูตร และอรรถกถาพระอภิธรรม หลายคัมภีร์ สำหรับอรรถกถาพระวินัยนั้นมีชื่อว่า **อรรถกถาสมันตปาสาทิกา** ซึ่งท่านได้แถลงไว้ในคำปรารภแห่งพระคัมภีร์นี้ว่า พระวินัยนี้ท่านบูรพาจารย์ผู้เป็นพระอรหันต์บริสุทธิ์ บรรลุวิชาและปฏิสัมภิทา เปรียบด้วยธงชัยแห่งมหาวิหาร ได้สังวรรณนาไว้ด้วยนัยอันวิจิตรพิสดาร ตามแบบฉบับของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ก็ไม่อำนวยประโยชน์แก่ชน คือภิกษุในทวีปอื่น เพราะท่านรจนาไว้ด้วยถ้อยคำของชาวเกาะสิงหฬ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียบเรียงอรรถกถาพระวินัย เป็นภาษามคธ โดยเอาคัมภีร์มหาอรรถกถาเป็นโครงเรื่อง แสดงวินิจฉัยที่ได้กล่าวไว้ในอรรถกถามหาปัจจรีย์และในอรรถกถากุรุนที เป็นต้น และในการทำอรรถกถาพระวินัยนี้ ท่านได้ชำระจนถูกต้อง แล้วเก็บเอาสาระในอรรถกถาทั้งหลายเหล่านั้น มาแต่งเป็นอรรถกถาภาษาบาลีขึ้น สำหรับในอรรถกถาพระสูตร และอรรถกถาพระอภิธรรมก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน

เมื่อพระพุทธโฆษาจารย์ได้แต่งอรรถกถาขึ้นมาเป็นภาษามคธ โดยการแปลจากภาษาสิงหฬแล้วเสร็จ นักศึกษาทั้งหลายต่างยอมรับว่าเป็นคัมภีร์ที่มีสาระเป็นคู่มือในการศึกษาพระไตรปิฎกสืบต่อไป การศึกษาอรรถกถาเหล่านี้ นักศึกษา

ชาวสิงหพย่อมศึกษาอรรถกถาภาษามคธ ซึ่งได้แปลเป็นภาษาสิงหพ เพื่อความเข้าใจของตน ๆ จึงได้มีคำอธิบายเป็นภาษาสิงหลสืบต่อมาอีก คำอธิบายเหล่านี้ย่อมเลือกเอาคำยากมาอธิบายให้ชัดแจ้ง โดยอธิบายคำยากที่มาจากพระบาลี คือพระไตรปิฎกบ้าง อธิบายคำยากที่มาจากอรรถกถาบ้าง คำยากเหล่านี้เรียกว่า **คัณฐี** เรียกให้เต็มตามภาษาบาลีว่า "คณฺฐีปทตฺถ" แปลว่า อธิบายคำยาก ต้นเค้าของการทำคัมภีร์ที่เรียกว่า คัณฐี มีเป็นภาษาสิงหพก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษามคธหรือภาษาบาลีในภายหลัง

ความหมายของคำว่าคัณฐีกับฎีกา

ต่อมา นักนิรุตติศาสตร์ภาษาบาลีได้ให้ความหมายของคำว่า **คัณฐี** ว่ามาจากคำว่า **โค** กับ **ฐา** ธาตุ โค มีความหมายว่า ญาณ แปลว่า ญาณหรือความรู้ ฐา ธาตุ แปลว่า ตั้ง โดยให้สัททวิเคราะห์ว่า โค ญาณ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ คณฺฐิ แปลว่า "โค คือ ญาณ (ความรู้) ตั้งอยู่ ในบทนี้ เหตุนั้น บทนี้ชื่อว่า คณฺฐิ แปลว่าเป็นที่ตั้งแห่งความรู้" คณฺฐิ จ ตำ ปทญฺจาติ คณฺฐิปทำ "บทนั้นด้วย เป็นที่ตั้งแห่งความรู้ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า คณฺฐิปทำ บทเป็นที่ตั้งแห่งความรู้" ความหมายว่า ฐานะเป็นที่หยั่งลงได้ยาก เป็นวิสัยแห่งญาณอันลึกซึ้งในคัมภีร์ทั้งหลาย มีพระบาลีและอรรถกถา เป็นต้น[๑] คณฺฐิปทสฺส อตฺโถ คณฺฐิปทตฺโถ อธิบายแห่งบทอันเป็นที่ตั้งแห่งความรู้ ชื่อว่า คณฺฐิปทตฺถ แปลว่าอธิบายบทอันเป็นที่ตั้งแห่งความรู้

ในคัมภีร์ศาสนวงศ์ได้กล่าวไว้ว่า พระเถระชาวสิงหพหลายองค์ได้ทำคัมภีร์ จูฬคัณฐี มัชฌิมคัณฐี และมหาคัณฐี คัมภีร์เหล่านั้นชื่อว่า คัณฐิปทัตถะ

---

[๑] พึงดูในคัมภีร์ อภิธานัปปทีปิกาสูจิ พิมพ์ที่กรุงเทพ ฯ โรงพิมพ์ไท ถนนรองเมือง พ.ศ. ๒๔๖๔.

เพราะท่านมิได้เรียบเรียงตามลำดับบท แต่เรียบเรียงในบทที่ยาก ๆ เท่านั้น[๑] คัมภีร์คัณฐีเหล่านี้ต่างกันกับคัมภีร์ฎีกา กล่าวคือคัมภีร์ฎีกาเป็นคำอธิบายความและคำในอรรถกถาไปตามลำดับบท

ความหมายของคำว่าฎีกามีอย่างไรนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในคำแนะนำธรรมสังคณีมูลฎีกา และธรรมสังคณีอนุฎีกาแล้ว ข้อที่ต่างจากคัณฐีนั้น คือในคัมภีร์ฎีกาอธิบายความไปตามลำดับบทในอรรถกถาเท่านั้น ไม่สับสนเหมือนคัณฐี ซึ่งท่านอาจจะยกเอาคำในพระบาลีคือพระไตรปิฎก หรือในอรรถกถา หรือในปกรณ์อื่น ๆ มาอธิบายก็ได้ สุดแต่ท่านจะอธิบาย ผู้ดูคัณฐีจึงต้องมีความรู้ในคัมภีร์พระศาสนาอย่างกว้างขวาง จึงจะเข้าใจ เพราะฉะนั้น คัณฐีจึงนับว่าเป็นคำอธิบายที่กว้างขวาง เกินความรู้ของผู้เรียนในชั้นต้น ๆ แต่เป็นที่บันเทิงของท่านผู้มีความรู้แตกฉานเท่านั้น ความแพร่หลายของคัมภีร์คัณฐีจึงนับว่าน้อยมาก แม้แต่คัมภีร์ฎีกาก็มีนักศึกษาสนใจดูกันน้อยเสียแล้วในเวลานี้ แต่คัมภีร์เหล่านี้มีประโยชน์และบรรจุความรู้ไว้อย่างกว้างขวาง และยังมีอยู่ เป็นแต่อยู่อย่างลี้ลับ ลึกลับ ตลอดเวลามาช้านาน

ความหมายของคำว่าวชิรพุทธิ

วชิรพุทธิ นี้เป็นชื่อ **วินัยคัณฐี** คืออธิบายคำยากในพระวินัย ซึ่งมีทั้งคำยากในพระบาลีวินัยปิฎก และอรรถกถาสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย และคัมภีร์อื่น ๆ ท่านยกมาอธิบายในคัมภีร์นี้ รวมทั้งยกเอาคำในภาษาสันสกฤตมาอธิบายด้วย มีทั้งโลกโวหารและศาสนโวหาร เป็นคำอธิบายอรรถกถาสมันต-

---

[๑] สาสนวัส หน้า ๓๕. พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โสม ฉนฺโน) พ.ศ. ๒๕๐๖ ศาสตราจารย์แสง มนวิทูร แปล.

ปาสาทิกาฉบับแรก แล้วต่อมาจึงมีสารัตถทีปนี และวิมติวิโนทนี ตามลำดับ ท่านผู้รจนาพระคัมภีร์นี้ชื่อ พระมหาวชิรพุทธิเถระ แต่งเป็นทำนองคัณฐี เรียกว่า คณฺฐิฏฺฐานวิกาสนา แปลว่าอธิบายฐานะที่ยาก หรือ คณฺฐิปทาธิปฺปายปฺปกาสนา แปลว่า ประกาศคำอธิบายบทที่ยากในพระคัมภีร์สมันตปาสาทิกา

ในคัมภีร์จูฬคันถวงศ์ ซึ่งเป็นประวัติคัมภีร์พระพุทธศาสนา พระนันท-ปัญญาจารย์เมืองหงสาวดี เรียกพระคัมภีร์นี้ว่า วินัยคัณฐี พระคัมภีร์นี้เก่ามาก เป็นวรรณกรรมภาษาบาลีที่มีคุณค่าในฐานะหนังสือเก่าคัมภีร์หนึ่ง ถ้าจะเทียบให้พอเห็นและเข้าใจได้ง่าย ก็พอจะเปรียบได้อย่างนี้คือ คัมภีร์พระวินัยที่เราใช้ศึกษาในภาษาไทย มีบุพพสิกขาวัณณนาที่พระอมราภิรักขิต (เกิด) วัดบรมนิวาส รจนาขึ้นใช้ศึกษากันในสมัยเก่า ต่อมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรจนา วินัยมุข ขึ้นมาศึกษาเล่าเรียนกัน และต่อมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นยังได้ทรงนิพนธ์ นวโกวาท ว่าด้วยเรื่องพระวินัยให้ศึกษาอย่างย่อๆ ฉันใด พระมหาวชิรพุทธิเถระ รจนาคัมภีร์อธิบายพระวินัยเป็นเบื้องต้น ชื่อ วชิรพุทธิ นี้ เมื่อประมาณแปดร้อยปีเศษมาแล้ว ต่อมา พระสารีบุตรเถระ สังฆราชาแห่งลังกาทวีป ก็ได้รจนาคัมภีร์ สารัตถทีปนี อธิบายอรรถกถาพระวินัยขึ้นมาอีก แล้วพระ-กัสสปเถระก็ยังได้รจนา วิมติวิโนทนี ฎีกาพระวินัย ต่อมา รวมเป็น ๓ ฉบับด้วยกันฉันนั้น ทั้งนี้ เพราะการศึกษาของพระสงฆ์ลังกาเจริญขึ้น จึงได้รจนาคัมภีร์เป็นภาษาบาลีแพร่ไปในที่ต่างๆ หรืออีกอย่างหนึ่ง ถ้าจะให้เข้าใจง่าย ในภาษาไทยเรามีแบบเรียนภาษาไทยรุ่นเก่า ชื่อ จินดามณี แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาก็มีแบบเรียน ปฐม ก. กา และ มูลบทบรรพกิจ และในปัจจุบันก็มี แบบเรียนเร็วในภาษาไทยขึ้นมาอีก ฉะนั้น

พระมหาวชิรพุทธิเถระนี้ ในคัมภีร์จูฬคันถวงศ์กล่าวว่า เป็นชาวชมพูทวีป มิใช่ชาวลังกา นัยว่ามาพำนักอยู่ในมหาวิหารลังกาทวีป ได้รจนาคัมภีร์นี้ก่อนคัมภีร์สารัตถทีปนี คัมภีร์สารัตถทีปนี รจนาในสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุมหาราช กษัตริย์แห่งลังกาทวีป ท่านมีชีวิตอยู่ก่อนพระสารีบุตรชาวลังกา ซึ่งอยู่ในสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุมหาราช ประมาณปี พ.ศ. ๑๖๙๖ เพราะฉะนั้นจึง

สันนิษฐานว่า พระมหาวชิรพุทธิเถระ ได้รจนาพระคัมภีร์วชิรพุทธิประมาณแปดร้อยปีเศษมาแล้ว

คำว่า **วชิรพุทธิ** แยกออกเป็น ๒ คำ คือ วชิระ กับ พุทธิ คำว่า **วชิระ** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ รัตน (เพชร) ๑ มณิเวธ (เครื่องมือเจียระไนแก้ว) ๑ อินฺทห (อาวุธพระอินทร์) ๑ เพชรเป็นรัตนะมีค่า เป็นเครื่องประดับของมนุษย์ เกิดแต่หินคาร์บอนบริสุทธิ์ เป็นวัตถุแข็งและคม สามารถใช้เจียระไนรัตนะต่าง ๆ อันเกิดแต่หินด้วยกันได้ ถ้าใช้ในความหมายว่า อาวุธ อย่างที่พระอินทร์ผู้เป็นจอมแห่งเทพถือ เรียกว่า วชิราวุธ ก็หมายถึงอาวุธที่มีอำนาจที่ฝ่ายตรงข้ามกลัวเกรงมาก ในอรรถกถาธรรมบท[๑] เล่าเรื่องเทวาสุรสงครามว่า พวกอสูรกลัวท้าวสักกะ เพราะท้าวสักกะถือวชิระเป็นอาวุธ. ได้มีชัยแก่พวกอสูรยึดดาวดึงส์ได้ ได้ไล่อสูรไปอยู่ใต้ภูเขาสิเนรุเป็นอสูรพิภพ เมื่อถึงคราวดอกจิตตปาตลีบาน พวกอสูรประสงค์จะรบกับท้าวสักกะ หมายจะต่อยุทธ์ ท้าวสักกะได้ให้พวกนาคอารักขาภายใต้สมุทร ถัดจากนั้น พวกครุฑ ถัดจากนั้น พวกกุมภัณฑ์ ถัดจากนั้น จึงถึงท้าวจาตุมหาราช ส่วนชั้นบนสุดประดิษฐานรูปปฏิมาพระอินทร์ถือวชิระไว้ที่ทวารแห่งเทพนคร พวกอสูรได้ชำนะพวกนาคตามลำดับเป็นต้นมา ได้เห็นรูปปฏิมาพระอินทร์แต่ไกล เข้าใจว่าท้าวสักกะเสด็จออก จึงพากันหนีไป นี่แสดงถึงอำนาจของวชิระที่พระอินทร์ถือไว้ พวกอสูรกลัวมาก

ในเรื่องรามเกียรติ์กล่าวถึงอำนาจของวชิระไว้ตอนหนึ่ง แต่เรียกวชิระว่าเพชร ตอนนนทกหรือนนทุกผู้มีหน้าที่ล้างเท้าเทวดาอยู่ที่เขาไกรลาศ ถูกพวกเทวดาแกล้งหยอกล้อเล่น เวลาล้างเท้าเทวดา เทวดาบางตนก็จะถอนเส้นผมนนทุกเล่น จนผมโกร่นโล้นเกลี้ยงถึงเพียงหู นนทุกเสียใจนัก จึงขอพรพระอิศวรว่า ได้ทำความชอบล้างเท้าเทวดามาช้านาน ขอให้ทรงพระกรุณาประทานให้นิ้วเป็นเพชรมีฤทธิ์ชี้ใครก็ให้ตายทันที พระอิศวรประทานให้ นนทุกได้รับพรแล้วกระหยิ่มใจ

---

[๑] ธมฺมปทฏฺฐกถา. ๒/๑๑๔.

พอเทวดา ครุฑ คนธรรพ์ วิทยาธร มาเฝ้าพระอิศวร นนทุกก็ล้างเท้าให้ เมื่อท่านเหล่านั้นจะไป ก็จับหัวสั่นสัพยอกหยอกล้อเล่นเหมือนเช่นทุกวัน ความว่า

บัดนั้น นนทกน้ำใจแกล้วกล้า
กริ้วโกรธร้องประกาศตวาดมา อนิจจาข่มเหงเล่นทุกวัน
จนหัวไม่มีผมติด สุดคิดที่เราจะอดกลั้น
วันนี้จะได้เห็นกัน ขบฟันแล้วชี้นิ้วไป

ต้องสุบรรณเทวานาคี ดั่งพิษอสุนีไม่ทนได้
ล้มฟาดกลาดเกลื่อนลงทันใด บรรลัยไม่ทันพริบตา

นี่คืออำนาจของวชิระ หรือนิ้วเพชรของนนทุก ต้องร้อนถึงพระนารายณ์มาปราบ โดยแปลงเป็นเทพอัปสรงามเลิศล้ำ นนทุกเห็นแล้วอยากได้ เกี้ยวพาราสีฝากรักยอมทำตามทุกอย่าง ในที่สุดรำตามนางนารายณ์แปลง ความว่า

เทพนมปถมพรหมสี่หน้า สอดสร้อยมาลาเฉิดฉิน
ทั้งกวางเดินดงหงส์บิน กินรินเลียบถ้ำอำไพ
อีกช้านางนอนภมรเคล้า ทั้งแขกเต้าผาลาเพียงไหล่
เมขลาโยนแก้วแววไว มยุเรศฟ้อนในอัมพร
ลมพัดยอดตองพรหมนิมิต ทั้งพิสมัยเรียงหมอน
ย้ายท่ามัจฉาชมสาคร พระสี่กรขว้างจักรฤทธิรงค์
ฝ่ายว่านนทุกก็ทำตาม ด้วยความพิสมัยใหลหลง
ถึงท่านาคาม้วนหางวง ชี้ตรงถูกเพลาทันใด

ด้วยเดชน้ำเพชรสิทธิศักดิ์ ขาหักล้มลงไม่ทนได้
นางกลายเป็นองค์นารายณ์ไป เหยียบไว้จะสังหารราญรอน.

นี่คือฤทธิ์ของวชิระ ก่อนจะถูกพระนารายณ์สังหาร นนทุกต่อว่าพระนารายณ์ว่าโทษตนผิดอย่างไร พระนารายณ์ตอบว่า โทษใหญ่หลวงนัก ไม่เกรงเดชพระอิศวร ฆ่าเทวดาเสียมากมาย นนทุกตอบว่าเหตุไรไม่ทำซึ่งหน้า ทำมารยาแปลงเป็นหญิง

น่าบัดสี หรือกลัวนิ้วเพชรนี้จะชี้พระองค์ให้บรรลัย ตัวมีสองมือเท่านั้นจะสู้สี่กรได้อย่างไร ถ้ามีสี่กรเท่ากันที่ไหนจะทำได้ ดังนี้ พระนารายณ์ตอบว่า ตัวถึงที่ตายด้วยหลงเสน่หา ไม่ใช่กลัวฤทธิ์ศักดานิ้วเพชร ชาตินี้มีสองมือ ให้ไปเกิดชาติใหม่มีสิบเศียร ยี่สิบกร พระองค์เป็นมนุษย์สองกรจะไปราญรอน ให้สิ้นวงศ์พงศา นนทุกกลับชาติไปเกิดเป็นทศกัณฐ์

เรื่องของวชิระนี้ มีรูปร่างเป็นอย่างไรนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ตรัสไว้ว่า

"วชิระสิ่งนี้โบราณมาก ย่อมทำเป็นรูปเปลว ๒ ข้าง มีที่มือกำกลาง ซึ่งเดิมแท้เป็นของพระอินทร์ และยืมเอามาใช้สำหรับพระพุทธเจ้าด้วย เช่น ทำวชิระไว้ตรงหน้าตักเช่นนี้ เป็นต้น แต่ที่มาทางอื่นเป็นรูปคดไปคดมาอย่างไฟฟ้าก็เป็นวชิระ แต่มันลึกเกินไปกว่าคนที่ไม่ใส่ใจจะรู้ได้ จึงลดลงมาเพียงวชิราวุธซึ่งพระอินทร์ถือ ไทยเราเข้าใจว่าพระขรรค์เพชร[๑]"

ในคัมภีร์นี้มีคำว่า **พุทธิ** ต่อท้าย เป็น **วชิรพุทธิ** พุทธิ แปลว่า ความรู้ หรือปัญญา หรือญาณ ต่อกันเข้าเป็นชื่อคน แปลว่า **มีปัญญาดุจวชิระ** คือมีความคม มีอำนาจ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค[๒] ใช้ศัพท์ว่า วชิรูปมญาโณ แปลว่า มีญาณเปรียบด้วยวชิระ ในอรรถกถาธรรมบท[๓] กล่าวชมนางวิสาขามีปัญญามาก แหลมคม เพราะได้สร้างบารมีมานับแสนกัป ใช้ศัพท์ว่า วชิรคติชฺฌญาณา แปลว่า มีญาณคมดุจปลายแห่งวชิระ แสดงว่า วชิระเป็นศัพท์ที่มีความหมายถึงอำนาจ ความคมความแข็งในการสังหารศัตรู วชิรพุทธิ แปลว่า มีความรู้ดุจวชิระ หรือมีปัญญาดุจวชิระ เป็นความหมายในทางสรรเสริญ

---

[๑] พระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ต้นเรื่องพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑ หน้า ช.

[๒] วิสุทฺธิมคฺค. ๑/๑๓๐.

[๓] ธมฺมปทฏฺฐกถา. ๓/๕๕.

คำว่า วชิรพุทธิ นี้ มีความหมายตรงกับวชิรญาณ ซึ่งเป็นพระสมณฉายาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงสถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าพระมนุษยนาคมาณพ ทรงกรม ได้พระราชทานพระนามว่า กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ซึ่งแปลว่า เป็นพระโอรสอันประเสริฐของพระวชิรญาณ เป็นมงคลนาม ต่อมาได้ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษก คือ การอภิเษกเลื่อนขึ้นเป็น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์ทรงมีพระคุณูปการะอันยิ่งใหญ่ในสังฆมณฑล ในรัชกาลที่ ๗ ได้ทรงสถาปนาพระญาณวราภรณ์ (ม.ร.ว.ชื่น สุจิตฺโต) ซึ่งเป็นพระราชนัดดาในรัชกาลที่ ๔ ขึ้นเป็นที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ เป็นพระมงคลนามยิ่งสืบมา และในกาลต่อมา ทรงได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระราชอุปัชฌายาจารย์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน

สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ได้ถวายพระนามสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ สยามมกุฎราชกุมาร โดยทรงนำเอาพระนาม "วชิระ" คำแรกแห่งคำว่า วชิรญาณ มาสนธิกับคำว่า "อลงกรณ" ซึ่งเป็นพระปรมาภิไธยในรัชกาลที่ ๕ อันเป็นมหามงคลนาม

นี้เป็นความหมายที่มีความสำคัญของคำว่า วชิระ ที่ควรทราบ

พระคัมภีร์วชิรพุทธิฎีกาฉบับภูมิพโลภิกขุ

โดยที่พระคัมภีร์วชิรพุทธิฎีกานี้เป็นฎีกาพระวินัยที่มีความสำคัญ ซึ่งฎีกาพระวินัยในชั้นหลัง คือ พระคัมภีร์สารัตถทีปนีได้อ้างถึงหลายแห่ง และเป็นต้นแบบแห่งการศึกษาพระวินัยปิฎกให้มีความเข้าใจอย่างกว้างขวาง แต่พระคัมภีร์นี้ปรากฏมีต้นฉบับใบลานบั้นปลายอยู่ ๑๒ ผูก จำนวน ๒๙๒ ลานครึ่ง เป็นอักษรขอม

๕๘๕ หน้าลาน เป็นสมบัติของวัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้ยืมมาเป็นต้นฉบับ ทาง มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้นำมาปริวรรตเป็นอักษรไทย ยังขาดบั้นต้นอยู่ จึงได้ให้เจ้าหน้าที่ปริวรรตบั้นต้นจากฉบับหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งมีอยู่ ๑๔ ผูก จำนวน ๓๓๖ ลาน เป็นอักษรขอม ๖๗๒ หน้าลาน มาตรวจชำระให้เป็นที่ถูกต้องโดย สอบทานกับคัมภีร์วชิรพุทธิ ฉบับฉัฏฐสังคีติ จนได้คัมภีร์ที่สำเร็จบริบูรณ์ โดย จัดเป็น ๒ ภาค **ปฐมภาค** เริ่มตั้งแต่พรรณนาคันถารัมภกถาไปจนถึงพรรณนา นิสสัคคิยกัณฑ์ **ทุติยภาค** เริ่มต้นตั้งแต่พรรณนาปาจิตตีย์ ไปจนถึงพรรณนาปริวาร และพรรณนานิคมนกถา ซึ่งจะเป็นพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่เกื้อกูลการศึกษาพระวินัย ของพระภิกษุสงฆ์ในโอกาสต่อไป.

๑๕. แนะนำ
พระคัมภีร์วิมติวิโนทนี ฎีกาพระวินัย

พุทธศาสนิกชนทั่วไป ควรจะได้รับทราบ และอนุโมทนา ที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นในอักษรไทยเป็นครั้งแรกอีกชิ้นหนึ่ง คือ ฎีกาพระวินัย อันมีชื่อว่า **วิมติวิโนทนี**

คำว่า ฎีกา มีความหมายอย่างไร ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้แล้ว ในคำแนะนำพระคัมภีร์ธรรมสังคณีมูลฎีกา และธรรมสังคณีอนุฎีกา ฉบับมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ซึ่งได้จัดพิมพ์ไปแล้ว จะขอกล่าวย้ำไว้ในที่นี้อีกสักนิดว่า ฎีกานั้น คือ คำอธิบายอรรถกถา อรรถกถาที่ฎีกาวิมติวิโนทนีอธิบายนี้ชื่อว่า **สมันตปาสาทิกา** เป็นอรรถกถาพระวินัยที่คณะสงฆ์ได้ใช้เป็นหลักสูตรแบบเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลีในชั้นประโยค ป.ธ.๖, ๗, และ ๘

เพื่อเข้าใจง่าย จะได้อธิบายคำว่า **วินัย** ในที่นี้ด้วย เพื่อให้ท่านที่มิได้ศึกษาภาษาบาลีได้เข้าใจคำว่า วินัย ก่อน พระวินัยนั้นคู่กันกับพระธรรม เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ตลอด ๔๕ พระวัสสา เรียกรวมกันว่า **พระธรรมวินัย** พระพุทธเจ้าตรัสว่า จะเป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อเสด็จปรินิพพานไปแล้ว เมื่อมีการสังคายนาครั้งแรก ได้จัดพระวินัยไว้เป็นปิฎกหนึ่งเรียกว่า **วินัยปิฎก** นอกจากพระธรรมอีก ๒ ปิฎก คือ **พระสุตตันตปิฎก** และ **พระอภิธรรมปิฎก** ปิฎกทั้ง ๓ นี้ เรียกพระไตรปิฎก เป็นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

พระวินัยเป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับสิกขาบทที่ พระภิกษุ พระภิกษุณี ผู้เป็นศาสนทายาทสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา จะต้องถือปฏิบัติเป็นแบบฉบับ ถ้าพระวินัยเสื่อมถอยเสียแล้ว หรือหมดสิ้นแล้ว ย่อมแปลว่าหมดยุคของพระพุทธศาสนาแล้ว พระวินัยนี้ก็คือศีล ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งเป็นบาทเบื้องต้นอย่างแท้จริงที่จะรองรับมรรคผลนิพพาน

พระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎกที่ตีพิมพ์แล้วในภาษาบาลีมีอยู่ ๘ เล่มใหญ่ คือ

เล่มที่ ๑ ชื่อ **มหาวิภังค์** ภาค ๑ ว่าด้วยเวรัญชกัณฑ์ กล่าวถึงเรื่องเวรัญชพราหมณ์ กล่าวให้ร้ายพระพุทธเจ้า ทรงเทศนาโปรดจนพราหมณ์เลื่อมใส แสดงตนเป็นอุบาสก เรื่องเกิดข้าวยากหมากแพงในเมืองเวรัญชา เรื่องทรงปรารภการบัญญัติสิกขาบท และเรื่องเสด็จเข้าไปบ้านเวรัญชพราหมณ์ เรื่องทรงบัญญัติอาบัติปาราชิก ๔ สิกขาบท ซึ่งพระภิกษุผู้ต้องอาบัตินี้แล้ว จะขาดจากความเป็นภิกษุตลอดชีวิต เป็นอาบัติหนักที่สุด เรื่องทรงบัญญัติอาบัติสังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบท ซึ่งเป็นอาบัติหนัก รองลงมา ภิกษุต้องอาบัตินี้แล้ว อยู่กรรมจึงพ้นได้ และอนิยตอีก ๒ สิกขาบท

เล่มที่ ๒ ชื่อ **มหาวิภังค์** เช่นเดียวกัน ต่อจากเล่มที่ ๑ ว่าด้วยอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ ๓๐ อาบัติปาจิตตีย์ ๙๒ และ อธิกรณสมถะ ๗

เล่มที่ ๓ ชื่อ **ภิกขุนีวิภังค์** ว่าด้วยสิกขาบทของพระภิกษุณี ซึ่งบัดนี้ไม่มีแล้ว

เล่มที่ ๔ ชื่อ **มหาวรรค** แปลว่า วรรคใหญ่ ว่าด้วย

(๑) **มหาขันธกะ** หมวดใหญ่ เป็นเรื่องเหตุการณ์เกี่ยวกับพุทธประวัติในตอนต้น ๆ การแสดงปฐมเทศนา การส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนา การบรรพชาอุปสมบท การทำหน้าที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์ การให้นิสสัย การบรรพชาสามเณร และพิธีกรรมในการอุปสมบท

(๒) **อุโปสถขันธกะ** หมวดอุโบสถ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการสวดพระปาติโมกข์ คือ สิกขาบทที่ทรงบัญญัติ ที่พระภิกษุสงฆ์จะต้องสวดทุกกึ่งเดือน

(๓) **วัสสูปนายิกาขันธกะ** หมวดว่าด้วยการเข้าพรรษา ซึ่งพระภิกษุสงฆ์จะต้องปฏิบัติอยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือนในฤดูฝน

(๔) **ปวารณาขันธกะ** หมวดปวารณา ว่าด้วยเรื่องเมื่ออยู่จำพรรษาแล้ว พระภิกษุจะต้องปวารณา คือเปิดโอกาสให้ว่ากล่าวตักเตือนกันได้

เล่มที่ ๕ ชื่อ **มหาวรรค** เช่นเดียวกัน ต่อจากเล่มที่ ๔ ว่าด้วย

(๑) **จัมมขันธกะ** หมวดหนังสัตว์ ว่าด้วยเรื่องการใช้รองเท้าที่ควรและไม่ควร การใช้ยานพาหนะ การใช้ที่นั่งที่นอน การอุปสมบทกุลบุตรในเขตชายแดน

(๒) **เภสัชชขันธกะ** หมวดยา ว่าด้วยการใช้ยา เรื่องเกี่ยวกับอาหาร การขบฉัน การอนุญาตน้ำอัฐบาน

(๓) **กฐินขันธกะ** หมวดกฐิน ว่าด้วยอานิสงส์กฐิน พิธีกรรมเกี่ยวด้วยกฐิน

(๔) **จีวรขันธกะ** หมวดจีวร ว่าด้วยเรื่องจีวร การใช้ผ้าของพระภิกษุ การย้อมสีที่ควรและไม่ควร

(๕) **จัมเปยยขันธกะ** หมวดเรื่องในเมืองจัมปา มีเรื่องเกี่ยวกับการลงโทษที่เป็นธรรมและไม่เป็นธรรมของพระภิกษุ

(๖) **โกสัมพิกขันธกะ** หมวดเรื่องในกรุงโกสัมพี เรื่องสงฆ์แตกกัน

เล่มที่ ๖ ชื่อ **จูฬวรรค** แปลว่า วรรคเล็ก ว่าด้วย

(๑) **กัมมขันธกะ** หมวดสังฆกรรม การลงโทษต่าง ๆ ของภิกษุผู้ประพฤติผิด

(๒) **ปาริวาสิกขันธกะ** หมวดปริวาส ว่าด้วยการอยู่กรรมของภิกษุผู้ต้องอาบัติ สังฆาทิเสส

(๓) **สมุจจยขันธกะ** หมวดรวบรวมเรื่องออกจากอาบัติสังฆาทิเสส

(๔) **สมถขันธกะ** หมวดว่าด้วยการระงับอธิกรณ์ต่าง ๆ

เล่มที่ ๗ ชื่อ **จูฬวรรค** เช่นเดียวกัน ต่อจากเล่มที่ ๖ ว่าด้วย

(๑) **ขุททกวัตถุขันธกะ** หมวดเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เกี่ยวกับการอาบน้ำ การใช้ของแบบคฤหัสถ์ เป็นต้น

(๒) **เสนาสนขันธกะ** หมวดเสนาสนะ ที่อยู่อาศัยของพระภิกษุ

(๓) **สังฆเภทขันธกะ** หมวดสงฆ์แตกกัน ว่าด้วยเรื่องพระเทวทัตยุยงสงฆ์ให้แตกกัน

(๔) **วัตตขันธกะ** หมวดวัตร คือ ข้อปฏิบัติต่าง ๆ

(๕) **ปาติโมกขัฏฐปนขันธกะ** หมวดว่าด้วยการงดสวดปาติโมกข์ เมื่อมีเหตุต่าง ๆ

(๖) **ภิกขุนีขันธกะ** หมวดพระภิกษุณี ว่าด้วยประวัติที่มาของพระภิกษุณีในพระพุทธศาสนา การบวชเป็นพระภิกษุณี การลงโทษพระภิกษุณี เมื่อมีความผิด

(๗) **ปัญจสติกขันธกะ** หมวดว่าด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ทำสังคายนาครั้งแรก

(๘) **สัตตสติกขันธกะ** หมวดว่าด้วยพระอรหันต์ ๗๐๐ รูป ทำสังคายนาครั้งที่ ๒

เล่มที่ ๘ **ปริวาร** เป็นเรื่องสรุปความในพระวินัยปิฎกทั้ง ๗ เล่มที่กล่าวมาแล้ว และย่อความในวิภังค์และขันธกะเหล่านั้นมาตั้งเป็นข้อ ๆ เพื่อสะดวกแก่การศึกษา

พระวินัยปิฎกทั้ง ๘ เล่มดังกล่าวนี้ เรียกย่อว่า

๑. อาทิกัมม์ หมายเอาพระบัญญัติอาบัติปาราชิกถึงอนิยต

๒. ปาจิตตีย์ หมายเอาพระบัญญัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ถึงอธิกรณสมถะ

๓. มหาวรรค หมายเอาพระบัญญัติในมหาวรรค ขันธกะอันเป็นหมวดใหญ่

๔. จูฬวรรค หมายเอาพระบัญญัติในจูฬวรรค ขันธกะหมวดเบ็ดเตล็ด

๕. ปริวาร หมายเอาการสงเคราะห์รวบรวมคัมภีร์ในมหาวิภังค์ และขันธกะนั้น ๆ

ทั้ง ๕ พระคัมภีร์นี้ ใช้อักษรย่อหน้าคำว่า อา. ปา. ม. จุ. ป. อักษรย่อ ๕ คำนี้ ถือกันว่าเป็นหัวใจของพระวินัยปิฎก ทางพม่าเรียกต่างออกไปว่า ปา. ปา. ม. จุ. ป. คำว่า ปา. คำแรก ย่อมาจาก ปาราชิกกัณฑ์ ถึงนิสสัคคิยปาจิตตีย์ คำว่า ปา. คำหลัง ย่อมาจาก ปาจิตติยกัณฑ์ ถึง ภิกขุนีวิภังค์ นอกนั้นเหมือนกันกับของเรา

อรรถกถาพระวินัย

เมื่อมีพระวินัยปิฎกดังกล่าวแล้ว ก็มีคำอธิบายความในพระวินัยปิฎกต่อมาอีกชั้นหนึ่ง เดิมเป็นอรรถกถาโบราณเป็นภาษาสิงหล มีอยู่ ๓ คัมภีร์ คือ มหาอรรถกถา มหาปัจจรีย์ และ กุรุนที ที่พระอรหันต์ในลังการจนาไว้ ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงมาได้เก้าร้อยปีเศษ **พระพุทธโฆษาจารย์ ชาวชมพูทวีป** ได้ยกเอาอรรถกถาโบราณทั้ง ๓ นั้นมาเรียบเรียงเป็นภาษามคธ ชื่อว่า **สมันต-ปาสาทิกา** อธิบายความในพระวินัยปิฎกนั้น ซึ่งคณะสงฆ์ทั้งลังกาและประเทศอื่น ๆ ที่เป็นฝ่ายหีนยาน นับถือเป็นแบบฉบับในคำอธิบายพระวินัยนั้นสืบต่อกันมา และคณะสงฆ์ไทย ใช้เป็นหลักสูตรแบบเรียนพระปริยัติธรรมตลอดมาจนทุกวันนี้

ฎีกาพระวินัย

เมื่อมีคัมภีร์สมันตปาสาทิกาแล้ว ได้มีการแต่งฎีกาอธิบายความในพระคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ๓ ฉบับ คือ

ฉบับที่ ๑ ชื่อวชิรพุทธิ
ฉบับที่ ๒ ชื่อสารัตถทีปนี
ฉบับที่ ๓ ชื่อวิมติวิโนทนี

ทั้ง ๓ คัมภีร์นี้ ต่างก็อธิบายความในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาด้วยกันทั้งนั้น แต่สำนวนต่างกัน คัมภีร์วชิรพุทธิเป็นฎีกาพระวินัยคัมภีร์แรก พระวชิรพุทธิเถระแต่งขึ้น สำนวนการรจนามีข้อความนอกจากอธิบายในเนื้อหาของสมันตปาสาทิกาโดยตรงแล้ว ยังมีการอธิบายเรื่องเกี่ยวกับทางโลกอีก นอกจากนี้ยังนำเอาความรู้ทางสันสกฤตมาใช้หลายแห่ง กาลต่อมา พระสารีบุตร พระสังฆราชาแห่งลังกาเห็นว่าควรจะได้แต่งฎีกาอธิบายสมันตปาสาทิกาเสียใหม่ จึงได้แต่งคัมภีร์สารัตถทีปนีขึ้น ข้อความในสารัตถทีปนีนั้น ก็มีการอธิบายเนื้อหาของสมันตปาสาทิกาเช่นเดียวกัน

แต่อธิบายอย่างพิสดาร ให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมะ และพระวินัยอย่างดีเลิศ คณะสงฆ์ไทยเคยใช้คัมภีร์สารัตถทีปนีนี้เป็นหลักสูตร และแบบเรียนในชั้นบาเรียน ๙ ประโยคด้วย แต่ต่อมาได้เปลี่ยนมาใช้อภิธัมมัตถวิภาวินีเป็นแบบเรียนเปรียญ ๙ ประโยค ในชั้นหลังนี้ พระกัสสปเถระเห็นว่า คัมภีร์สารัตถทีปนี อธิบายเนื้อความพิสดารเกินไป หวังจะอธิบายแต่ย่อ ๆ พอได้ความแก่ผู้อ่านสมันตปาสาทิกา จึงได้แต่งคัมภีร์วิมติวิโนทนีขึ้น ฎีกาพระวินัย ๓ คัมภีร์นี้ ได้มีการตีพิมพ์เป็นเล่มแล้ว เฉพาะคัมภีร์สารัตถทีปนี ซึ่งได้ปริวรรตมาจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ กิตฺติโสภณมหาเถร (ปลด) สมเด็จพระสังฆราช วัดเบญจมบพิตร แต่ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพมุนี เป็นผู้ชำระครั้งแรก ส่วนอีก ๒ คัมภีร์ คือวชิรพุทธิและวิมติวิโนทนี มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ปริวรรตจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย ตรวจชำระและได้จัดพิมพ์เป็นเล่มแล้วเช่นเดียวกัน

วิมติวิโนทนี

คำว่า วิมติวิโนทนี แยกได้เป็น ๒ คำคือ **วิมติ** แปลว่า ความสงสัย ความเคลือบแคลง **วิโนทนี** แปลว่า บรรเทา หรือตัด เมื่อรวมกันเป็น วิมติวิโนทนี ก็แปลว่า เป็นฎีกาพระวินัย ที่บรรเทา หรือตัดความสงสัยเคลือบแคลงในอรรถกถาพระวินัยที่ชื่อว่า สมันตปาสาทิกา นั่นเอง ท่านผู้แต่งคัมภีร์นี้ชื่อว่า พระกัสสปเถระ เป็นชาวเมืองโจฬะ อยู่ทางด้านใต้ของอินเดีย เป็นนักปราชญ์ทางภาษาบาลีผู้หนึ่ง เข้าใจว่าเกิดร่วมสมัยกับพระอัคควังสเถระ นักปราชญ์ภาษาบาลีชาวพม่า เมื่อประมาณแปดร้อยปีเศษมาแล้ว และได้แต่งคัมภีร์วิมติวิโนทนีนี้ในระยะเดียวกัน ในคัมภีร์ศาสนวงศ์กล่าวว่า ท่านพระกัสสปเถระรูปนี้ได้แต่งคัมภีร์โมหวิจเฉทนี อธิบายความในพระอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์ไว้ด้วย หนังสือสองคัมภีร์นี้ทำให้ท่านมีชื่อเสียง และแสดงความเป็นนักปราชญ์ทางภาษาบาลีของท่านด้วย

การสร้างวิมติวิโนทนีเป็นอักษรไทย

เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์อย่างยิ่งที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ค้นได้ต้นฉบับพระคัมภีร์วิมติวิโนทนีมาจากสถานที่ ๒ แห่ง ต่างกัน ตอนต้น ได้มาจากวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ตอนท้าย ได้มาจากวัดบวรนิเวศวิหาร มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ขอมาปริวรรตจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย ชำระและพิมพ์เป็นเล่มจนจบบริบูรณ์

ตอนต้นที่ว่า ได้มาจากวัดสระเกศราชวรมหาวิหารนั้น พบที่หอพระไตรปิฎกของวัด เมื่อเจ้าหน้าที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้ไปทำการอนุรักษ์ พระคัมภีร์นี้เป็นอักษรขอม ใบลานจำนวน ๑๕ ผูก

มีรายการดังนี้

๑. วิมติวิโนทนี ฎีกาพระอาทิกัมม์ ผูกที่ ๑-๕ จำนวน ๕ ผูก เป็นหนังสือ ๑๑๙ - ลาน

๒. วิมติวิโนทนี ฎีกาพระอาทิกัมม์ ผูกที่ ๖-๑๐ จำนวน ๕ ผูก เป็นหนังสือ ๑๒๐ ลาน

๓. วิมติวิโนทนี ฎีกาพระอาทิกัมม์ ผูกที่ ๑๑-๑๕ จำนวน ๕ ผูก เป็นหนังสือ ๑๒๑ - ลาน

รวมเป็นหนังสือ ๓๖๑ ลาน หรือ ๗๒๒ หน้าลาน

คัมภีร์วิมติวิโนทนีอักษรขอมตอนต้นนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (อุปเสณมหาเถระ) เจ้าอาวาสวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร กรรมการมหาเถรสมาคม ผู้ซึ่งสนับสนุนงานโครงการปริวรรตอักษรขอม ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เป็นภาษาไทยของมูลนิธิ ฯ มาแต่เริ่มแรก ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระพุฒาจารย์ ได้ให้ยืมมา เมื่อได้จัดพิมพ์เป็นเล่มแล้ว คัมภีร์อักษรขอม ๑๕ ผูกนี้ จัดอยู่ในภาคหนึ่ง ตั้งแต่หน้าแรกจนถึงหน้า ๔๗๔ คือ เริ่มแต่คันถารัมภกถาเริ่มต้นพระคัมภีร์ไปจนถึงพรรณนาความในอนิยตสิกขาบทที่ ๒ ซึ่งนับว่า พระพรหมคุณาภรณ์มีพระคุณในการสร้างพระคัมภีร์นี้ส่วนหนึ่ง

สำหรับตอนหลัง ที่ได้มาจากวัดบวรนิเวศวิหารนั้น เป็นอักษรขอม ใบลานอยู่ในหอพระไตรปิฎกเช่นเดียวกัน เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิ ฯ ได้ค้นพบเมื่อไปทำการอนุรักษ์พระคัมภีร์ที่วัดนี้ มีรายการดังนี้

๑. วิมติวิโนทนี ฎีกาปาจิตตีย์ ผูก ๑-๕ จำนวน ๕ ผูก
เป็นหนังสือ ๑๒๖ ลาน
๒. วิมติวิโนทนี ฎีกามหาวรรค ผูกที่ ๑-๕ จำนวน ๕ ผูก
เป็นหนังสือ ๑๓๑ ลาน
๓. วิมติวิโนทนี ฎีกาจูฬวรรค ผูกที่ ๑-๒ จำนวน ๒ ผูก
เป็นหนังสือ ๕๕ ลาน
๔. วิมติวิโนทนี ฎีกาปริวาร ผูกที่ ๑-๒ จำนวน ๒ ผูก
เป็นหนังสือ ๔๓½ ลาน
รวมเป็นหนังสือ ๓๕๕ ลานครึ่ง หรือ ๗๑๑ หน้าลาน

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร กรรมการมหาเถรสมาคม ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงมีพระกรุณาให้ยืมมาเป็นต้นฉบับปริวรรตเป็นอักษรไทย และชำระตีพิมพ์ตั้งแต่หน้า ๔๗๕ ในพรรณนานิสสัคคิยกัณฑ์ สิกขาบทที่ ๑ จีวรวรรคเป็นต้นไปจนจบนิสสัคคิยปาจิตตีย์ ๓๐ สิกขาบท เป็นอันจบภาคหนึ่ง และขึ้นภาคสอง ตั้งแต่พรรณนาสุทธิกปาจิตตีย์ ไปจนจบพรรณนาปริวาร เป็นอันจบคัมภีร์วิมติวิโนทนีครบถ้วนบริบูรณ์ ซึ่งนับว่าเป็นโชคดีในวงวรรณกรรมภาษาบาลีในอักษรไทย

คัมภีร์วิมติวิโนทนี มีความสำคัญ มีข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับพระวินัยอย่างละเอียด สามารถจะตัดปัญหาข้อสงสัยของกุลบุตรผู้ศึกษาพระวินัยได้เป็นอย่างดี สมดังเจตนาปรารภของท่านผู้รจนา เป็นหนังสือหลักที่มีอายุมาแปดร้อยปีเศษแล้ว พระสิริ-มังคลาจารย์ ชาวเชียงใหม่ ผู้รจนามังคลัตถทีปนี อันเป็นคัมภีร์ที่คณะสงฆ์ไทยใช้เป็นหลักสูตรแบบเรียน และสอบความรู้ในชั้นเปรียญธรรม ๔, ๕ และ ๗

ประโยค ได้กล่าวอ้างถึงวิมติวิโนทนีนี้ นอกจากนี้ ปัญหาบางอย่าง เช่น คำกล่าวขอบรรพชาอย่างแบบพระสงฆ์ไทยเดิมได้กล่าวในพิธีบรรพชาอุปสมบทอันขึ้นต้นว่า "สพฺพทุกฺขนิสฺสรณตฺถาย อิมํ กาสาวํ คเหตฺวา ปพฺพาเชถ มํ ภนฺเต อนุกมฺปํ อุปาทาย" ก็มีกล่าวถึงในวิมติวิโนทนีนี้ในปัพพชากถาวัณณนามหาขันธกะ จึงเห็นว่าจะอำนวยประโยชน์แก่นักศึกษาพระวินัยเป็นอย่างยิ่ง

การสร้างขึ้นมาเป็นอักษรไทยนี้ เมื่อได้สร้างขึ้นมาแล้ว ย่อมเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาส่วนหนึ่งให้จิรัฏฐิติกาลตลอดไป การสร้างคัมภีร์วิมติ-วิโนทนีนี้ มีอุปสรรคมากหลาย นับแต่ต้นฉบับอักษรขอมมีอยู่ไม่สมบูรณ์ เพราะอยู่ในสถานที่คนละแห่งคนละตอน จนถึงผู้ตรวจชำระได้ถึงแก่กรรมไปก่อนหนังสือจะเสร็จ

ผู้ชำระสอบทานต้นฉบับมีอยู่หลายท่าน เบื้องต้นได้มอบให้ นายทินกร ทองเสวต ป.ธ. ๙ ชำระคู่กันกับ พระมหาเพิ่ม สุคตะ ป.ธ. ๙ ต่อมา พระมหาเพิ่ม ลาสิกขา ได้มอบให้ พระมหาสุวรรณ์ จินต์ประชา ป.ธ. ๙ รับภาระตรวจสอบ และได้อาศัย นายสุรัส กาญจนพบู ป.ธ. ๙ กับ นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ. ๙ และท่านอื่น ๆ อีก ชำระกันต่อ ๆ มา โดยข้าพเจ้ารับภาระตรวจครั้งสุดท้าย ผู้ชำระได้ถึงแก่กรรมไปก่อนหนังสือเสร็จ คือ นายทินกร ทองเสวต และนายสุรัส กาญจนพบู.

๒๐. แนะนำ
พระคัมภีร์กังขาวิตรณี อรรถกถาพระปาติโมกข์

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ชำระและจัดพิมพ์ **พระคัมภีร์กังขาวิตรณี ภาษา-บาลี** ขึ้นมาจบบริบูรณ์อีกคัมภีร์หนึ่ง ในบรรดาอรรถกถาพระวินัย เพื่อเป็นหลักในการค้นคว้าศึกษาหาความรู้ทางพระพุทธศาสนาซึ่งควรเป็นที่น่ายินดียิ่ง

ก่อนจะแนะนำพระคัมภีร์กังขาวิตรณีโดยเฉพาะ ขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับอรรถกถาพระวินัย ซึ่งเป็นคำอธิบายขยายความในพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระวินัยปิฎกนั้นมีอยู่เดิมเป็นภาษาสิงหล เข้าใจว่าพระอรหันต์นำมาแต่ชมพูทวีปครั้งพระมหินทเถระมาประกาศพระศาสนาในลังกาทวีป เมื่อสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยการอธิบายสั่งสอนสืบต่อกันมา และได้รจนาไว้เป็นภาษาสิงหล ซึ่งต้นฉบับอันตรธานไปแล้ว มีอยู่ ๖ คัมภีร์ คือ

๑. **มหาอรรถกถา** หรือ **มูลอรรถกถา** รจนาที่มหาวิหารเมืองอนุราธปุระในลังกาทวีป

๒. **มหาปัจจรีอรรถกถา** แต่งบนแพแห่งหนึ่งในลังกาทวีป

๓. **กุรุนทีอรรถกถา** แต่งที่กุรุนทีเวฬุวิหารในลังกาทวีป

๔. **อันธกัฏฐกถา** อรรถกถาภาษาอันธกะ เป็นอรรถกถาที่เขียนไว้ด้วยภาษาอันธกะ นำสืบต่อกันมาในเมืองกัญจิปุระในอินเดียตอนใต้

๕. **สังเขปัฏฐกถา** อรรถกถาโดยย่อ ไม่ทราบที่แต่ง

๖. **วินยัฏฐกถา** อรรถกถาพระวินัย ไม่ทราบที่แต่ง

อรรถกถาทั้ง ๖ ชื่อ ที่กล่าวมานี้ ได้มีการกล่าวอ้างถึงในอรรถกถา-พระวินัยในชั้นหลัง ต้นฉบับไม่มีแล้ว อรรถกถาพระวินัยที่มีอยู่ในปัจจุบันที่เป็นภาษาบาลี เป็นหลักสูตรสำหรับนักศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสงฆ์นั้น มีอยู่ ๓ คัมภีร์ คือ

๑. **สมันตปาสาทิกา** เรียกกันว่า **สามนต์** อธิบายความในพระวินัยปิฎกทั้ง ๕ คัมภีร์ เคยใช้เป็นหลักสูตรแปลมคธเป็นไทยในชั้น ป.ธ. ๕ เฉพาะตติยภาค ปัจจุบันเป็นหลักสูตรการเรียนการสอบพระปริยัติธรรมเปรียญธรรม ๖, ๗ ประโยค ในการแปลภาษามคธเป็นภาษาไทย และเปรียญธรรม ๘ ประโยค ในการแปลภาษาไทยเป็นภาษามคธ **พระพุทธโฆษะ** แต่งโดยตั้งรูปคัมภีร์มหาอรรถกถาและคัมภีร์มหาปัจจรีเป็นโครง พร้อมทั้งนำเอาวินิจฉัยในคัมภีร์มีชื่อว่า กุรุนทีอรรถกถา เป็นต้น มาเรียบเรียงโดยตลอด แต่งในลังกาทวีป

๒. **กังขาวิตรณี อรรถกถาพระปาติโมกข์** มีชื่อเรียกว่า **มาติกัฏฐกถา** แปลว่าอรรถกถามาติกา เป็นชื่อเรียกในฎีกาของพระคัมภีร์นี้ เคยใช้เป็นหลักสูตรแปลมคธเป็นไทยในการเรียนการสอบพระปริยัติธรรมชั้น ป.ธ. ๖ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ และมหาเถรสมาคมได้ประกาศยกเลิกเสียเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ **พระพุทธโฆษะ** แต่งในลังกา โดยคำอาราธนาของ **พระโสณเถระ**

๓. **วินยสังคหัฏฐกถา** หรือ **ปาฬิมุตตกวินิจฉยสังคหะ** แก้วินัยปิฎกโดยเอกเทศ เคยใช้เป็นหลักสูตรการแปลมคธเป็นไทย ชั้นบาลีประโยค ๕ สมัยแปลปากและสมัยแปลเขียนในยุคต้น ๆ ต่อมาได้ยกเลิกเสีย พระคัมภีร์นี้ **พระสารีบุตร** ชาวลังกาแต่งในรัชสมัย **พระเจ้าปรักกมพาหุ**

อรรถกถาพระวินัยทั้ง ๓ คัมภีร์ดังกล่าวมานี้ นับถือกันว่าเป็นพระคัมภีร์สำคัญที่พระภิกษุสงฆ์เถรวาทจะต้องศึกษาเล่าเรียน เพื่อความเข้าใจในพระพุทธบัญญัติและข้อวินิจฉัยต่าง ๆ อันจะเป็นการธำรงสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อ ๆ ไปสิ้นกาลนาน เพราะฉะนั้น คณะสงฆ์ไทยจึงได้บรรจุพระคัมภีร์พระวินัยทั้ง ๓ คัมภีร์นี้ไว้เป็นหลักสูตรการเรียนการสอนและการสอบความรู้พระปริยัติธรรมตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันนี้

ความหมายของคำ

ก่อนที่จะทำความเข้าใจความหมายของคำว่า **กังขาวิตรณี** จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจ คำว่า **ปาติโมกข์** และ **มาติกา** เสียก่อน เพื่อความแจ่มแจ้งทางวิชาการ

คำว่า **ปาติโมกข์** เป็นคำมาจากภาษามคธว่า **ปาติโมกฺขํ** ซึ่งแยกเป็นคำ ๆ ได้ ๓ คำ คือ **ป + อติ + โมกฺขํ** **ป** แปลว่า เป็นประธาน **อติ** แปลว่า ยิ่ง **โมกฺขํ** แปลว่า เป็นประมุข ถือเอาความว่า **ประเสริฐยิ่ง สูงสุดยิ่ง** ตามความหมายของคำดังกล่าวนี้ ปาติโมกข์ก็มีอย่างเดียว แต่จัดเป็น ๒ อย่าง โดยแยกเป็นศีล ๑ คัมภีร์ ๑ **ศีล** เรียกว่า ปาติโมกข์ โดยแยกคำเป็น **ปาติ** คำหนึ่ง แปลว่า รักษา **โมกฺข** คำหนึ่ง แปลว่า ทำให้พ้น โดยความหมายว่า ทำผู้ที่รักษาศีลให้พ้นจากทุกข์คือทุกข์ที่ต้องเกิดในอบายเป็นต้น หรือจากภัย มีการตามติเตียนตนเองเป็นต้น ปาติโมกข์ที่เป็นชื่อศีลนั้น เรียกตามศัพท์ว่า **สีลปาติโมกข์** ส่วน **คัมภีร์** เรียกว่า **ปาติโมกข์** เพราะทำสีลปาติโมกข์ให้กระจ่าง เรียกคัมภีร์ปาติโมกข์ว่า **คันถปาติโมกข์** แปลว่า ปาติโมกข์ที่เป็นคัมภีร์

คันถปาติโมกข์นี้ มี ๒ อย่าง คือ ภิกขุปาติโมกข์ ๑ ภิกขุนีปาติโมกข์ ๑

ภิกขุปาติโมกข์ คือ สิกขาบทของพระภิกษุมีอยู่ ๒๒๗ สิกขาบท ที่จะต้องสวดมี ๕ ตอนด้วยกัน คือนิทานุทเทส ปาราชิกุทเทส สังฆาทิเสสุทเทส อนิยตุทเทส วิตถารุทเทส หรือพูดง่าย ๆ คือ

สวดนิทาน คำเริ่มต้น
สวดปาราชิก ๔
สวดสังฆาทิเสส ๑๓
สวดอนิยต ๒
สวดนิสสัคคิยปาจิตตีย์ ๓๐
สวดสุทธิกปาจิตตีย์ ๙๒
สวดปาฏิเทสนียะ ๔

สวดเสขิยวัตร ๗๕
สวดอธิกรณสมถะ ๗

ภิกขุนีปาติโมกข์ คือ สิกขาบทของพระภิกษุณีมี ๓๑๑ สิกขาบทที่จะต้องสวดมี ๔ ตอน ลดอนิยตุทเทสเสียตอนหนึ่ง คือ

สวดนิทาน คำเริ่มต้น
สวดปาราชิก ๘
สวดสังฆาทิเสส ๑๗
สวดนิสสัคคีย์ ๓๐
สวดสุทธิกปาจิตตีย์ ๑๖๖
สวดปาฏิเทสนียะ ๘
สวดเสขิยวัตร ๗๕
สวดอธิกรณสมถะ ๗

ทั้งภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์นี้ เรียกเป็นคำศัพท์ว่า **อุภโตปาติโมกข์** แปลว่า ปาติโมกข์ทั้ง ๒ ฝ่าย

คำว่า **ปาติโมกข์** นี้ ยังมีชื่อเรียกเป็น ๒ อีก คือ **โอวาทปาติโมกข์** และ **อาณาปาติโมกข์** โอวาทปาติโมกข์นั้น ได้แก่ พระคาถา ๓ คาถา ที่ขึ้นต้นว่า ขนฺตี ปรมๆ ตโป ตีติกฺขา พระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้นทรงแสดงพระโอวาท-ปาติโมกข์ในท่ามกลางสาวกสันนิบาต ซึ่งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายทรงแสดงครั้งเดียวเท่านั้นในวันจาตุรงคสาวกสันนิบาต ปีแรกแห่งการตรัสรู้ พระสาวกทั้งหลายมิได้แสดงโอวาทปาติโมกข์ ส่วนอาณาปาติโมกข์นั้น ได้แก่ พระบาลีที่ประมวลสิกขาบทพุทธบัญญัติที่ทรงตั้งเป็นพุทธอาณา เป็นอาทิ พรหมจริยกาสิกขานั้น พระสาวกทั้งหลายเท่านั้นแสดง พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแสดง

พระปาติโมกข์ที่จะสวดนั้นมีพระพุทธานุญาตให้สวดในวันอุโบสถ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ แห่งปักษ์ มีเรื่องเล่าอยู่ในคัมภีร์วินัยปิฎกมหาวรรค อุโปสถขันธกะ ว่า

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ พวกปริพาชกอัญเดียรถีย์ได้มีการประชุมแสดงธรรมในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ มีประชาชนไปฟังธรรมและพากันศรัทธาเลื่อมใสในพวกเดียรถีย์ ทำให้พวกเดียรถีย์มีพรรคพวกมากขึ้น พระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งมคธรัฐ กรุงราชคฤห์ ทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาได้มีการประชุมกัน ในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ จึงได้กราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระภิกษุประชุมกันในวันดังกล่าว เมื่อทรงอนุญาตแล้ว พระภิกษุก็มาประชุมกัน แต่นั่งนิ่งเฉยอยู่ ชาวบ้านมาเพื่อจะฟังธรรม ไม่ได้ฟังธรรม ก็ติเตียนพระภิกษุทั้งหลายว่า ประชุมกันนั่งนิ่งเหมือนสุกร ผู้ประชุมกันควรจะได้กล่าวธรรม พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ประชุมแสดงธรรมในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ ซึ่งเป็นต้นบัญญัติของวันพระ หรือเรียกว่า วันธัมมัสวนะ วันประชุมฟังธรรม มาแต่ครั้งนั้น

ต่อมา พระพุทธเจ้าทรงมีพระพุทธดำริว่า สิกขาบทที่พระองค์ทรงบัญญัติแก่ภิกษุทั้งหลาย ควรอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายสวดสิกขาบทเหล่านั้นเป็นพระปาติโมกข์ และให้การสวดพระปาติโมกข์นั้นเป็นอุโบสถกรรมของภิกษุทั้งหลายด้วย จึงได้มีพระพุทธานุญาตให้สวดพระปาติโมกข์ และทรงวางวิธีการสวดไว้ด้วย ต่อมาได้ทรงอนุญาตให้สงฆ์สวดในวัน ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำแห่งปักษ์เท่านั้น และทรงอนุญาตให้สวดในเขตแห่งสามัคคี คือโรงอุโบสถ ซึ่งเป็นต้นบัญญัติให้เกิดโรงพระอุโบสถมีการผูกพัทธสีมาในบัดนี้ด้วย การสวดปาติโมกข์ของพระสงฆ์จึงมีความหมาย นอกจากจะฟังพระพุทธบัญญัติสิกขาบทที่เป็นพุทธอาณาสำรวจตนเองเป็นผู้บริสุทธิ์ในสิกขาบทเหล่านั้นแล้ว สงฆ์ผู้ฟังพระปาติโมกข์จะต้องเป็นผู้บริสุทธิ์ โดยเป็นผู้มีศีลเสมอกัน มีความประพฤติปฏิบัติเป็นระเบียบเดียวกันตามพระพุทธ-บัญญัติด้วย เพราะผู้สวดปาติโมกข์เมื่อสวดจบแต่ละตอน ๆ จะสวดถามว่าสิกขาบทที่ยกขึ้นแสดงแล้ว ท่านเป็นผู้บริสุทธิ์ในสิกขาบทเหล่านั้นแล้วหรือ ถ้ามีอาบัติก็ให้เปิดเผยเสีย เมื่อไม่มีก็นิ่งเสีย สวดถาม ๓ ครั้ง เหมือนถามตอบตัวต่อตัวซึ่งการสวดปาติโมกข์นี้เท่ากับเป็นการเตือนสติให้ระลึกถึงศีลที่ประพฤติด้วย และนอกจากนี้

ยังเป็นเครื่องวัดความสามัคคีในสงฆ์ ไม่รังเกียจกันในเรื่องความประพฤติ อยู่ร่วมกันด้วยความผาสุก

นี่เป็นความหมายของคำว่าปาติโมกข์

ส่วนความหมายของคำว่า **มาติกา** ซึ่งมีความสำคัญถึงกับเป็นชื่ออรรถกถากังขาวิตรณีนี้อีกชื่อหนึ่ง ที่เรียกว่า **มาติกัฏฐกถา** ด้วย

คำว่า **มาติกา** (อ่านว่า มาด-ติ-กา ในภาษาไทย ภาษาบาลีคงอ่านว่า มา-ติ-กา) นั้น โดยทั่ว ๆ ไปเมื่อได้ยินคำว่าสวดมาติกา มักจะเข้าใจไปว่าสวดพระอภิธรรมในงานศพ จึงเป็นคำมาคู่กันกับคำว่า **บังสุกุล** เรียกว่า **สวดมาติกา-บังสุกุล** ความหมายของมาติกาในภาษาไทยเป็นดังว่ามานั้น ทั้งนี้เพราะคำว่ามาติกานี้พระท่านนำแม่บทในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ พระคัมภีร์มาสวดในงานศพเพื่อเป็นสวนานุตตริยะ (การฟังอันยอดเยี่ยม) แก่ผู้ได้สดับและตามประเพณีนิยม แต่คำว่า **มาติกา** นี้ความหมายว่า แม่บทของพระธรรมและพระวินัย เพราะฉะนั้น บทมาติกาจึงมีทั้ง ๓ ปิฎก คือ ทั้งวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก ในวินัยปิฎก บทบัญญัติในอาทิพรหมจริยสิกขาของพระภิกษุ ๒๒๗ สิกขาบทของพระภิกษุณี ๓๑๑ สิกขาบท มีมาในคัมภีร์วิภังค์ทั้ง ๒ คือ ภิกขุวิภังค์และภิกขุนีวิภังค์ ซึ่งภิกขุวิภังค์นี้ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกเล่ม ๑ และเล่ม ๒ ภิกขุนี-วิภังค์อยู่ในพระวินัยปิฎกเล่ม ๓ ทั้งหมดนี้ ก็เรียกว่ามาติกา รวมเป็น ๒ มาติกา คือ ของภิกษุมาติกา ๑ ของภิกขุนีมาติกา ๑ เรียกเป็นภาษาบาลีว่า **เทฺวมาติกาปาฬิ** ซึ่งได้แก่ภิกขุปาติโมกข์ และภิกขุนีปาติโมกข์นั่นเอง

พระภิกษุผู้บวชแล้ว จำเป็นต้องเรียนรู้มาติกาทั้ง ๒ ดังกล่าวนี้ด้วยการท่องจำให้คล่องปากขึ้นใจและเข้าใจความหมาย เพื่อนำไปใช้ในการปฏิบัติพระวินัยด้วย ดังนั้น จึงมีการศึกษาอรรถกถามาติกาทั้งสอง ซึ่งอรรถกถาพระ-ปาติโมกข์นี้จึงพลอยได้ชื่อว่า อรรถกถามาติกาไปด้วย ซึ่งเรียกตามศัพท์ว่า **มาติกัฏฐกถา** แทนคำว่า **กังขาวิตรณี** หรือ **ปาติโมกขัฏฐกถา** ก็มี

คราวนี้มาทำความเข้าใจถึงคำว่า **กังขาวิตรณี** ต่อไป คำว่า **กังขา** แปลว่า ความสงสัย คำว่า **วิตรณี** แปลว่า ข้ามพ้น หรือข้ามโดยวิเศษ เมื่อรวม ๒ คำ เป็นกังขาวิตรณี ก็แปลว่า เป็นเหตุข้ามพ้น หรือข้ามโดยวิเศษซึ่งความสงสัย คือทำให้หมดความสงสัย หมายความว่า อรรถกถาพระปาติโมกข์ ที่ชื่อว่า กังขาวิตรณีนี้ ทำให้ผู้อ่านผู้ศึกษาไม่ต้องสงสัยเกี่ยวกับเรื่องสิกขาบทคือวินัย ข้อประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุและภิกษุณีต่อไป

การตั้งชื่ออรรถกถาหรือฎีกาทำนองนี้ มีที่อื่น ๆ อีก เช่น อรรถกถาพระอภิธรรม มีชื่อว่า **สัมโมหวิโนทนี** แยกเป็น **สัมโมห** แปลว่า ความหลงพร้อม **วิโนทนี** แปลว่า บรรเทาได้อย่างวิเศษ รวมเป็นสัมโมหวิโนทนี ก็มีความหมายว่า อรรถกถาชื่อนี้เป็นเครื่องบรรเทาอย่างวิเศษซึ่งความหลงพร้อม คือทำให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้งในเรื่องของพระอภิธรรม ฎีกาพระวินัยชื่อ **วิมติวิโนทนี** ก็ทำนองเดียวกัน **วิมติ** แปลว่า เคลือบแคลงหรือสงสัย **วิโนทนี** แปลว่า บรรเทาได้อย่างวิเศษ รวมเป็นคำว่า วิมติวิโนทนี ก็แปลว่า ฎีกาพระวินัยนี้เป็นเครื่องบรรเทาได้อย่างวิเศษซึ่งความเคลือบแคลงสงสัยในพระวินัย

เพราะฉะนั้น การตั้งชื่อกังขาวิตรณี นี้ จึงเป็นการบอกวัตถุประสงค์ของการรจนาอรรถกถาพระปาติโมกข์นี้ไปในตัว ให้ท่านผู้อ่านผู้ศึกษาเกิดความรู้ความเข้าใจในพระวินัยได้เป็นอย่างดี

เนื้อหาของกังขาวิตรณี

เริ่มต้นด้วยคำปรารภไหว้พระรัตนตรัย และแสดงคารวะต่อบูรพาจารย์ ซึ่งพระพุทธโฆษะได้รจนาอรรถกถานี้โดยคำอาราธนาของพระโสณเถระ ได้อาศัยแนวแห่งตำราของสำนักมหาวิหารในลังกาทวีปมาเรียบเรียงตั้งชื่อว่า **กังขาวิตรณี** แล้วได้อธิบายคำนิทาน (คือความเบื้องต้น) ความหมายของคำว่า **ปาติโมกข์** ความหมาย

ของ **อุโบสถ** เรื่องสีมา กรรมวาจา บุพกิจ บุพกรณ์ ซึ่งอยู่ในนิทานุทเทส อันเป็นส่วนของภิกขุปาติโมกข์ ต่อจากนั้น อธิบายปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ นิสสัคคิยปาจิตตีย์ ๓๐ สุทธิกปาจิตตีย์ ๙๒ ปาฏิเทสนียะ ๔ เสขิยวัตร ๗๕ และอธิกรณสมถะ ๗ เป็นอันจบภิกขุปาติโมกข์

ต่อจากนั้น อธิบายภิกขุนีปาติโมกข์ เริ่มแต่ปาราชิกของภิกขุนีเป็นต้นไปในส่วนที่อธิบายไว้ในภิกขุปาติโมกข์ซ้ำกันก็ไม่กล่าวให้พิสดาร จนจบภิกขุนีปาติโมกข์ และคำนิคมสุดท้าย

อรรถกถากังขาวิตรณีนี้ เป็นประโยชน์ในการศึกษาพระวินัยในส่วนที่เป็นสิกขาบทที่พระภิกษุจะพึงประพฤติปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้แต่โบราณกาลมา จึงได้มีการศึกษาอรรถกถาพระปาติโมกข์นี้อย่างจริงจัง สำหรับผู้ที่บวชมั่นคงในพระพุทธศาสนา

กังขาวิตรณีภาษาบาลีฉบับอักษรไทย

พระคัมภีร์กังขาวิตรณีนี้ได้เคยจัดพิมพ์เป็นอักษรไทยสมัยหนึ่ง และคณะสงฆ์ได้ใช้เป็นหลักสูตรแบบเรียนชั้นเปรียญธรรม ๖ ประโยค มาแต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๕ การพิมพ์หนังสือพระคัมภีร์กังขาวิตรณีในครั้งนั้น มีพิมพ์ภิกขุปาติโมกข์และพิมพ์ตัวอรรถกถากังขาวิตรณีเริ่มตั้งแต่คำปรารภไปจนถึงพรรณนานิสสัคคิยกัณฑ์ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรม (อาจ อาสภเถระ) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ แต่ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระศรีสุธรรมมุนี วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นผู้ชำระ ภายหลังเลื่อนสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ คณะสงฆ์ใช้เรียนสอนและสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวงมาช้านาน ต่อมาได้ยกเลิกพระคัมภีร์กังขาวิตรณีเป็นหลักสูตรสอบบาลีสนามหลวงชั้น ป.ธ. ๖ เสีย ข้าพเจ้าไม่ทราบเหตุผลในการยกเลิกพระคัมภีร์นี้ให้เป็นหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์

อย่างไรก็ตาม พระคัมภีร์กังขาวิตรณีที่พิมพ์ในครั้งนั้นยังไม่จบพระคัมภีร์ มูลนิธิ-ภูมิพโลภิกขุได้จัดพิมพ์ขึ้นใหม่ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี จบทั้งพระคัมภีร์โดยพิมพ์พระบาลีมาติกา คือภิกขุปาติโมกข์และภิกขุนีปาติโมกข์ไว้ตอนต้น และพิมพ์ตัวอรรถกถากังขาวิตรณีตั้งแต่เริ่มคำปรารภไปจนจบคำลงท้ายโดยสมบูรณ์ นับว่าเป็นการจัดสร้างพระคัมภีร์จบบริบูรณ์ในยุคนี้ โดยอาศัยต้นฉบับใบลานจากวัดบวรนิเวศวิหาร โดยความอนุเคราะห์ของสมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้ยืมมาปริวรรตมีจำนวนดังนี้

ผูกที่ ๑	มี ๒๔ $\frac{1}{2}$ ลาน	๔๙	หน้าลาน
๒	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
๓	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
๔	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
๕	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
๖	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
๗	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
๘	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
๙	มี ๓๘ ลาน	๗๖	หน้าลาน
รวม ๙ ผูก	๒๓๐ $\frac{1}{2}$ ลาน	๔๖๑	หน้าลาน.

๒๑. แนะนำ
พระคัมภีร์ฎีกากังขาวิตรณี

ควรเป็นที่ยินดีว่า มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้มีผลงานพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาขึ้นอีกสองพระคัมภีร์ คือ ฎีกากังขาวิตรณีสำนวนเก่าที่เรียกว่า **กังขาวิตรณีปุราณฎีกา** คัมภีร์หนึ่ง และฎีกากังขาวิตรณีสำนวนใหม่ที่เรียกว่า **กังขาวิตรณีอภินวฎีกา** อีกคัมภีร์หนึ่ง ซึ่งเป็นผลงานสืบเนื่องจากที่ได้ชำระและจัดพิมพ์พระคัมภีร์ **อรรถกถากังขาวิตรณี** อันเป็นคำอธิบายพระปาติโมกข์มาแล้ว

คำว่า **ฎีกา** มีความหมายอย่างไรนั้น ได้เคยอธิบายไว้แล้วในคำแนะนำพระคัมภีร์มูลฎีกาและอนุฎีกาธรรมสังคณี จะทำความเข้าใจในที่นี้แต่เพียงว่า คำว่า **ฎีกา** นั้น ตามมูลศัพท์มีความหมายว่า **ทำให้เข้าใจเนื้อความในอรรถกถา** เท่านั้น เพราะฉะนั้นพึงทำความเข้าใจว่า พระคัมภีร์ฎีกากังขาวิตรณี ก็คือหนังสือที่อธิบายเนื้อความในอรรถกถากังขาวิตรณีนั่นเอง

ผู้รจนาพระคัมภีร์ฎีกากังขาวิตรณีนี้ พระอาจารย์ผู้รจนามี ๒ ท่าน ท่านแรกไม่ปรากฏนาม ในพระคัมภีร์จูฬคันถวงศ์[๑] บอกไว้ว่าจำนวนพระคัมภีร์ ๒๐ พระคัมภีร์ พระอาจารย์ ๒๐ ท่าน รจนากันคนละคัมภีร์ บอกชื่อฎีกากังขาวิตรณีสำนวนเก่าไว้ว่า ชื่อ **ลีนัตถปกาสินี** ซึ่งแปลว่าฎีกาที่ประกาศเนื้อความอันลี้ลับแห่งกังขาวิตรณีเท่านั้น แต่ในตัวพระคัมภีร์ฎีกาเองหาได้บอกชื่อไว้ไม่ ในพระคัมภีร์กังขาวิตรณีปุราณฎีกา ฉบับฉัฏฐสังคีติ บอกว่า อาจารย์รุ่นเก่ารจนาไว้ และเรียกชื่อฎีกานี้ว่า **กังขาวิตรณีปุราณฎีกา** ซึ่งแปลว่าฎีการุ่นเก่าหรือสำนวนเก่าแห่งกังขาวิตรณีเท่านั้น เป็นอันถือเอาความได้ว่า อายุเก่าช้านานกว่าฎีกากังขาวิตรณีฉบับใหม่ก็แล้วกัน ส่วนพระคัมภีร์ฎีการุ่นใหม่หรือสำนวนใหม่แห่งกังขาวิตรณีฉบับฉัฏฐสังคีติ เรียกชื่อพระคัมภีร์ว่า **กังขาวิตรณีอภินวฎีกา** ซึ่งแปลว่าฎีการุ่น-

---

[๑] จูฬคันถวงศ์ พระนันทปัญญาจารย์แต่ง.

ใหม่ยิ่งแห่งกังขาวิตรณี คำว่า ใหม่ยิ่ง นี้ ถ้าจะแปลว่าใหม่เอี่ยมเห็นจะได้ แต่คำว่าใหม่ยิ่งหรือใหม่เอี่ยม นี้ ก็คงเป็นเพียงแต่ชื่อเท่านั้น เหมือนกับคำว่า เชียงใหม่ วัดใหม่ ก็ไม่ใช่หมายความว่าอายุน้อย ๆ เท่าไร หามิได้ พระคัมภีร์ที่เรียกว่ากังขาวิตรณีอภินวฎีกานี้ มีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า **วินยัตถมัญชุสา** แปลว่า หีบสำหรับเก็บเนื้อความแห่งพระวินัย และในท้ายพระคัมภีร์ยังบอกว่าชื่อลีนัตถปกาสินี ซึ่งแปลว่าประกาศเนื้อความอันลี้ลับ จึงทำให้เข้าใจว่า ในจูฬคันถวงศ์นั้น คงจะเรียกปน ๆ กันไป ความจริงคัมภีร์นี้ก็เก่าเหมือนกัน ท่านผู้รจนาคือ **พระพุทธนาคะ** ผู้เป็นศิษย์ของพระสารีบุตรในรัชสมัยแห่งพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ แห่งลังกาทวีป พระสุเมธเถระเป็นผู้อาราธนาให้รจนาขึ้น

ท่านกล่าวไว้ในท้ายพระคัมภีร์นี้ว่าพระเจ้าปรักกมพาหุทรงมีชัยชนะอริราชศัตรู เป็นใหญ่ในลังกา ทรงรวบรวมสิงหพทวีปเป็นเอกราช และได้ทรงสมานสามัคคีนิกายสงฆ์ทั้ง ๓ ได้ประทับอยู่ ณ เมืองปุลัตถินคร (โปโลนนารุวะ) อันเป็นที่ประดิษฐานพระเขี้ยวแก้วของพระพุทธเจ้า ได้ทรงสร้างพระวิหารปราสาทเป็นพัน ๆ แห่ง มีพระหฤทัยประกอบไปด้วยพระมหากรุณา ได้พระราชทานวัดมีพระเชตวันวิหารเป็นต้นแก่พระภิกษุสงฆ์ ทรงถวายจตุปัจจัยในหมู่สมณะให้ได้ประกอบในคันถธุระและวิปัสสนาธุระ ในบรรดาพระวิหารที่กษัตริย์พระองค์นี้ทรงสร้างไว้ ท่านอาจารย์พุทธนาคะผู้รจนาพระคัมภีร์อภินวฎีกาแห่งกังขาวิตรณีนี้ ได้อาศัยอยู่ที่ปราสาทในบริเวณชื่อว่าโจฬกุลันติกะ ได้รจนาคัมภีร์นี้ขึ้นมา

พระเจ้าปรักกมพาหุมหาราชที่ ๑ นี้ เสวยราชย์ในลังการะหว่าง พ.ศ. ๑๖๙๖ ถึง ๑๗๒๙ พระคัมภีร์อภินวฎีการจนาในรัชกาลนี้ จึงมีอายุประมาณ ๘๐๐ ปีเศษมาแล้ว ส่วนปุราณฎีกาอาจจะมีอายุถึงพันปีมาแล้วด้วยซ้ำ

เนื้อหาของพระคัมภีร์ฎีกากังขาวิตรณี

ฎีกาทั้ง ๒ สำนวนนี้ อธิบายคำและความของกังขาวิตรณี เริ่มแต่อารัมภกถา คือคำปรารภเป็นต้นไปจนจบพรรณนาภิกขุนีปาติโมกข์ สำนวนเก่านั้นอธิบายคำและความสั้นเป็นทำนองเชิงอรรถย่อ ๆ ส่วนสำนวนรุ่นใหม่อธิบายคำและความในกังขาวิตรณีอย่างพิสดารน่าฟังทั้ง ๒ คัมภีร์ ให้ประโยชน์ในการแปลกังขาวิตรณีอย่างมากทั้ง ๒ สำนวน

การพิมพ์เป็นอักษรไทย

การพิมพ์เป็นอักษรไทยนี้ เฉพาะฎีกาสำนวนเก่าไม่เคยมีพิมพ์เป็นอักษรไทยเคยมีเฉพาะสำนวนใหม่ ที่เรียกว่าอภินวฎีกากังขาวิตรณีชื่อวินยัตถมัญชุสาเท่านั้น เริ่มตั้งแต่คำปรารภพระคัมภีร์ไปจนถึงแก้ความในนิสสัคคีย์กัณฑ์ในภิกขุปาติโมกข์ โดยโรงพิมพ์การศาสนาเป็นผู้พิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๕ พระธรรมโกษาจารย์ (ชอบ อนุจารี-เถระ) วัดราษฎร์บำรุง จังหวัดชลบุรี เป็นผู้ชำระ ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นรองสมเด็จพระราชาคณะที่พระพิมลธรรม เพื่อให้เป็นคู่มือการศึกษากังขาวิตรณี ซึ่งเป็นหลักสูตรวิชาแปลภาษามคธเป็นไทย ชั้น ป.ธ.๖ การพิมพ์ครั้งนั้นยังไม่จบ ทั้งคัมภีร์ปุราณฎีกาอันเป็นสำนวนเก่ายังไม่เคยพิมพ์ในอักษรไทย คราวนี้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ปริวรรตคัมภีร์ใบลานฎีกากังขาวิตรณีจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย โดยได้รับความอนุเคราะห์จากเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้ยืมมาคัดลอกทำเป็นต้นฉบับ มีจำนวน ๑๕ ผูก ดังนี้

ผูกที่ ๑	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๒	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๓	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน

ผูกที่ ๔	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๕	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๖	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๗	มี ๒๓ ลาน	๔๖	หน้าลาน
ผูกที่ ๘	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๙	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๑๐	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๑๑	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๑๒	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๑๓	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๑๔	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๑๕	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๑๖	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๑๗	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๑๘	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูกที่ ๑๙	มี ๑๕ ลาน	๓๐	หน้าลาน
รวม	๔๔๖ ลาน	๘๙๒	หน้าลาน.

๒๒.แนะนำ
พระคัมภีร์ฎีกาทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค

เป็นที่น่ายินดีว่า มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ผลิตผลงานพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาขึ้นมาอีกคัมภีร์หนึ่ง คือ **พระคัมภีร์ฎีกาทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค** ซึ่งจะขอแนะนำพระคัมภีร์นี้เพื่อให้เป็นที่รู้จักกันสืบไป

นับเป็นครั้งแรกที่พระคัมภีร์นี้ได้ปรากฏเป็นอักษรไทยโดยมูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ผลิตเพื่อให้เป็นผลงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา ที่จะได้สอบสวนชำระตรวจสอบพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพื่อความถูกต้อง

เบื้องต้นขอศึกษาความหมายของคำที่เกี่ยวข้องกับพระคัมภีร์นี้ คือ **ทีฆนิกาย วรรค อรรถกถาทีฆนิกาย** และ **ฎีกาทีฆนิกาย**

๑. **ทีฆนิกาย** เป็นชื่อคัมภีร์แรกของพระสุตตันตปิฎก กล่าวคือพระสุตตันตปิฎกแบ่งเป็นพวกหรือหมู่ใหญ่ ๆ ๕ นิกายด้วยกัน คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย

คำว่า นิกาย นั้น แปลว่า **ประชุม หมู่ พวก** แปลว่า ที่อยู่อาศัยก็ได้ ที่แปลว่า ประชุม หมู่ พวก นั้น ท่านยกตัวอย่างทางศาสนาว่า นาหำ ภิกฺขเว อญฺญำ เอกนิกายมฺปิ สมนุปสฺสามิ เอวญฺจิตฺตำ ยถยิทำ ติรจฺฉานคตา ปาณา[๑] ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นหมู่อื่นแม้แต่หมู่เดียวที่จะวิจิตรเหมือนหมู่สัตว์เดรัจฉานนี้เลย ส่วนที่แปลว่า ที่อยู่อาศัย ท่านยกตัวอย่างทางโลกว่า โปฐิกนิกาโย จิกฺขลฺลิกนิกาโย[๒] แปลว่า ที่อยู่ของกษัตริย์ชื่อว่าโปฐิกะ ที่อยู่ของกษัตริย์ชื่อว่าจิกขัลลิกะ เพราะฉะนั้น คำว่า นิกาย เมื่อต่อเข้ากับคำข้างหน้าของพระคัมภีร์จึงมีความหมายทั้ง ๒ อย่าง คือ หมู่ หรือที่อยู่ของพระสูตรต่าง ๆ คือทีฆนิกายก็แปลว่า หมู่ หรือที่อยู่ของพระสูตรที่มีเนื้อความยาว คือพระสูตรในทีฆนิกายนี้

---

[๑] สำ. ขนฺธ. ๑๗/๑๘๔. [๒] ไวยากรณ์สันสกฤตชื่อปาณินิ.

ล้วนมีเนื้อความยาว มีด้วยกัน ๓๔ สูตร แบ่งเป็น ๓ วรรค คือ ๑. สีลขันธวรรค ๒. มหาวรรค ๓. ปาฏิกวรรค

คำว่า **วรรค** นั้น แปลว่า **พวก** คือพวกของพระสูตรที่มีเรื่องราวแบบเดียวกัน การตั้งชื่อวรรคนั้นตั้งชื่อตามเรื่องราวในพระสูตรบ้าง ตั้งชื่อตามพระสูตรต้นวรรคบ้าง

๑) **สีลขันธวรรค** มีอยู่ ๑๓ สูตร มีพรหมชาลสูตรเป็นต้นวรรค เป็นเรื่องเกี่ยวกับทิฐิ ๖๒ ประการ ทรงแสดงเรื่องศีล คือ จุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล เป็นเรื่องราวของศีลซึ่งเป็นข้อสำคัญเบื้องต้น วรรคนี้จึงชื่อว่าสีลขันธวรรค แปลว่า วรรคว่าด้วยกองศีลมี ๑๓ สูตร คือ ๑. พรหมชาลสูตร ๒. สามัญผลสูตร ๓. อัมพัฏฐสูตร ๔. โสณทัณฑสูตร ๕. กูฏทัณฑสูตร ๖. มหาลิสูตร ๗. ชาลิยสูตร ๘. มหาสีหนาทสูตร ๙. โปฏฐปาทสูตร ๑๐. สุภสูตร ๑๑. เกวัฏฏสูตร ๑๒. โลหิจจสูตร ๑๓. เตวิชชสูตร

๒) **มหาวรรค** มีอยู่ ๑๐ สูตร มีมหาปทานสูตรเป็นต้นวรรค พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องของพระพุทธเจ้าในอดีต ๗ พระองค์ มีพระวิปัสสีพุทธเจ้าเป็นต้น และการประชุมจาตุรงคสันนิบาต จึงถือเอาสูตรเบื้องต้นตั้งเป็นชื่อวรรคว่ามหาวรรค แปลว่า วรรคว่าด้วยมหาปทานสูตรเป็นสูตรแรก มี ๑๐ สูตร คือ ๑. มหาปทานสูตร ๒. มหานิทานสูตร ๓. มหาปรินิพพานสูตร ๔. มหาสุทัสสนสูตร ๕. ชนวสภสูตร ๖. มหาโควินทสูตร ๗. มหาสมยสูตร ๘. สักกปัญหสูตร ๙. มหาสติปัฏฐานสูตร และ ๑๐. ปายาสิราชัญญสูตร

๓) **ปาฏิกวรรค** มีอยู่ ๑๑ สูตร มีปาฏิกสูตรเป็นต้นวรรค ทรงแสดงเรื่องอเจลกะชื่อปาฏิกบุตร เป็นเรื่องเกี่ยวกับปาฏิหาริย์ต่าง ๆ จึงถือเอาชื่อสูตรนี้ตั้งเป็นชื่อวรรคว่า ปาฏิกวรรค แปลว่า วรรคว่าด้วยปาฏิกสูตรเป็นสูตรแรก มี ๑๑ สูตร คือ ๑. ปาฏิกสูตร ๒. อุทุมพริกสูตร ๓. จักกวัตติสูตร ๔. อัคคัญญสูตร ๕. สัมปสาทนียสูตร ๖. ปาสาทิกสูตร ๗. ลักขณสูตร ๘. สิงคาลกสูตร ๙. อาฏานาฏิยสูตร ๑๐. สังคีติสูตร ๑๑. ทสุตตรสูตร

ทีฆนิกายทั้ง ๓ วรรคนี้ จัดเป็นพระสุตตันตปิฎกได้ ๓ เล่ม ต่อจากพระวินัยปิฎก คือ ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เป็นพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๙ ทีฆนิกายมหาวรรค เป็นพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๐ และทีฆนิกายปาฏิกวรรค เป็นพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๑

๒. **อรรถกถาทีฆนิกาย** การศึกษาพระไตรปิฎกอันเป็นอุเทศคือยกขึ้นแสดง ผู้ศึกษาจะต้องศึกษาให้จำได้ด้วยการท่องบ่นทรงจำให้ขึ้นใจ และทำความเข้าใจในเนื้อหาทุกบทตามลำดับ นี้เป็นหน้าที่ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่ได้ศึกษาพระพุทธวจนะ จะต้องปฏิบัติเพื่อสืบต่อทรงพระธรรมไว้ จึงมีการเล่าเรียนสอบถามให้เกิดความเข้าใจ ด้วยเหตุนี้จึงมีการบันทึกคำสอนไว้จากอาจารย์ คำอธิบายความในพระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า **อรรถกถา** เป็นคัมภีร์รองลงมาจากพระไตรปิฎก คำอธิบายทีฆนิกายนี้ เรียกว่า อรรถกถาทีฆนิกาย มีชื่อเฉพาะว่า พระคัมภีร์ **สุมังคลวิลาสินี พระพุทธโฆษมหาเถระ** ได้แปลและเรียบเรียงจากภาษาสิงหล โดยถือเอาอรรถกถาสิงหลในสำนักมหาวิหาร เมืองอนุราธปุระ แห่งลังกาทวีป เป็นแนวในการเรียบเรียงอธิบายความแห่งทีฆนิกายทั้ง ๓ วรรค อรรถกถาทีฆนิกายที่ชื่อว่าสุมังคลวิลาสินีนี้ได้มีในอักษรไทยแล้ว **สมเด็จพระวันรัต** (เฮง เขมจารี) แต่ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพโมลี เป็นผู้ชำระเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ และตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ แบ่งเป็น ๓ ภาค คือมีชื่อว่าอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อว่าสุมังคลวิลาสินี ภาค ๑ พรรณนาสีลขันธวรรค ภาค ๒ พรรณนามหาวรรค ภาค ๓ พรรณนาปาฏิกวรรค

๓. **ฎีกาทีฆนิกาย** เป็นพระคัมภีร์ที่อธิบายขยายความของอรรถกถาทีฆนิกายอีกชั้นหนึ่ง มีชื่อว่า **ลีนัตถปกาสนา** แต่ในคัมภีร์จูฬคันถวงศ์เรียกว่า **ลีนัตถปกาสินี** ผู้แต่งฎีกานี้มีชื่อว่า **พระธรรมปาละ** แต่งเป็นคัมภีร์อธิบายอรรถกถา-ทีฆนิกายทั้ง ๓ วรรค คือฎีกาทีฆนิกายสีลขันธวรรค ๑ ฎีกาทีฆนิกายมหาวรรค ๑ ฎีกาทีฆนิกายปาฏิกวรรค ๑

ในที่นี้ จะขอนำความหมายของคำว่า ฎีกา ที่เป็นชื่อคัมภีร์มากล่าวไว้เพื่อทำความเข้าใจก่อน

ความหมายของคำว่าฎีกา

คำว่า **ฎีกา** นี้ ในภาษาไทยเราใช้ความหมายหลายอย่าง เช่น หมายถึง หนังสือนิมนต์พระ บอกกำหนดงานเพื่ออาราธนาพระไปในที่นิมนต์ เรียกว่าฎีกา หนังสือเบิกเงินราชการก็เรียกว่า ฎีกา หนังสือบอกบุญเรี่ยไรก็เรียกว่า ฎีกา ศาลยุติธรรมก็เรียกว่า ศาลฎีกา คำร้องทุกข์ต่อพระเจ้าแผ่นดินก็เรียกว่า ถวายฎีกา พระพุทธเจ้าตรัสก็เรียกว่า พระพุทธฎีกา นี่เป็นความหมายที่ใช้ในภาษาไทย ส่วนฎีกาที่จะพูดถึงนี้ หมายถึง **พระคัมภีร์ชั้นที่ ๓**

คัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นแรก ได้แก่ **พระไตรปิฎก** เรียกว่า **ปาฬิ** หรือ **บาลี**

คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎกรองลงมาชั้นที่ ๒ เรียกว่า **อัฏฐกถา** หรือ **อรรถกถา**

คัมภีร์อธิบายความในอรรถกถาเรียกว่า **ฎีกา** หรือ ฎีกา เป็นชั้นที่ ๓

คำว่า **ฎีกา** นี้ พระอัครวงศาจารย์ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์สัททนีติธาตุ-มาลาว่า ศัพท์นี้มาจาก **ฏิก** ธาตุ หรือ **เฏกธาตุ** คตฺยตฺเถ ในอรรถว่า **ไป** ว่า **ถึง** พึงทราบว่าธาตุที่มีความหมายว่า ไป, ว่า ถึงนั้น มีความหมายว่า รู้ (พุทฺธิ) ได้ด้วย ท่านได้ให้วิเคราะห์ไว้ว่า ฏิกิยติ ชานิยติ สำวณฺณาย อตฺโถ เอตายาติ ฎีกา แปลว่า ที่ชื่อว่า ฎีกา โดยความหมายว่า เป็นคำที่ทำให้เข้าใจเนื้อความแห่งอรรถกถา เพราะฉะนั้น เมื่อถือเอาความ คำว่า **ฎีกา** ก็คือ **คัมภีร์ที่อธิบายความในอรรถกถาให้เป็นที่เข้าใจนั่นเอง** แปลว่า เมื่อพระอรรถกถาจารย์อธิบายความในพระบาลีหรือพระไตรปิฎกยังไม่แจ่มแจ้ง พระฎีกาจารย์ก็เขียนฎีกาขยายความให้เป็นที่เข้าใจ ฎีกาในพระไตรปิฎกมี ๓ อย่าง คือ

๑. ฎีกาพระวินัยปิฎก เรียกว่า **ฎีกาพระวินัย**

๒. ฎีกาพระสุตตันตปิฎก เรียกว่า **ฎีกาพระสูตร**

๓. ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก เรียกว่า **ฎีกาพระอภิธรรม**

ฎีกานี้มีคำนำหน้าว่า **มหาฎีกา** ก็มี **จูฬฎีกา** ก็มี **โปราณฎีกา** ก็มี **อภินวฎีกา** หรือ **นวฎีกา** ก็มี **มูลฎีกา** ก็มี **อนุฎีกา** ก็มี ที่มีคำนำหน้าชื่อของฎีกาต่างๆ ออกไปนั้นก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงความต่างกันของคัมภีร์ให้เป็นที่รู้ในหมู่นักเรียน-บาลี เช่น **วิสุทธิมรรค** มีมหาฎีกา ชื่อ **ปรมัตถมัญชุสา** เป็นคัมภีร์ขยายความเป็นคัมภีร์ใหญ่ แต่งอธิบายอย่างพิสดาร แต่ก็มี**จูฬฎีกา** อธิบายอย่างสั้นหรือย่ออีกคัมภีร์หนึ่ง **กังขาวิตรณี** อรรถกถาพระปาติโมกข์มี **โปราณฎีกา** อธิบายความไว้เก่า และมี**อภินวฎีกา** หรือ **นวฎีกา** แต่งอธิบายเพิ่มใหม่อีกก็มี

เนื้อหาคัมภีร์ฎีกาทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค

พระคัมภีร์ฎีกาทีฆนิกายนั้น เป็นคำอธิบายขยายความอรรถกถาทีฆนิกาย อรรถกถาทีฆนิกายนั้น พรรณนาเนื้อความแห่งพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๓ วรรค ฎีกาทีฆนิกาย ก็อธิบายขยายความของอรรถกถาทีฆนิกายทั้ง ๓ วรรคเช่นกัน

เนื้อหาในฎีกาทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค มีดังนี้

สูตรที่ ๑. ปาฏิกสูตร มีพรรณนาเรื่องบุตรลิจฉวีชื่อว่าสุนักขัตตะ พรรณนาเรื่องอเจลกะชื่อว่าโกรขัตติยะ พรรณนาเรื่องอเจลกะชื่อกฬารมัฏฐกะ พรรณนาเรื่องอเจลกะชื่อปาฏิกบุตร พรรณนาเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ พรรณนาเรื่องสิ่งที่เลิศ

สูตรที่ ๒. อุทุมพริกสูตร มีพรรณนาเรื่องปริพาชกชื่อนิโครธะ พรรณนาเรื่องเกลียดชังความชั่วด้วยการบำเพ็ญตบะ พรรณนาเรื่องความเศร้าหมอง พรรณนาเรื่องความบริสุทธิ์ที่เป็นแค่สะเก็ด เปลือก ใบ พรรณนาเรื่องความบริสุทธิ์ถึงชั้นยอดเป็นแก่น พรรณนาที่สุดของพรหมจรรย์ เป็นต้น

สูตรที่ ๓. จักกวัตติสูตร มีพรรณนาเรื่องการทำตนให้เป็นที่ตั้ง พรรณนาเรื่องพระเจ้าทัฬหเนมิจักรพรรดิ พรรณนาเรื่องวัตรปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ พรรณนาความปรากฏของจักรรัตนะ พรรณนาเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๒ เป็นต้น พรรณนาเรื่องอายุลด พรรณนาเรื่องสมัยที่คนมีอายุ ๑๐ ปี พรรณนาเรื่องอายุเพิ่ม พรรณนาเรื่องพระเจ้าสังขราช พรรณนาเรื่องพระเมตไตรยพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ พรรณนาเรื่องเจริญอายุวรรณะ เป็นต้น ของภิกษุ

สูตรที่ ๔. อัคคัญญสูตร มีพรรณนาเรื่องพราหมณ์วาเสฏฐะ พรรณนาความบริสุทธิ์แห่งวรรณะ ๔ พรรณนาความปรากฏแห่งดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ พรรณนาความปรากฏแห่งสะเก็ดดิน เป็นต้น พรรณนาความปรากฏเพศหญิงชาย เป็นต้น พรรณนาเรื่องการประพฤติเมถุนธรรม พรรณนาเรื่องการแบ่งเขตที่ดิน พรรณนาเรื่องพระเจ้ามหาสมมตราชกษัตริย์องค์แรกของโลก พรรณนาพราหมณมณฑลเป็นต้น พรรณนากถาว่าด้วยทุจริตเป็นต้น พรรณนาความเป็นโพธิปักขิยธรรม

สูตรที่ ๕. สัมปสาทนียสูตร มีพรรณนาสีหนาทของพระสารีบุตร พรรณนากุศลธรรมเทศนา พรรณนาเทศนาในการบัญญัติอายตนะ พรรณนาเทศนาเรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์ พรรณนาเทศนาดักใจได้ พรรณนาเทศนาในทัสสนสมาบัติ พรรณนาเทศนาเรื่องการบัญญัติบุคคล พรรณนาเทศนาธรรมที่เป็นประธาน พรรณนาเทศนาอันเป็นข้อปฏิบัติ พรรณนาเทศนาเกี่ยวกับคำพูดเป็นต้น พรรณนาเทศนาวิธีสั่งสอนเป็นต้น พรรณนาการแสดงคุณของพระศาสดาโดยประการอื่นเป็นต้น พรรณนากถาว่าด้วยการอันตรธานของพระไตรปิฎก พรรณนาการอันตรธานของพระศาสนา พรรณนาความอัศจรรย์ที่ไม่เคยมีมา

สูตรที่ ๖. ปาสาทิกสูตร มีพรรณนาเรื่องการตายของนิครนถ์นาฏบุตร พรรณนาเรื่องธรรมวินัยที่ศาสดาผู้มิได้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศแล้ว พรรณนาธรรมวินัยเป็นต้นที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศแล้ว พรรณนาเรื่องพระธรรมเป็นต้นที่พึงสังคายนาเพื่อความยั่งยืนของพระศาสนา พรรณนาปัญหาพยากรณ์ พรรณนาเรื่องฐานะที่ไม่ทรงพยากรณ์เป็นต้น พรรณนาเรื่องการละทิฐิ

สูตรที่ ๗. ลักขณสูตร มีการพรรณนามหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ตั้งแต่มหาปุริสลักษณะที่ ๑ จนถึงมหาปุริสลักษณะที่ ๓๒

สูตรที่ ๘. สิงคาลกสูตร มีการพรรณนานิทานต้นเรื่องของสิงคาลมาณพ พรรณนาทิศ ๖ เป็นต้น พรรณนาฐานะ ๔ อย่างเป็นต้น พรรณนาอบายมุข ๖ อย่าง เป็นต้น พรรณนาโทษ ๖ อย่างของสุราเมรัยเป็นต้น พรรณนาเรื่องโทษ ๖ อย่าง เป็นต้น ของการคบคนชั่วเป็นมิตร พรรณนาเรื่องมิตรปฏิรูปคือคนเทียมมิตร พรรณนาเรื่องมิตรแท้ พรรณนาเรื่องการปกปิดทิศทั้ง ๖ คือ การปฏิบัติชอบในบุคคลผู้เกี่ยวข้อง ๖ พวก

สูตรที่ ๙. อาฏานาฏิยสูตร มีการพรรณนาปฐมภาณวาร พรรณนาเรื่องการบริกรรมพระปริตร

สูตรที่ ๑๐. สังคีตสูตร มีการพรรณนาเรื่องสันธาคารคือห้องประชุมที่สร้างใหม่ พรรณนาเรื่องนิครนถ์ที่แตกกัน พรรณนาเรื่องการแนะนำให้ทำสังคายนาพระธรรมหมวด ๑ จนถึงหมวด ๑๐

สูตรที่ ๑๑. ทสุตตรสูตร มีการพรรณนาธรรมหมวด ๑ ถึงธรรมหมวด ๑๐

ผู้รจนาฎีกาทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์นี้ คือ **ท่านอาจารย์ธรรมปาละ** ในคัมภีร์จูฬคันถวงศ์ได้แสดงผลงานของอาจารย์ธรรมปาละไว้ ๑๔ พระคัมภีร์ ซึ่งรวมทั้งฎีกาอรรถกถาทั้ง ๔ มีทีฆนิกายเป็นต้น โดยหมายเอาพระอาจารย์ธรรมปาละ ผู้อยู่ในสำนักพทรติตถะ ข้าพเจ้าเห็นว่าคลาดเคลื่อน เพราะพระเถระผู้มีนามว่าธรรมปาละมีหลายองค์ องค์ที่มีชื่อเสียงคือพระธรรมปาลเถระ สำนักวัดพทรติตถะ เป็นพระ-

อรรถกถาจารย์ผู้รจนาอรรถกถาเนตติปกรณ์ อรรถกถาอิติวุตตกะ อรรถกถาอุทาน อรรถกถาจริยาปิฎก อรรถกถาเถรคาถา อรรถกถาเถรีคาถา อรรถกถาวิมานวัตถุ อรรถกถาเปตวัตถุ และมหาฎีกาวิสุทธิมรรค ชื่อว่า ปรมัตถมัญชุสานั้นเป็นองค์หนึ่ง ส่วนท่านผู้แต่งฎีกาทีฆนิกายนี้ ก็ชื่อว่าธรรมปาละเหมือนกัน ได้แต่งฎีกาทีฆนิกาย ฎีกามัชฌิมนิกาย ฎีกาสังยุตตนิกาย ฎีกาอังคุตตรนิกาย และอนุฎีกาพระอภิธรรมทั้ง ๗ พระคัมภีร์ ฎีกาเหล่านี้ไม่ได้ตั้งชื่อไว้เฉพาะ หากเรียกกันว่าลีนัตถปกาสนาบ้าง ลีนัตถปกาสินีบ้าง ซึ่งแปลว่าประกาศเนื้อความที่ยังลี้ลับนั่นเอง

ท่านพระธรรมปาละองค์ก่อนนั้น เข้าใจว่าเป็นศิษย์ของท่านอาจารย์พุทธโฆษะ แต่ท่านอาจารย์ธรรมปาละองค์นี้เป็นศิษย์ของท่านอาจารย์อานันทะ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ ผลงานฎีกาพระสูตรทั้ง ๔ นิกายและฎีกาชาดกรวมทั้งอนุฎีกาพระอภิธรรม ล้วนเป็นผลงานของท่าน อันเป็นสมบัติของโลกได้ศึกษามาจนถึงปัจจุบัน **ซึ่งเมืองไทยเรามีสมบัตินี้มานานแล้ว เพิ่งจะเปิดกรุให้เห็นโฉมหน้าพระคัมภีร์ฎีกาพระสูตรเล่มนี้ในอักษรไทยครั้งแรกนี้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการตรวจสอบพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาในด้านงานวิจัยส่วนหนึ่ง**

การสร้างเป็นอักษรไทยของมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเห็นความสำคัญของพระคัมภีร์ที่ลี้ลับเป็นอักษรขอม สมควรมีอักษรไทยรองรับพระคัมภีร์ จึงได้ปริวรรตจากอักษรขอมโดยได้ต้นฉบับ-พระคัมภีร์จากวัดบวรนิเวศวิหาร โดยความอนุเคราะห์ของเจ้าประคุณสมเด็จ-พระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้ยืมคัดลอก ได้ชำระตรวจสอบกับฉบับฎีกาทีฆนิกายปาฏิกวรรคฉบับฉัฏฐสังคีติ มีรายการพระคัมภีร์ในอักษรขอมดังนี้

ผูกที่ ๑	จำนวน	๒๓ ๑/๒	ลาน	๔๗	หน้าลาน
ผูกที่ ๒	"	๒๖	"	๕๒	"
ผูกที่ ๓	"	๒๔	"	๔๘	"
ผูกที่ ๔	"	๒๔	"	๔๘	"
ผูกที่ ๕	"	๒๔	"	๔๘	"
ผูกที่ ๖	"	๒๔	"	๔๘	"
ผูกที่ ๗	"	๒๔	"	๔๘	"
ผูกที่ ๘	"	๒๔	"	๔๘	"
ผูกที่ ๙	"	๒๔	"	๔๘	"
ผูกที่ ๑๐	"	๒๔	"	๔๘	"
ผูกที่ ๑๑	"	๒๓	"	๔๖	"
ผูกที่ ๑๒	"	๒๔	"	๔๘	"
ผูกที่ ๑๓	"	๒๔	"	๔๘	"
ผูกที่ ๑๔	"	๒๐	"	๔๐	"
รวม		๓๓๘ ๑/๒	"	๖๖๕	"

๒๓. แนะนำ
พระคัมภีร์ธรรมสังคณี

ประวัติพระอภิธรรม

คำว่า ธรรมสังคณี เป็นชื่อของพระคัมภีร์แรกแห่งพระอภิธรรมปิฎก ๗ พระคัมภีร์ คือ ๑. ธรรมสังคณี ๒. วิภังค์ ๓. ธาตุกถา ๔. ปุคคลบัญญัติ ๕. กถาวัตถุ ๖. ยมก ๗. ปัฏฐาน ซึ่งย่อเป็นอักษร ๗ คำ คือ สำ วิ ธา ปุ ก ย ป เรียกว่า เป็นหัวใจของพระอภิธรรมปิฎก

ก่อนที่จะกล่าวถึงความหมายของคำว่า ธรรมสังคณี จะพูดถึงพระ-อภิธรรมก่อน พระอภิธรรมนั้น พระสังคีติกาจารย์ จัดไว้เป็นปิฎกหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมะล้วน ๆ เรียกว่า ปรมัตถธรรม มิได้กล่าวถึงสัตว์ บุคคล และเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นเรื่องของวิชาการทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ รวมย่อได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน คำว่า อภิธรรม นี้ แปลว่า ธรรมอันยิ่ง ธรรมอันพิเศษ ธรรมอันลึก ละเอียดยิ่งกว่าธรรมทั้งปวง เหมือนฉัตรอันยิ่งและฉัตรอันใหญ่ ประเสริฐกว่าฉัตรทั้งหลาย อภิ ศัพท์นี้ แปลว่า ยิ่ง แปลว่า ประเสริฐ แปลว่า เจริญ ธรรม แปลว่า ทรงสัตว์ให้ไปสู่สวรรค์และนิพพาน รวม อภิ กับ ธรรม เข้าด้วยกันเป็น อภิธรรม จึงแปลว่า ธรรมอันยิ่ง ธรรมอันเจริญ ธรรมอันประเสริฐ รวมกับคำว่า ปิฎก เข้าเป็นอภิธรรมปิฎก จึงเป็นปิฎกอันเจริญ อันประเสริฐ อันยิ่งกว่าพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ในปิฎกทั้ง ๓ นี้ ว่าโดยขันธ์ คือหมวดธรรมมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ โดยแยกเป็นพระวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์, พระสุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ส่วนพระอภิธรรม-ปิฎกมี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

พระวินัยปิฎก ว่าด้วยเรื่องศีลสิกขาบทบัญญัติของพระภิกษุและภิกษุณี และวิธีปฏิบัติในพิธีของสงฆ์ต่าง ๆ พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยเรื่องบุคคล เหตุการณ์ สถานที่และเรื่องราวต่าง ๆ ส่วน พระอภิธรรมปิฎก เป็นเรื่องธรรมะล้วน ๆ

ไม่เกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์ เรื่องราวต่าง ๆ จึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับวิชาการโดยเฉพาะ และพระอภิธรรมนี้ก็ยังมีอยู่ในพระวินัยและพระสูตรด้วย ดังนั้น ผู้ศึกษาพระพุทธ-ศาสนา ถ้าจะอ่านคาดโดยทั่วไปอาจจะเข้าใจพระพุทธศาสนาได้ยาก เพราะในที่บางแห่งมีเนื้อความของพระอภิธรรมปะปนอยู่ ดังนั้น การจะศึกษาให้รู้จริงในพระพุทธวจนะ ถ้าได้ศึกษาพระอภิธรรมเป็นพื้นอยู่แล้ว จะเข้าใจ อรรถ พยัญชนะในปิฎกอื่น ๆ ได้ง่ายขึ้น

พระอภิธรรมนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเมื่อพรรษาที่ ๗ หลังจากตรัสรู้ปรมาภิเษกสัมโพธิญาณแล้ว มีเรื่องเล่าในคัมภีร์อรรถกถาว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่อทรงทำยมกปาฏิหาริย์ ทรงทรมานเดียรถีย์นิครนถ์ ณ ภายใต้ควงไม้คัณฑาม-พฤกษ์แล้ว ทรงดำริว่า พระพุทธเจ้าในอดีตทั้งหลาย เมื่อทรงทำยมกปาฏิหาริย์ในพรรษาที่ ๗ แล้วนั้น เสด็จจำพรรษา ณ ที่ใด ก็ทรงทราบด้วยพระญาณว่า เสด็จจำพรรษา ณ ดาวดึงสพิภพ ด้วยเหตุทรงปรารภสนองคุณพระพุทธมารดา จึงตรัสเทศนาพระอภิธรรมเจ็ดพระคัมภีร์ตลอดไตรมาส ซึ่งเป็นพุทธประเพณี เมื่อทรงทราบดังนี้แล้ว จึงทรงดำริว่า พระชนนีของตถาคตนี้มีคุณูปการะรักใคร่ในตถาคตนี้มาก ได้ตั้งความปรารถนาไว้แต่ครั้งพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ประมาณแสนกัปล่วงมาแล้ว ขอให้ได้เป็นพระมารดาของตถาคตในกาลบัดนี้ ควรที่ตถาคตจะเสด็จไปพิภพดาวดึงส์ ตรัสเทศนาพระอภิธรรมทั้ง ๗ พระคัมภีร์สนองพระคุณ เมื่อทรงดำริฉะนี้แล้ว ก็เสด็จลงจากพุทธอาสน์ เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลายได้ถวายอภิวาทโดยเคารพ ทรงยกพระบาทเบื้องขวาเหยียบเหนือยอดไม้คัณฑามพฤกษ์ พระบาทคำรบสองเหยียบเหนือยอดเขายุคนธร พระบาทคำรบสามถึงดาวดึงสพิภพ อันเป็นที่สถิตของท้าวอมรินทราธิราช ครั้นเสด็จถึงดาวดึงสพิภพแล้ว ประทับเหนือบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ภายใต้ควงไม้ปาริฉัตตกพฤกษ์

ท้าวอมรินทราธิราชได้มีเทวราชโองการร้องประกาศแก่ทวยเทพยนิกรทั้ง-ปวง ขอให้ออกจากวิมานมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เทพบุตรเทพธิดาต่างก็ออกจากทิพยวิมาน ถือผอบทองเต็มไปด้วยบุปผชาติของหอมอันเป็นทิพย์ มาเฝ้าท้าวมัฆวาน แล้วพากันไปสู่สำนักพระศาสดา กระทำสักการบูชาแล้วนั่งอยู่ ณ ที่อันควรแก่ตน

ตามลำดับ แม้เทพยดาทั้งหลายอื่นในหมื่นจักรวาล ต่างก็ถือเครื่องสักการบูชามาสู่มงคลจักรวาลนี้ เป็นที่เทพยดาสมาคม ประชุมกันสักการบูชาพระศาสดาจารย์ ถวายนมัสการแล้วนั่งอยู่ ณ ที่สมควรแก่ตน ต่างเนรมิตกายเท่าอณูและปรมาณู แม้พื้นที่เท่าปลายขนทรายจามรีก็อยู่ได้สิบองค์บ้าง ยี่สิบองค์บ้าง ถึงแสนองค์ก็มี

เมื่อเทพยดามาประชุมกันเป็นจำนวนมากปานฉะนี้แล้ว สมเด็จพระโลกุตมาจารย์ทอดพระเนตรดู มิได้ทรงเห็นพระพุทธมารดาเสด็จมา จึงตรัสถามท้าวสหัสนัยน์ว่า ดูกรมหาบพิตร พระสิริมหามายาพุทธมารดาของตถาคตมิได้เสด็จมาด้วยหรือประการใด ท้าวสหัสนัยน์ได้สดับพระพุทธดำรัสก็ทราบว่า สมเด็จพระทศพลเสด็จมาครั้งนี้ ทรงมีพระประสงค์จะตรัสพระธรรมเทศนาโปรดพระพุทธมารดา จึงรีบเสด็จไปสู่พิภพดุสิตอันเป็นที่สถิตของพระสิริมหามายา ครั้นเสด็จถึงก็ถวายอภิวาทโดยเคารพ ทูลว่า ข้าแต่พระสิริมหามายา บัดนี้สมเด็จพระพุทธองค์เสด็จมายังพิภพของข้าพระองค์ ประทับ ณ บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ภายใต้ไม้ปาริฉัตตกชาติ ประทับคอยท่าเพื่อตรัสพระธรรมเทศนา ขอเชิญเสด็จไปเฝ้าโดยเร็วเถิด

พระสิริมหามายาทรงฟังดังนั้นก็ทรงโสมนัส เสด็จจากพิภพดุสิตไปยังพิภพดาวดึงส์พร้อมด้วยเทพอัปสรบริวาร ขณะนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาตรัสเชิญพระสิริมหามายาพุทธมารดาเข้าไปใกล้ ให้เป็นประธานแห่งเทพยดาทั้งหลาย ครั้นแล้วจึงโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาสัตตปกรณาภิธรรม ๗ พระคัมภีร์ คือ

๑. พระธรรมสังคณี	ทรงแสดง	๑๒	วัน
๒. พระวิภังค์	ทรงแสดง	๑๒	วัน
๓. พระธาตุกถา	ทรงแสดง	๖	วัน
๔. พระปุคคลบัญญัติ	ทรงแสดง	๖	วัน
๕. พระกถาวัตถุ	ทรงแสดง	๑๓	วัน
๖. พระยมก	ทรงแสดง	๑๘	วัน
๗. พระปัฏฐาน	ทรงแสดง	๒๓	วัน

ทรงแสดงพระธรรมสังคณี ๑๒ วัน เริ่มตั้งแต่วันขึ้น ๑๕ ค่ำจนถึงวันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๘ และพระคัมภีร์อื่น ๆ ต่อไปตามลำดับจนครบไตรมาส วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ในพรรษาที่ ๗ นับแต่ตรัสรู้นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงพระอภิธรรม ๗ พระคัมภีร์นี้ทั้งกลางคืนและกลางวัน มิได้มีระหว่างเว้นสักเวลาเลย เป็นเวลาถึง ๓ เดือนเต็มในเวลาของมนุษยโลก ในระหว่างที่ทรงแสดงพระธรรมเทศนาพระอภิธรรมนี้ ขอให้เข้าใจว่าเมื่อถึงเวลาภิกขาจาร เวลาเสวยและเวลาทิวาวิหาร ทรงพักผ่อนในกลางวัน พระพุทธองค์เสด็จไปตามพุทธกิจ ทรงบันดาลพระพุทธนิมิตไว้แสดงพระธรรมแทนพระองค์

ครั้นถึงวันมหาปวารณาวันออกพรรษาขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ สมเด็จพระพุทธองค์จึงเสด็จลงจากเทวโลกไปยังเมืองสังกัสนคร ซึ่งต่อมาได้ถือเป็นประเพณีทำบุญวันเทโวโรหน หรือเรียกตามภาษาชาวบ้านว่า ตักบาตรเทโว ลางแห่งก็เลื่อนวันเทโวโรหนไปเป็นแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ก็มี ซึ่งหมายถึงว่าพระพุทธเจ้าเสด็จจากมนุษยโลกไปเป็นเวลาสามเดือน

นี่เป็นประวัติที่มาของพระอภิธรรมซึ่งเป็นที่ทราบกันดีในหมู่ชาวพุทธ ถือว่าพระอภิธรรมนี้ออกจากพระโอษฐ์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นธรรมชั้นสูงที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาโปรดเทพยดา มีพระพุทธมารดาเป็นประธาน เป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อพระพุทธมารดา ชำระหนี้ค่าป้อนข้าวและน้ำนมในครั้งนั้น สำหรับในมนุษยโลกนั้น ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอัครสาวกเป็นครั้งแรก แล้วพระสารีบุตรได้นำมาสั่งสอนแก่ศิษย์ต่อ ๆ มา พระอภิธรรมจึงเป็นหลักการศึกษาพระพุทธศาสนาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ประเพณีการสวดพระอภิธรรม

เมื่อพระอภิธรรมเป็นส่วนสำคัญในทางวิชาการที่จำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนโดยตรงแล้ว เพื่อที่จะรักษาพระอภิธรรมให้ดำรงคงอยู่ ด้วยฝากไว้กับพระภิกษุสงฆ์-

สาวก ผู้เป็นศาสนทายาทให้ศึกษาต่อ ๆ กันมา นักปราชญ์ผู้รู้พุทธประเพณีจึงจับเอาข้อความตอนแรกของพระอภิธรรมแต่ละคัมภีร์ทั้ง ๗ พระคัมภีร์ ฝากถวายพระสงฆ์ได้สังวัธยายทรงจำไว้พอเป็นสังเขป เมื่อมีการตายเกิดขึ้นในหมู่ชาวพุทธ เช่นการสูญเสียมารดาบิดา บุพการี หรือญาติมิตร บุตรธิดาที่รักใคร่ นักปราชญ์จึงได้นำเอาความเบื้องต้นของพระอภิธรรม ๗ พระคัมภีร์ มาสวดในงานศพนั้น ๆ โดยเอาเค้าเรื่องที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปดาวดึงส์โปรดพระพุทธมารดาซึ่งได้สิ้นพระชนมชีพจากมนุษยโลกไปสู่เทวโลกนั้น การสวดพระอภิธรรมทั้ง ๗ พระคัมภีร์นั้นจึงเรียกว่า สดับปกรณ์ แปลว่าคัมภีร์ทั้ง ๗ นั่นเอง ซึ่งได้กลายเป็นคำสำหรับใช้เนื่องด้วยบังสุกุลสำหรับเจ้านาย และสำหรับชาวบ้านก็เรียกว่า สวดมาติกา ซึ่งก็เป็นการสวดเบื้องต้นพระคัมภีร์ธรรมสังคณีนั่นเอง การสวดพระอภิธรรมหน้าศพเวลาเชิญพระศพของเจ้านาย ก็มีด้วยประการดังกล่าวนี้ ด้วยถือว่า พระอภิธรรมนี้เป็นเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมชั้นสูงโปรดพระพุทธมารดา ดังนั้น ผู้ใดสร้างพระคัมภีร์พระอภิธรรมจะเป็นพระอภิธรรมปิฎกหรือคัมภีร์อธิบายเป็นอรรถกถา มูลฎีกา อนุฎีกา อัตถโยชนาก็ดี จึงถือว่าเป็นการบูชาพระคุณบุพการี หรือเป็นการแทนคุณบิดามารดา ดังกล่าวมา

ความหมายของพระธรรมสังคณี

เมื่อมีการทำปฐมสังคายนา พระมหากัสสปเถระเป็นปุจฉกะผู้ถามพระอภิธรรม พระอานนทเถระเป็นวิสัชกะผู้ตอบ ได้รวบรวมพระอภิธรรมปิฎกไว้เป็นหมวดหมู่ พระอภิธรรมจึงเป็นคลังแห่งวิชาการทางพระพุทธศาสนาทั้ง ๗ พระคัมภีร์ คือ

๑. **พระธรรมสังคณี** เป็นคัมภีร์รวมปรมัตถธรรมทั้งหมดไว้เป็นหมวดหมู่

๒. **พระวิภังค์** เป็นคัมภีร์แจกหรือกระจายปรมัตถธรรมออกเป็นส่วน ๆ

๓. **พระธาตุกถา** จัดปรมัตถธรรมไว้เป็นพวก ๆ โดยสงเคราะห์เข้ากันได้และสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ โดย ขันธ์ ธาตุ อายตนะ เป็นต้น

๔. **พระบุคคลบัญญัติ** แสดงปรมัตถธรรมโดยบัญญัติ โดยยกบุคคลขึ้นแสดงมากกว่าอย่างอื่น

๕. **พระกถาวัตถุ** ยกปรมัตถธรรมขึ้นโต้ตอบ โดยทำนองปุจฉาวิสัชนาเป็นเรื่องถ้อยคำมีอยู่ ๒๑๙ กถาด้วยกัน

๖. **พระยมก** ยกปรมัตถธรรมขึ้นปุจฉาและวิสัชนาเป็นคู่ ๆ

๗. **พระปัฏฐาน** แสดงปรมัตถธรรมแผ่กว้างขวางพิสดาร แจกไปตามปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัย เป็นต้น

คราวนี้จะว่าทางศัพท์ **ธรรมสังคณี** แยกเป็น **ธรรม** คำหนึ่ง **สังคณี** คำหนึ่ง **ธรรม** นี้ หมายถึงสภาวธรรมหรือปรมัตถธรรม **สังคณี** ภาษาบาลีเป็น สำ อุปสัค คณี มาจาก คณ ธาตุ แปลว่า นับ ลง อิ ปัจจัยเป็น สงฺคณิ แปลตามพยัญชนะว่า นับพร้อม หมายความว่า รวม รวบรวม คือ รวมปรมัตถ-ธรรมไว้เป็นกลุ่ม เรียกว่า ธรรมสังคหะก็มี แปลความอย่างเดียวกัน

พระคัมภีร์ธรรมสังคณีนี้ รวบรวมปรมัตถธรรมไว้โดยหลักวิชาดังนี้

เบื้องต้น ท่านตั้งแม่บทเป็นหัวข้อเรียกว่า มาติกา ไว้ ๒ แบบ คือ หัวข้อฝ่ายอภิธรรม เรียกว่า **อภิธรรมมาติกา** อย่างหนึ่ง กับหัวข้อฝ่ายพระสูตร เรียกว่า **สุตตันตมาติกา** อย่างหนึ่ง

อภิธรรมมาติกานั้น มี ๒ คือ ติกมาติกา ๑ ทุกมาติกา ๑ **ติกมาติกา** เป็นแม่บทที่จัดปรมัตถธรรมเข้าเป็นหมวดละสาม ๆ เรียกว่า **ติกะ** เช่น ธรรมที่เป็นกุศล ๑ ธรรมที่เป็นอกุศล ๑ ธรรมที่เป็นอัพยากฤต ๑ รวมธรรม ๓ นี้เป็นติกะ เรียกว่า กุสลัตติกะ แปลว่า ธรรม ๓ มีกุศลธรรมเป็นข้อต้น ดังนี้เป็นต้น รวมเป็นติกะทั้งสิ้น ๒๒ ติกะ เป็นธรรม ๖๖ หัวข้อ ส่วน **ทุกมาติกา** นั้น จัดธรรมเข้าเป็นหมวดละสอง ๆ เรียกว่า ทุกะ เช่น ธรรมที่เป็นเหตุ ๑ ธรรมที่ไม่ใช่เหตุ ๑ รวมธรรม ๒ นี้ เป็นทุกะ เรียกว่า เหตุทุกะ แปลว่า ธรรม ๒

มีธรรมที่เป็นเหตุเป็นข้อต้น ดังนี้เป็นต้น รวมทุกะทั้งสิ้นมี ๑๐๐ ทุกะ เป็นธรรม ๒๐๐ ข้อ และทุกะเหล่านี้ท่านรวมเข้าไว้เป็นหมวดใหญ่ หรือเป็นกลุ่มใหญ่ เรียกว่า โคจฉกะ อีก ๑๓ หมวด มีเหตุโคจฉกะหมวด หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุ เป็นต้น.

ส่วนสุตตันตมาติกาหัวข้อฝ่ายพระสูตรนั้น มีทุกมาติกาอย่างเดียว จัดปรมัตถธรรมเข้าเป็นหมวดละสอง ๆ เท่านั้น ทุกะต้นคือธรรมที่เป็นฝ่ายวิชชา ธรรมที่เป็นฝ่ายอวิชชา รวมทุกะทั้งสิ้นมี ๔๒ ทุกะ เป็นธรรม ๘๔ ข้อ

เมื่อรวมติกมาติกาและทุกมาติกาทั้งฝ่ายอภิธรรมและฝ่ายพระสูตรเข้าด้วยกันทั้งหมดแล้ว ได้ ๑๖๔ มาติกา หรือ ๑๖๔ หัวข้อ

เมื่อท่านตั้งมาติกาไว้ดังนี้แล้ว แจกมาติกาหรือหัวข้อ หรือแม่บทนั้นออกไปให้พิสดารเป็น ๔ กัณฑ์ หรือ ๔ ตอน คือ

๑. จิตตุปปาทกัณฑ์ เป็นเรื่องจิตและเจตสิกต่าง ๆ กัณฑ์นี้แจกติกมาติกาเฉพาะติกะแรกที่เรียกว่า กุสลัตติกะ คือธรรมที่เป็นกุศล ๑ ธรรมที่เป็นอกุศล ๑ ธรรมที่เป็นอัพยากฤต ๑

ธรรมที่เป็นกุศลข้อต้น ได้แก่กุศลจิต อันอยู่ในภูมิ ๔ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตรภูมิ อกุศลธรรมข้อที่ ๒ ได้แก่อกุศลจิต ๑๒ ดวง ธรรมที่เป็นอัพยากฤตข้อที่ ๓ ได้แก่ วิบากจิตที่เป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร โลกุตระ และกิริยาจิตที่เป็นกามาวจร รูปาวจรและอรูปาวจร ในจิตดวงหนึ่ง ๆ ย่อมประกอบด้วยเจตสิกธรรมอันเป็นอารมณ์ของจิตต่าง ๆ กัน

๒. รูปกัณฑ์ เป็นเรื่องรูปอันเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิก ในกัณฑ์นี้แจกเฉพาะธรรมที่เป็นอัพยากฤตบทเดียว เพราะรูปจัดเป็นอัพยากฤต โดยย่อ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔

๓. นิกเขปกัณฑ์ แจกมาติกาที่ยกขึ้นตั้งทั้งหมด ทั้งติกมาติกาและทุกมาติกา แต่แสดงย่อ ๆ ไม่พิสดารเหมือนกัณฑ์ต้น ๆ เช่นในบทต้นว่า ธรรม

ที่เป็นกุศล ท่านแสดงว่าได้แก่กุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ อันสัมปยุตด้วยกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันมีกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน ในบทที่สองที่ว่า ธรรมที่เป็นอกุศล ท่านว่าได้แก่อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่เป็นพวกเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ อันสัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันมีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน ในบทที่สามที่ว่า ธรรมที่เป็นอัพยากฤต ท่านว่าได้แก่ วิบากแห่งกุศลและอกุศล เป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตระ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ธรรมที่เป็นกิริยา ไม่ใช่เป็นกุศล ไม่ใช่เป็นอกุศล แต่ไม่ใช่วิบากแห่งกรรมรูปทั้งหมด และอสังขตธาตุ คือพระนิพพาน ดังนี้เป็นต้น

๔. **อัตถกถากัณฑ์ หรืออัตถุทธารกัณฑ์** แจกมาติกาที่ยกขึ้นตั้งไว้นั้นทั้งหมดแสดงโดยใจความเพื่อให้กำหนดจดจำได้ง่าย ๆ เช่นในบทว่า ธรรมที่เป็นกุศล ท่านว่าได้แก่กุศลจิตอันเป็นไปในภูมิ ๔ ในบทที่สองที่ว่า ธรรมที่เป็นอกุศล ท่านว่าได้แก่อกุศลจิต ๑๒ ดวง ในบทที่สามที่ว่า ธรรมที่เป็นอัพยากฤต ท่านว่าได้แก่วิบากจิตในภูมิ ๔ กิริยาฝ่ายอัพยากฤตในภูมิ ๓ รูปและนิพพาน ดังนี้เป็นต้น

เมื่อท่านได้ทราบความสังเขปในพระคัมภีร์ธรรมสังคณีนี้แล้ว ก็คงเป็นที่เข้าใจได้ว่า เป็นพระคัมภีร์ที่นับว่าเป็นที่รวมวิชาการทางพระพุทธศาสนาด้านปรมัตถธรรมโดยแท้ และที่มาเป็นบทสวดในพิธีศพนั้น ก็เนื่องด้วยเป็นธรรมชั้นสูงที่มีความสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาความจริงของทุกสิ่งทุกอย่างที่มิควรยึดว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ผู้ที่สูญเสียบุคคลที่รักจากไป จะได้ไม่ต้องมัวโศกเศร้าร่ำไรรำพัน ให้นึกถึงธรรมดาตามสภาวะที่เป็นจริง

เมื่อพระคัมภีร์ธรรมสังคณีเป็นพระคัมภีร์ที่ประเสริฐ ดังนี้ จึงเป็นพระคัมภีร์ที่จะต้องศึกษาเล่าเรียนให้รู้จริง จึงมีพระคัมภีร์อธิบายรองลงไปอีกเรียกว่า ธรรมสังคณีอรรถกถา ชื่ออัฏฐสาลินี ซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายชั้นที่สอง แล้วยังมี

พระคัมภีร์อธิบายต่อลงไปอีก ซึ่งอธิบายอัฏฐสาลินี เรียกว่า ธรรมสังคณีมูลฎีกา แล้วยังมีพระคัมภีร์อธิบายมูลฎีกานี้อีก เรียกว่า ธรรมสังคณีอนุฎีกา ในคัมภีร์อัฏฐสาลินีนี้ ยังมีหนังสือประกอบสำหรับช่วยการแปลให้ถูกต้องอีก เรียกว่า อัตถโยชนาอัฏฐสาลินี เพื่อเข้าใจง่ายขอให้ดูผังพระคัมภีร์พระไตรปิฎกและเฉพาะพระอภิธรรมปิฎกต่อไปด้วย (หน้า ๓๘-๙)

ความเป็นมาของพระคัมภีร์ธรรมสังคณี

พระคัมภีร์ธรรมสังคณีนี้ เป็นพระพุทธวจนะที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงในเทวโลก พระสาวกคือพระสารีบุตร ได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้า และได้สั่งสอนศิษย์ต่อ ๆ มา พระอานนท์วิสัชนาในครั้งปฐมสังคีติ พระสาวกทรงจำกันมาโดยมุขปาฐะ และได้แพร่หลายไปในที่ต่าง ๆ ภายหลังสังคายนาครั้งที่ ๕ ได้จารเป็นอักษรยกขึ้นสู่ใบลาน ในครั้งรัชกาลที่ ๑ ได้มีการสังคายนาพระธรรมวินัยที่วัดมหาธาตุฯ ได้ชำระสอบทานจารึกไว้เป็นอักษรขอม โดยอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ครั้งรัชกาลที่ ๕ ได้มีการปริวรรตจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย ตีพิมพ์เผยแพร่ไปทั่วโลก ครั้งรัชกาลที่ ๗ ได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกสยามรัฐ ได้มีการสอบทานชำระโดยสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี-มหาเถระ) พิมพ์เป็นเล่มที่ ๓๔ ในจำนวนพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ๔๕ เล่ม

พระธรรมสังคณีฉบับภูมิพโลภิกขุ

เนื่องจากการจัดทำพระคัมภีร์เป็นงานทางวิชาการแห่งพระพุทธศาสนา ดังนั้น มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้แปลและพิมพ์พระคัมภีร์อัฏฐสาลินีเป็นภาษาไทย มาแต่ครั้งยังเป็นสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาจนจบบริบูรณ์ ดังเป็นที่ปรากฏอยู่แล้วนั้น จึงได้พยายามชำระและ

พิมพ์พระคัมภีร์ธรรมสังคณีมูลฎีกา พระคัมภีร์ธรรมสังคณีอนุฎีกา เป็นภาษาบาลี-ล้วนจนสำเร็จไปอีกชุดหนึ่ง เพื่อให้พระคัมภีร์ทางวิชาการได้จัดทำต่อเนื่องกันเป็นสายตรง เพื่อสะดวกแก่การศึกษาค้นคว้าจึงจำเป็นต้องจัดทำพระคัมภีร์ธรรมสังคณี อันเป็นคัมภีร์เบื้องต้นของพระอภิธรรมปิฎก ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี นี้ด้วย

การตรวจชำระพระคัมภีร์ธรรมสังคณี ฉบับภูมิพโลภิกขุนี้ มูลนิธิภูมิ-พโลภิกขุ ได้รับความกรุณาและความอนุเคราะห์จาก สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้ยืมพระคัมภีร์ธรรมสังคณี ฉบับอักษรขอมมาปริวรรตเป็นอักษรไทย เป็นคัมภีร์ใบลานจำนวน ๑๓ ผูก แล้วได้มอบให้ พ.อ.พร้อม โพธิศิริ ป.ธ.๘, นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ. ๙ และนายปัญญา สละทองตรง ป.ธ. ๙ เป็นผู้ชำระตรวจสอบเทียบเคียงกับฉบับสยามรัฐ ฉบับฉัฏฐสังคีติ ฉบับอักษรโรมัน ของสมาคมบาลีปกรณ์ และฉบับสิงหฬ จนกระทั่งงานสำเร็จเรียบร้อยลงด้วยดี

งานทำพระคัมภีร์ธรรมสังคณีฉบับภูมิพโลภิกขุที่ได้สำเร็จลงแล้วนี้ ควรเป็นที่น่าอนุโมทนาสาธุการอย่างยิ่ง เพราะเป็นพระคัมภีร์ที่มีความสำคัญระดับสูง และงานที่ได้ลุล่วงมาโดยลำดับ ก็เพราะโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ของมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม รัฐบาลได้ให้เงินอุดหนุนผ่านกรมการศาสนา และคณะกรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุทุกท่าน ได้ร่วมกันเป็นกำลังในการสร้างสรรค์พระคัมภีร์ สมเด็จพระสังฆราชได้ทรงพระกรุณาแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นรับผิดชอบในการดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ และทั้งได้ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการจัดหาทุนสร้างพระคัมภีร์ฉบับนี้ขึ้นด้วย.

๒๔. แนะนำ
พระคัมภีร์อัฏฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้จัดพิมพ์ **พระคัมภีร์อัฏฐสาลินี** ภาษาบาลี ซึ่งเป็นอรรถกถาของ **พระคัมภีร์ธรรมสังคณีปกรณ์** พระคัมภีร์แรกในพระอภิธรรมปิฎก เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ทั้งนี้ เพื่อความสมบูรณ์ของพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการศึกษาพระ-ปริยัติธรรม โดยชำระให้ถูกต้องตามสายตรง กล่าวคือ ในสายนี้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ตรวจชำระและพิมพ์ตั้งแต่พระคัมภีร์ **พระบาลีธรรมสังคณีปกรณ์ อัฏฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณี ธรรมสังคณีมูลฎีกา ธรรมสังคณีอนุฎีกา อัฏฐสาลินีอัตถ-โยชนา** โดยได้ตรวจชำระแก้ไขให้ตรงกันโดยตลอดทั้งสาย สามคัมภีร์หลังนี้ยังไม่เคยพิมพ์เป็นอักษรไทยเลย และโดยเฉพาะคัมภีร์สุดท้ายยังไม่เคยมีพิมพ์เลยในโลก มีอยู่แต่ในใบลานอักษรขอมในประเทศไทยเท่านั้น ความสำคัญของพระคัมภีร์อัฏฐสาลินี เกี่ยวกับมูลนิธิภูมิพโลภิกขุเป็นประการใดจะได้กล่าวถึงข้างหน้า

ในที่นี้ ขอแนะนำความหมายของคำว่า **อัฏฐสาลินี** ก่อน อัฏฐสาลินี แปลว่า มีเนื้อความเป็นแก่นสาร โดยมาจาก **อตฺถ** บทหนึ่ง **สาลินี** บทหนึ่ง **อตฺถ** แปลว่า เนื้อความ, ประโยชน์ อาเทศ ตฺถ เป็น ฏฺฐ จึงสำเร็จรูปเป็น **อฏฺฐ** **สาลินี** มาจาก **สาร** แปลว่า แก่นสาร, เนื้อแท้ อาเทศ ร เป็น ล เป็น สาล เหมือนคำว่า มหาสาโร เป็นมหาสาโล เมื่อรวม อฏฺฐ กับ สาล เป็น อฏฺฐสาล ลง อี ปัจจัย เป็น อฏฺฐสาลี เป็นชื่อของอัฏฐกถา ซึ่งเป็นอิตถีลิงค์ จึงลง อินี ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น อฏฺฐสาลินี แปลว่า อรรถกถามีเนื้อความเป็นแก่นสาร เป็นชื่ออรรถกถาแห่งพระธรรมสังคณีปกรณ์ ซึ่งเป็นพระคัมภีร์แรกแห่งพระ-อภิธรรมปิฎก และนับว่าเป็น **อรรถกถาคัมภีร์แรก** ที่ได้รจนาในชมพูทวีป (ประเทศอินเดีย) ด้วย

ประวัติผู้แต่งพระคัมภีร์อัฏฐสาลินี

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์นี้ คือ **พระพุทธโฆษเถระ** ซึ่งเรานิยมเรียกกันว่า **พระพุทธโฆษาจารย์** มีบอกไว้ท้ายพระคัมภีร์ ส่วนต้นพระคัมภีร์ตอนอารัมภกถาได้บอกไว้ว่า พระภิกษุชื่อพุทธโฆษะเหมือนกัน ได้อาราธนาให้แต่งพระคัมภีร์นี้ขึ้นมา ทั้งนี้เห็นได้ว่าชื่อพระพุทธโฆษะนี้มีอยู่หลายองค์ด้วยกัน ดังเช่นแม้ในสมัยเดียวกัน ก็ยังมีชื่อพระพุทธโฆษะอาราธนาให้พระพุทธโฆษะแต่งพระคัมภีร์นี้ขึ้น

ชื่อเสียงของพระพุทธโฆษะนี้เป็นชื่อที่เป็นมงคลนาม เพราะท่านได้สร้างงานด้านพระคัมภีร์ไว้มากมาย เพราะฉะนั้น ประเทศไทยจึงได้ตั้งนามพระราชาคณะผู้ใหญ่เป็นพระพุทธโฆษาจารย์บ้าง สถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะมีชื่อว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์บ้าง สถาปนามาแล้วหลายองค์ด้วยกัน เพื่อจะแยกให้เห็นชัดทางพม่าได้เติมคำว่า มหา นำหน้าใช้เรียกพระเถระ ผู้รจนาพระคัมภีร์นี้ว่า พระมหาพุทธโฆษาจารย์

พระพุทธโฆษาจารย์ หรือ **พระพุทธโฆษเถระ** นี้ เป็นชาวชมพูทวีป คือประเทศอินเดียตอนเหนือ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๙๔๕ ถึง ๑,๐๐๐ ปี เกิดในตระกูลพราหมณ์ตระกูลหนึ่ง ที่ตำบลพุทธคยา แคว้นมคธ ใกล้กับสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีนามว่าโฆษะ ก่อนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ได้ศึกษาศิลปศาสตร์ทั้งปวง เรียนจบไตรเพท ได้ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ในชมพูทวีป ถกเถียงโต้ตอบปัญหากะสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ปรากฏว่ามีสติปัญญามากสมณพราหมณ์ บัณฑิตอื่น ๆ มิสามารถกล่าวแก้ปัญหาของพราหมณ์หนุ่มนี้ได้ แต่พราหมณ์หนุ่มนี้สามารถแก้ปัญหาที่สมณพราหมณ์บัณฑิตอื่นถามได้ ดังนั้นพราหมณ์หนุ่มจึงมีชื่อเสียงกึกก้องครอบงำไปตลอดสกลชมพูทวีป ครั้งหนึ่งพราหมณ์หนุ่มเดินทางมาถึงวัดแห่งหนึ่งที่พุทธคยาได้รู้จักกับพระเรวตเถระ ผู้เป็นพระมหาขีณาสพ บรรลุปฏิสัมภิทาสี่โดยบังเอิญ กล่าวคือ วันหนึ่ง พราหมณ์หนุ่มได้สังวัธยายมนต์ในคัมภีร์ปตัญชลี อย่างถูกต้องไพเราะจับใจอยู่ตลอดคืน พระเถระได้ยินเสียงพราหมณ์นั้นสังวัธยายอยู่ก็รู้ว่า เป็นผู้ที่มีสติปัญญามาก จึงเรียก

พราหมณ์หนุ่มนั้นมาหา ได้สนทนากัน พราหมณ์หนุ่มได้ถามปัญหาต่าง ๆ ในคัมภีร์ไตรเพท ที่มีแง่เงื่อนซึ่งตนเองยังมีความสงสัยไม่เห็นนัยกะพระเถระ พระเถระก็ตอบอธิบายได้หมด ครั้นแล้วพระเถระจึงถามปัญหาในพระอภิธรรมบ้าง พราหมณ์หนุ่มตอบไม่ได้ จึงถามว่า นี่ชื่อว่าอะไร พระเถระตอบว่า ชื่อพุทธมนต์ จึงขอเรียนพุทธมนต์ พระเถระตอบว่า เรียนได้เฉพาะผู้บวชเท่านั้น พราหมณ์หนุ่มต้องการเรียนพุทธมนต์ จึงได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ได้เล่าเรียนพระพุทธวจนะ คือพระไตรปิฎก ได้ปรากฏชื่อว่า พระพุทธโฆษะ

เมื่อพระพุทธโฆษะอยู่ที่วัดที่ตำบลพุทธคยานั้น ได้รจนาปกรณ์ชื่อ **ญาโณทัย** ไว้ในวัด แล้วเริ่มรจนาคัมภีร์อรรถกถาชื่อว่า **อัฏฐสาลินี** ซึ่งเป็นอรรถกถาพระคัมภีร์ธรรมสังคณีปกรณ์ และ **คัมภีร์ปริตตัฏฐกถา** คืออรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ พระเรวตมหาเถระได้เห็นอรรถกถาที่ท่านได้รจนาแล้ว จึงแนะนำท่านว่า ในชมพูทวีปมีแต่บาลีพระไตรปิฎกเท่านั้น ไม่มีอรรถกถาของบาลีพระไตรปิฎกอยู่เลย แต่ในลังกาทวีปมีอยู่ โดยพระเถระทั้งหลายมีพระสารีบุตร (ซึ่งซ้ำกับพระอัครสาวก) เป็นต้นได้รจนาไว้ และต่อมาพระมหินทเถระได้ตรวจสอบแล้วรจนาไว้เป็นภาษาสิงหล ขอให้พระพุทธโฆษะไปลังกาทวีปตรวจสอบดูอรรถกถาเหล่านี้ แล้วแปลกลับมาเป็นภาษามคธ จะได้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งปวง เมื่อพระเถระได้แนะนำอย่างนั้นแล้ว ท่านพระพุทธโฆษะก็มีปีติโสมนัส กราบลาพระอุปัชฌายะและพระภิกษุสงฆ์แล้วเดินทางไปลังกาทวีปทางเรือ ได้พบพระพุทธทัตตเถระกำลังสวนทางมา ณ ท่ามกลางมหาสมุทร ได้สนทนากันเกี่ยวกับเรื่องแปลพระคัมภีร์เป็นภาษามคธ แล้วได้เดินทางต่อไปจนถึงท่าเรือในลังกา ระยะเวลานั้นอยู่ในสมัยของกษัตริย์ลังกาทรงพระนามว่า **มหานาม** มีนามอื่นอีกว่า "สิรินิวาส" บ้าง "สิริกุฑฑะ" บ้าง "สิริกูฏ" บ้าง (พ.ศ. ๙๕๒-๙๗๔)

เมื่อพระพุทธโฆษะไปถึงลังกา ได้ไปพบพระภิกษุสงฆ์ในมหาวิหารกรุงอนุราธปุระ แล้วได้ไปยังสำนักของพระสังฆปาลเถระ ซึ่งเป็นพระสังฆราชอยู่ในกรุงอนุราธปุระ ณ เรือนมหาปธานะ ได้ฟังอรรถกถาในภาษาสิงหลและเถรวาทะทั้งหมดแล้ว มั่นใจว่าเป็นพระพุทธาธิบายของพระผู้มีพระภาคจริง จึงได้ขอนุมัติ

ต่อพระสงฆ์ ขอโอกาสรจนาอรรถกถาพระไตรปิฎกเป็นภาษามคธ เพื่อจะทดสอบความรู้ความสามารถของพระพุทธโฆษะ คณะสงฆ์ลังกาซึ่งมีพระสังฆปาลเถระเป็นประธานได้มอบพระคาถา ๒ พระคาถาให้ท่านรจนาก่อนที่จะรับอนุญาตให้ตรวจดูพระคัมภีร์ทั้งหมด ท่านจึงรจนาปกรณ์ชื่อวิสุทธิมรรคขึ้น รจนาได้ดีมาก จนพระสงฆ์ลังกายอมรับความเชี่ยวชาญของท่าน ตามประวัติได้เล่าว่า เพื่อจะประกาศความเชี่ยวชาญของพระพุทธโฆษะนั้นให้ปรากฏ เทพยดาได้บันดาลให้คัมภีร์ที่รจนานั้นหายไป ท่านพระพุทธโฆษะก็ได้รจนาขึ้นใหม่อีก เทพดาก็บันดาลให้หายไปอีก ท่านก็รจนาขึ้นอีกถึง ๓ ครั้ง ครั้นแล้วเทพยดาก็ถวายคัมภีร์ที่ได้รจนาทั้ง ๒ คัมภีร์คืนท่าน เวลานั้นจึงได้มีคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็น ๓ คัมภีร์ พระพุทธโฆษะก็ได้นำคัมภีร์ทั้งสามจบนั้นถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์ได้อ่านทั้งสามคัมภีร์ สอบทานกันแล้ว มิได้มีความแตกต่างกันทั้งโดยพระคัมภีร์ หรือโดยอักขระ หรือโดยบท หรือโดยพยัญชนะ หรือโดยอรรถ หรือโดยเบื้องต้นเบื้องปลาย หรือโดยเถรวาทะ หรือโดยพระบาลีทั้งหลาย สักแห่งหนึ่งเลยทั้ง ๓ ฉบับเหมือนกัน เป็นการแสดงความสามารถอย่างยอดเยี่ยมของท่าน เทพยดาทั้งหลายได้สาธุการ พระสงฆ์ประมาณพันรูปประชุมกันในมหาวิหาร ได้เห็นความมหัศจรรย์ พากันยินดีชื่นชมโสมนัสสาธุการประกาศว่า ท่านองค์นี้เป็นพระเมตไตรยโพธิสัตว์แน่นอน และได้อนุมัติให้ท่านแปลคัมภีร์จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธได้

ในครั้งนั้น พระเจ้ามหานาม กษัตริย์แห่งลังกา ได้ทรงสดับเกียรติคุณของท่าน ได้เสด็จจากพระนครไปยังมหาวิหาร ทรงนมัสการพระสงฆ์ แล้วนมัสการพระพุทธโฆษะ นิมนต์ให้อยู่ในปราสาทแห่งหนึ่งชื่อปธานฆระ ด้านทิศทักษิณของมหาวิหารได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหลเป็นอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษามคธ

อรรถกถาในภาษาสิงหลแต่โบราณนั้น มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. มหาอรรถกถา
๒. ปัจจรีอรรถกถา
๓. กุรุนทีอรรถกถา

อรรถกถาที่ได้ยกขึ้นสู่การสังคายนา พระมหินทเถระนำมาจากชมพูทวีป แล้วรจนาไว้ด้วยภาษาสิงหล ชื่อว่า **มหาอรรถกถา**

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลายประชุมกันรจนาในเรือนแพ ซึ่งในภาษาสิงหลเรียกว่า ปัจจรีย ชื่อว่า **ปัจจรียอรรถกถา**

อรรถกถาที่พระภิกษุทั้งหลาย ประชุมกันรจนา ในกุรุนทีเวฬุวิหาร ชื่อว่า **กุรุนทีอรรถกถา**

วาทะที่พระอาจารย์ทั้งหลายในกาลก่อน มีพระอาจารย์ชั้นพระเถระเป็นต้นได้รจนาไว้โดยถือเอานัยแห่งพระบาลี ชื่อว่า **เถรวาทะ**

คัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหล ที่พระพุทธโฆษะได้แปลมาเป็นอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษามคธ มีมากกว่าครึ่งหนึ่งของคัมภีร์อรรถกถาทั้งหมด มีรายนามพระคัมภีร์ดังนี้

๑. สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก
๒. กังขาวิตรณี หรือมาติกัฏฐกถา อรรถกถาพระปาติโมกข์
๓. สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย
๔. ปปัญจสูทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย
๕. สารัตถัปปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย
๖. มโนรถปูรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
๗. ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐะและสุตตนิบาต
๘. ธัมมปทัฏฐกถา อรรถกถาธรรมบท
๙. ชาตกัฏฐกถา อรรถกถาชาดก
๑๐. อัฏฐสาลินี อรรถกถาธรรมสังคณีปกรณ์
๑๑. สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์
๑๒. ปัญจปกรณัฏฐกถาชื่อ ปรมัตถทีปนี เป็นอรรถกถาพระอภิธรรมทั้ง ๕ คัมภีร์ คือธาตุกถา กถาวัตถุ ปุคคลบัญญัติ ยมก และปัฏฐาน

๑๓. วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเศษว่าด้วยเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา

๑๔. ญาโณทัย แต่งก่อนที่อินเดีย ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

๑๕. ปรัตตัฏฐกถา อรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับย่อ ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

พระคัมภีร์เหล่านี้ ได้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวต่างประเทศเป็นอันมาก ท่านกล่าวว่าใช้เวลาเพียงปีเดียวเท่านั้น ได้ทำงานสำเร็จ เกิดอัศจรรย์แผ่นดินไหว

ผลงานวรรณกรรมของพระพุทธโฆษะนี้ นักศึกษาภาษาบาลีทั่วไปได้ยกย่องและนับถือว่าท่านเป็นบูรพาจารย์ผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งของโลก

เนื้อหาของพระคัมภีร์อัฏฐสาลินี

พระพุทธโฆษะได้กล่าวไว้ในคำปรารภพระคัมภีร์อัฏฐสาลินีว่า เรื่องกัมมัฏฐาน เรื่องจริต เรื่องอภิญญา และเรื่องวิปัสสนา ที่ท่านได้แสดงไว้แล้วในวิสุทธิมรรคทั้งหมด ท่านจะไม่นำมากล่าวอีก ดังนี้ แสดงว่า พระคัมภีร์อัฏฐสาลินีนี้แต่งขึ้นภายหลังพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่ตามประวัติที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นปรากฏว่า พระพุทธโฆษะได้รจนาพระคัมภีร์อัฏฐสาลินีไว้แล้วตามความรู้ที่ได้รับจากพระอรหันต์โดยตรง ก่อนที่จะเดินทางมายังลังกาทวีป จึงน่าจะเป็นไปได้ว่า เมื่อท่านเดินทางมาถึงลังกาทวีป ท่านได้พบว่ามีพระคัมภีร์อัฏฐสาลินีฉบับภาษาสิงหลอยู่ จึงได้นำฉบับที่ท่านได้รจนาไว้มาตรวจสอบอีกครั้ง แล้วจึงปรับปรุงให้เป็นที่เรียบร้อย นำมารวมเข้าเป็นฉบับเดียวกัน แล้วถือเอาฉบับที่ทำใหม่นี้เป็นฉบับที่สมบูรณ์ สำหรับเนื้อหาพระคัมภีร์มีดังนี้

๑. คำปรารภเบื้องต้นพระคัมภีร์ แต่งเป็นคาถา ๒๐ คาถา

๒. คำนิทาน คือกล่าวต้นเรื่องของพระคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ พระคัมภีร์ อานิสงส์การศึกษาพระอภิธรรม ความหมายของพระไตรปิฎก การนำ

พระศาสนาสืบต่อ ๆ กันมา การบำเพ็ญพระบารมีของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ครั้งเป็นพระสุเมธดาบสมาจนถึงพระชาติปัจจุบัน

๓. พรรณนาบทมาติกาตามลำดับบท
๔. พรรณนาจิตตุปปาทกัณฑ์
๕. พรรณนารูปกัณฑ์
๖. พรรณนานิกเขปกัณฑ์
๗. พรรณนาอัตถกถากัณฑ์

ได้เคยกล่าวความเป็นมาของแต่ละเรื่องในคำแนะนำชุดเดียวกันนี้ไว้แล้ว พระคัมภีร์อัฏฐสาลินีนี้ ให้ความแจ่มแจ้งพิสดารในการทำความเข้าใจพระคัมภีร์ธรรมสังคณี-ปกรณ์อย่างแท้จริง

การสร้างเป็นฉบับบาลีอักษรไทยและภาษาไทย

พระคัมภีร์อัฏฐสาลินีภาษาบาลีนี้ ได้มีการปริวรรตและพิมพ์ในประเทศ-ไทยมาแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๖๓ เนื่องในพระราชวโรกาสบำเพ็ญพระราชกุศลถวายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชชนนีพันปีหลวงเป็นเวลานาน ๖๐ ปีเศษแล้ว ถึงเวลาปัจจุบันนี้ กระดาษหมดอายุผุกรอบหมดแล้ว

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุนั้น ก่อนที่จะตั้งรูปเป็นมูลนิธิ ได้ดำเนินงานในนามของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ตั้งอยู่ ณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๖ โดย นายมณีพันธุ์ จารุดุล ได้ดำริเห็นความสำคัญของพระคัมภีร์อัฏฐสาลินีที่ควรจะหยิบยกขึ้นมาศึกษาอย่างจริงจัง กว้างขวางและแพร่หลาย จึงได้ดำเนินการแปลเป็นภาษาไทยขึ้น ได้มีผู้มีจิตศรัทธาร่วมบริจาคทรัพย์โดยเสด็จพระกุศลของสมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ วัดสระเกศ เป็นทุนพิมพ์พระคัมภีร์อัฏฐสาลินีฉบับแปล เพื่อทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระ-เจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๓ รอบ

ด้วยความมุ่งหมายจะเทิดทูนเฉลิมพระเกียรติ ส่วนจำนวนเงินที่เหลือจากค่าพิมพ์ ได้ขอพระราชทานตั้งเป็นทุนนิธิ ชื่อทุนนิธิ "ภูมิพโลภิกขุ" เพื่อพิมพ์พระคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่อ ๆ ไป ตามพระราชกระแสตอนหนึ่งที่ว่า "ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย" การพิมพ์พระคัมภีร์อัฏฐสาลินีแปลในวาระเริ่มแรกนี้ได้มีผลใน ๑๐ ปีต่อมา กล่าวคือ ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตยกทุนนิธิภูมิพโลภิกขุขึ้นเป็นมูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา จึงนับได้ว่าพระคัมภีร์อัฏฐสาลินีนี้ เป็นปฐมปัจจัยที่ก่อเกิดมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

พระพุทธโฆษะได้รจนาอรรถกถาอัฏฐสาลินีขึ้นเป็นครั้งแรกที่พุทธคยาก่อนมาลังกาทวีป ด้วยท่านได้เห็นความสำคัญของพระคัมภีร์นี้ จะด้วยเป็นการบังเอิญหรือมีความตั้งใจก็ตาม ที่สมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาได้หยิบยกเอางานแปลพระคัมภีร์อัฏฐสาลินีเป็นงานเพื่อการค้นคว้าพระธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นลำดับแรก ซึ่งนับว่าเป็นมงคลอย่างยิ่ง เมื่อได้มีการแปลพระคัมภีร์อัฏฐสาลินีจนจบพระคัมภีร์แล้ว และได้ตั้งมูลนิธิภูมิพโลภิกขุแล้ว การดำเนินงานได้ทำต่อเนื่องตลอดมา โดยได้จัดการชำระสอบทานพระคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา อัตถโยชนา ภาษาบาลีอักษรขอม แล้วได้พิมพ์เป็นอักษรไทยขึ้น ได้แก่ พระคัมภีร์ธรรมสังคณีมูลฎีกา ธรรมสังคณีอนุฎีกา อัตถโยชนาอัฏฐสาลินี ต่อมาได้พิมพ์พระคัมภีร์ธรรมสังคณี อันเป็นคัมภีร์แรกในพระอภิธรรมปิฎก พระคัมภีร์อัฏฐสาลินีฉบับบาลีอักษรไทยอรรถกถาพระบาลีธรรมสังคณีปกรณ์ซึ่งมูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ชำระสอบทานหาที่มา และได้จัดพิมพ์ขึ้นดังปรากฏอยู่นี้

ต้นฉบับที่ทำนั้น ได้ชำระฉบับที่ได้ตีพิมพ์ไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ สอบทานกับฉบับอักษรขอมซึ่งได้ต้นฉบับมาจากวัดบวรนิเวศวิหาร โดยความอนุเคราะห์ของสมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาส ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณ-สังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก มีจำนวนพระคัมภีร์ ๑๙ ผูก มีจำนวนผูกและลาน ดังนี้

ผูก ๑	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๒	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน

ผูก ๓	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๔	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๕	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๖	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๗	ต้นฉบับใบลานขาดหายไป		
ผูก ๘	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๙	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๐	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๑	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๒	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๓	มี ๒๖ ลาน	๕๒	หน้าลาน
ผูก ๑๔	มี ๑๒ ลาน	๒๔	หน้าลาน
ผูก ๑๕	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๖	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๗	มี ๒๔ ลาน	๔๘	หน้าลาน
ผูก ๑๘	มี ๒๓ ลาน	๔๖	หน้าลาน
ผูก ๑๙	มี ๑๙ $\frac{๑}{๒}$ ลาน	๓๙	หน้าลาน
รวม	๔๑๖ $\frac{๑}{๒}$ ลาน	๘๓๓	หน้าลาน

ได้สอบทานฉบับใบลานนี้กับฉบับฉัฏฐสังคีติแล้วตรวจชำระให้ถูกต้องสมบูรณ์ พิมพ์ออกเป็นเล่มในโอกาสนี้

ในการพิมพ์โอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕ นี้ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้จัดพิมพ์เป็น ๒ ภาค คือ

ภาคต้น ตั้งแต่ คันถารัมภกถา ถึง กามาวจรกุศลนิทเทส

ภาคปลาย ตั้งแต่ รูปาวจรกุศลวัณณนา ถึง นิคมนกถา.

๒๕. แนะนำ
พระคัมภีร์ธรรมสังคณีมูลฎีกา และธรรมสังคณีอนุฎีกา

ในการแนะนำให้รู้จักคัมภีร์สำคัญทั้ง ๒ นี้ เบื้องต้นควรทำความเข้าใจคำที่ใช้เป็นชื่อคัมภีร์ทั้ง ๒ นี้เสียก่อน คือคำว่า **ธรรมสังคณี** คำว่า **ฎีกา** คำว่า **มูลฎีกา** และคำว่า **อนุฎีกา**

ธรรมสังคณี เป็นชื่อคัมภีร์แรกในพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมี ๗ คัมภีร์ ได้แก่ ๑. ธรรมสังคณี ๒. วิภังค์ ๓. ธาตุกถา ๔. ปุคคลบัญญัติ ๕. กถาวัตถุ ๖. ยมก และ ๗. ปัฏฐาน เรียกย่อเป็นอักษรว่า **สํ วิ ธา ปุ ก ย ป** กล่าวกันว่า เป็นหัวใจพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีเขียนเป็นภาษาบาลี ว่า ธมฺมสงฺคณิ หรือ ธมฺมสงฺคณี แยกได้เป็น ๒ คำ คือ ธมฺม กับ สงฺคณิ **ธมฺม** แปลว่า **สภาวธรรม** หรือปรมัตถธรรม **สงฺคณิ** มาจาก สํ บทหน้า **คณ** ธาตุ ในความหมายว่า นับ ลง อิ ปัจจัย สำเร็จรูป เป็น สงฺคณิ บ้าง สงฺคณี บ้าง แปลว่า **นับพร้อม** คือ นับอย่างครบถ้วน โดยความหมาย หมายความว่า รวบรวมไว้ เมื่อเป็นบทสมาสว่า **ธมฺมสงฺคณิ** จึงแปลว่า **รวบรวมสภาวธรรมไว้อย่างครบถ้วน** พระคัมภีร์ **ธมฺมสงฺคณิ** นี้ มีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า ธมฺมสงฺคห ในภาษาไทยเรียกว่า ธรรมสังคหะ ปรากฏในหน้าสุดท้ายแห่งคัมภีร์อัตถสาลินี อรรถกถาแห่งคัมภีร์นี้ว่า อฏฺฐสาลินี นาม ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถา ซึ่งแปลว่า อรรถกถาแห่งพระคัมภีร์ธรรมสังคหะ ชื่อว่า อัตถสาลินี เพราะฉะนั้น คำว่า ธมฺมสงฺคณิ ก็ดี ธมฺมสงฺคห ก็ดี ให้เข้าใจว่าเป็นชื่อเดียวกัน

ธรรมะในคัมภีร์ธรรมสังคณีนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นครั้งแรก บนพระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ภายใต้ควงต้นปาริฉัตตกชาติ ในดาวดึงสพิภพ โปรดหมู่ทวยเทพ มีพระสิริมหามายา พุทธมารดา เป็นประธาน เมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ จนถึงวันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๘ รวม ๑๒ วัน ในพรรษาที่ ๗ หลังจากปีที่ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว และได้ทรงแสดงธรรมในพระคัมภีร์

อีก ๖ คัมภีร์ ในเวลาต่อมา ๆ ไปจนครบไตรมาส ดังนั้น พระคัมภีร์ธรรมสังคณี จึงถือได้ว่าเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญยิ่งกว่าคัมภีร์ทั้งปวง

พระคัมภีร์ธรรมสังคณีนี้ ได้จัดเข้าในพระอภิธรรมปิฎก ชุดพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๔ มีเนื้อความสำคัญพอสรุปได้ดังนี้

เริ่มต้นพระคัมภีร์ด้วยบทมาติกา (มาติกา แปลว่า แม่บท) รวม ๑๖๔ มาติกา แบ่งเป็นอภิธรรมมาติกา ๑๒๒ สุตตันตมาติกา ๔๒

อภิธรรมมาติกา หรือ แม่บทฝ่ายอภิธรรม มี ๒ คือ

๑. **ติกมาติกา** แม่บทจัดธรรมเป็นหมวดละ ๓ มี ๒๒ มาติกา

๒. **ทุกมาติกา** แม่บทจัดธรรมเป็นหมวดละ ๒ มี ๑๐๐ มาติกา

สุตตันตมาติกา คือ แม่บทฝ่ายพระสูตร มี ๔๒ มาติกา

เมื่อตั้งรูปมาติกาแสดงแม่บทของธรรมทั้งปวงแล้ว ได้แสดงกลุ่มธรรมที่เรียกว่าโคจฉกะอีก ๑๔ กลุ่ม มีเหตุโคจฉกะเป็นต้น ต่อจากนั้นได้จัดกัณฑ์ไว้เป็น ๔ กัณฑ์ คือ

๑. **จิตตุปปาทกัณฑ์** ว่าด้วยเรื่องจิตฝ่ายกุศล จิตฝ่ายอกุศล จิตที่เป็นอัพยากฤต หรือที่เรียกว่า กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิต รวมทั้งเจตสิกด้วยโดยละเอียดตามหลักมาติกา

๒. **รูปกัณฑ์** อธิบายเรื่องรูป คือ มหาภูตรูป และอุปาทายรูป เป็นหมวด ๆ

๓. **นิกเขปกัณฑ์** อธิบายบทตั้ง คือ มาติกา และโคจฉกะ ทั้งหมดอย่างพิสดาร

๔. **อัฏฐกถากัณฑ์** หรือเรียกว่า **อัตถุทธารกัณฑ์** อธิบายบทตั้งอย่างนิกเขปกัณฑ์เหมือนกัน แต่สั้นกว่า

ขอแนะนำคำว่า ธรรมสังคณี เพียงเพื่อให้เข้าใจความหมายของชื่อพระคัมภีร์เท่านั้น ในคัมภีร์ธรรมสังคณีนี้มีอรรถกถาอธิบาย ชื่อว่า อัตถสาลินี ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนาได้แต่งไว้เมื่อพันปีเศษมาแล้ว

ต่อไปนี้ จะกล่าวถึงคำว่า **ฎีกา** ต่อไป คำว่า ฎีกา นี้ ในภาษาไทยเราใช้ในความหมายหลายอย่าง เช่น หมายถึง หนังสือนิมนต์พระบอกกำหนดงานเพื่ออาราธนาพระไปในที่นิมนต์ ก็เรียกว่า ฎีกา หนังสือเบิกเงินราชการก็เรียกว่าฎีกา หนังสือบอกบุญเรี่ยไรก็เรียกว่าฎีกา ศาลยุติธรรมก็มีศาลฎีกา คำร้องทุกข์ต่อพระเจ้าแผ่นดินก็เรียกว่าถวายฎีกา พระพุทธเจ้าตรัสก็เรียกว่า พระพุทธฎีกา ซึ่งจะไม่พูดถึงในที่นี้ จะกล่าวถึงเฉพาะคำว่า ฎีกา ที่หมายถึงพระคัมภีร์ชั้นที่ ๓ เท่านั้น

คัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นแรก ได้แก่ พระไตรปิฎก เรียกว่า **ปาฬิ** หรือ **บาลี**

คัมภีร์อธิบายความพระไตรปิฎกรองลงมา คือคัมภีร์ชั้นที่ ๒ เรียกว่า **อฏฺฐกถา หรือ อรรถกถา**

คัมภีร์อธิบายความในอรรถกถาเรียกว่า **ฎีกา** หรือ ฎีกา ซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นที่ ๓

คำว่า **ฎีกา** นี้ พระอัครวงศาจารย์ ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์สัททนีติธาตุมาลาว่า ศัพท์นี้มาจาก ฎิก ธาตุ หรือ เฏกธาตุ คตฺยตฺเถ ในอรรถว่า ไป ว่า ถึง พึงทราบว่าธาตุที่มีความหมายว่า ไป, ว่า ถึง นั้น มีความหมายว่า รู้ (พุทฺธิ) ได้ด้วย ท่านได้ให้วิเคราะห์ไว้ว่า ฎิกียติ ชานิยติ สวฺณฺณนาย อตฺโถ เอตายาติ ฎีกา แปลว่า ที่ชื่อว่า ฎีกา โดยความหมายว่า เป็นคำที่ทำให้เข้าใจเนื้อความแห่งอรรถกถา เพราะฉะนั้น เมื่อถือเอาความ คำว่า ฎีกา ก็คือคัมภีร์ที่อธิบายความในอรรถกถาให้เป็นที่เข้าใจนั่นเอง แปลว่า เมื่อพระอรรถกถาจารย์ อธิบายความในพระบาลีหรือพระไตรปิฎกยังไม่แจ่มแจ้ง พระฎีกาจารย์ก็เขียนฎีกาขยายความให้เป็นที่เข้าใจ ฎีกาในพระไตรปิฎกมี ๓ อย่าง คือ

๑. ฎีกาพระวินัยปิฎก เรียกว่า ฎีกาพระวินัย
๒. ฎีกาพระสุตตันตปิฎก เรียกว่า ฎีกาพระสูตร
๓. ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก เรียกว่า ฎีกาพระอภิธรรม

ฎีกานี้มีคำนำหน้าว่า **มหาฎีกา** ก็มี **จูฬฎีกา** ก็มี **โปราณฎีกา** ก็มี **อภินวฎีกา** หรือ **นวฎีกา** ก็มี **มูลฎีกา** ก็มี **อนุฎีกา** ก็มี ที่มีคำนำหน้าชื่อของฎีกาต่าง ๆ ออกไปนั้นก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงความต่างกันของคัมภีร์ให้เป็นที่รู้ในหมู่นักเรียนบาลี เช่น ในวิสุทธิมรรค มีมหาฎีกา ชื่อ ปรมัตถมัญชุสา เป็นคัมภีร์ขยายความ เป็นคัมภีร์ใหญ่ แต่งอธิบายอย่างพิสดารแต่ก็มีจูฬฎีกาอธิบายอย่างสั้น หรือย่ออีกคัมภีร์หนึ่ง กังขาวิตรณี อรรถกถาพระปาติโมกข์ มีโปราณฎีกาอธิบายความไว้เก่า และมีอภินวฎีกา หรือ นวฎีกา แต่งอธิบายเพิ่มใหม่อีกก็มี

สำหรับมูลฎีกานี้ เป็นฎีกาขยายความแห่งอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ คือ คัมภีร์อัตถสาลินี อธิบายธรรมสังคณี สัมโมหวิโนทนี อธิบายวิภังค์ และปัญจปกรณัฏฐกถา ชื่อ ปรมัตถทีปนี อธิบาย ๕ คัมภีร์หลังที่เหลือ เรียกมูลฎีกาอีกอย่างหนึ่งว่า **ลีนัตถโชตนา** ก็มี ที่เพิ่มคำว่า "มูล" ไว้หน้าคำว่าฎีกาเป็นมูลฎีกานั้น หมายความว่า เป็นฎีกาเดิม ฎีกาแรกแต่งก่อนฎีกาอื่น ๆ ทั้งหมด กล่าวคือ ฎีกาพระวินัย ฎีกาพระสูตร แต่งทีหลังมูลฎีกาทั้งนั้น มูลฎีกานี้แบ่งออกเป็น ๗ คัมภีร์ มีชื่อ ดังนี้

ธรรมสังคณีมูลฎีกา
วิภังคมูลฎีกา
ธาตุกถามูลฎีกา
ปุคคลบัญญัติมูลฎีกา
กถาวัตถุมูลฎีกา
ยมกมูลฎีกา
ปัฏฐานมูลฎีกา

ท่านพระอานันทาจารย์ นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา เมื่อประมาณพันหนึ่งร้อยปีมาแล้ว เป็นผู้แต่งขึ้น โดยคำอาราธนาของพระธรรมมิตตะซึ่งท่านได้แสดงไว้ในตอนท้ายของพระคัมภีร์ธรรมสังคณีมูลฎีกาแล้ว

ส่วนอนุฎีกานั้น เป็นคัมภีร์แก้มูลฎีกาทั้ง ๗ ข้างต้นนั่นแหละ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **ลีนัตถปกาสนี** แบ่งเป็น ๗ คัมภีร์ มีชื่อดังนี้

ธรรมสังคณีอนุฎีกา
วิภังคอนุฎีกา
ธาตุกถาอนุฎีกา
ปุคคลบัญญัติอนุฎีกา
กถาวัตถุอนุฎีกา
ยมกอนุฎีกา
ปัฏฐานอนุฎีกา

คำว่า **อนุฎีกา** แปลว่า ฎีกาภายหลัง คือ แต่งอธิบายมูลฎีกา อีกชั้นหนึ่ง ต่างกับอภินวฎีกา หรือ นวฎีกา ซึ่งฎีกาทั้ง ๒ ชื่อหลังนี้ แต่งอธิบายเนื้อความในอรรถกถาด้วยกัน หาใช่อธิบายฎีกาเดิมไม่ อย่างเช่น คัมภีร์สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย แต่งอธิบายขยายความอรรถกถาชื่อ สมันตปาสาทิกา ซึ่งเป็นอรรถกถาพระวินัยปิฎก คัมภีร์วิมติวิโนทนีก็เป็นฎีกาพระวินัย แต่งอธิบายขยายความในอรรถกถาสมันตปาสาทิกาเหมือนกัน แต่ผู้แต่งคนละคน อธิบายขยายความคัมภีร์เดียวกัน อย่างนี้ไม่เรียกว่าอนุฎีกา เพราะฉะนั้น อนุฎีกาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ข้างต้น ที่ชื่อว่า อนุฎีกา ก็เพราะอธิบายความในมูลฎีกา ผู้แต่งอนุฎีกาพระอภิธรรมนี้ คือ พระธรรมปาลาจารย์ นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา เมื่อประมาณพันหนึ่งร้อยปีมาแล้ว

ประวัติของผู้แต่งมูลฎีกาและอนุฎีกา

ผู้แต่งมูลฎีกา คือ พระอานันทาจารย์ หรือ พระอานันทะ หรือ พระอานนท์ (พึงเข้าใจว่าไม่ใช่องค์ที่เป็นพระพุทธอนุชา) เป็นชาวอินเดีย ได้เดินทางมาศึกษาในลังกาทวีป สำนักมหาวิหาร มีความแตกฉานในพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นอย่างยิ่ง สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ หรือ ๑๔ หนังสือมูลฎีกาอภิธรรมนี้ จึงมีอายุประมาณหนึ่งพันหนึ่งร้อยปีเศษมาแล้ว สถานที่แต่งมูลฎีกานี้ คือ สำนักมหาวิหาร เมืองอนุราธปุระแห่งลังกาทวีป พระอานนท์องค์นี้เป็นพระเถระผู้มีความสำคัญยิ่งรูปหนึ่ง เป็นที่รู้จักในนามว่า "พระวันรัตน-ติสสมหาสามี" เพราะท่านเกี่ยวข้องกับคณะวนวาสี อาจจะเป็นพระสังฆราชฝ่ายอรัญวาสีของลังกาก็ได้ พระพุทธปิยะผู้แต่งคัมภีร์รูปสิทธิปกรณ์นิรุตติศาสตร์ภาษาบาลี ได้แสดงตนว่าเป็นศิษย์ของพระอานันทาจารย์นี้ด้วย

ผู้แต่งอนุฎีกา คือ พระธรรมปาลาจารย์ หรือ พระธรรมปาละ ผู้แต่งอนุฎีกานี้ เป็นศิษย์อาวุโสของพระอานันทาจารย์ จึงมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ เช่นเดียวกัน นิยมเรียกกันว่า พระจุลลธรรมปาละ เพื่อไม่ให้เข้าใจว่าเป็นองค์เดียวกับพระธรรมปาละองค์ก่อน ซึ่งพำนักอยู่สำนักวัดพทรติตถะ ผู้แต่งอรรถกถาอุทาน อรรถกถาอิติวุตตกะ อรรถกถาเถรคาถา อรรถกถาเถรีคาถา และมหาฎีกาปรมัตถมัญชุสา อธิบายวิสุทธิมรรค ซึ่งมีอายุอยู่ในรุ่นพระพุทธโฆษะ คัมภีร์อนุฎีกาอภิธรรมนี้จึงเป็นคัมภีร์หลังจากมูลฎีกา ผู้แต่งได้แต่งไว้เพื่อให้พระคัมภีร์พระพุทธศาสนามีความสมบูรณ์ เป็นหลักการศึกษาของโลกสืบไป

เนื้อหาของธรรมสังคณีมูลฎีกาและอนุฎีกา

โดยที่มูลฎีกาและอนุฎีกาทั้งสองนี้ ได้ตั้งชื่อตามสายของพระคัมภีร์ทั้ง ๗ ของพระอภิธรรมปิฎก ทั้งนี้ ก็เพื่อจะแสดงถึงสายแห่งความรู้ที่จะพึงได้จากปกรณ์

นั้น ๆ กล่าวคือ เมื่ออ่านพระคัมภีร์เดิม เช่น พระธรรมสังคณีไม่เข้าใจชัด ก็ดูความในอรรถกถาแห่งพระคัมภีร์ธรรมสังคณี ชื่อว่า อัตถสาลินี เมื่ออ่านอัตถสาลินียังไม่เข้าใจ ก็ดูมูลฎีกา อธิบายอัตถสาลินีอีกชั้นหนึ่ง เมื่ออ่านมูลฎีกายังไม่แจ่มแจ้ง ก็ต้องดูอนุฎีกาขยายความออกไปอีก เพราะฉะนั้น จึงเท่ากับอ่านพระบาลีเดิม แล้วดูเชิงอรรถกับขยายเชิงอรรถ อ่านเชิงอรรถยังไม่เข้าใจ ก็ต้องอ่านคำขยายเชิงอรรถต่อ ๆ กันไป จนเข้าใจความได้ถูกต้อง ซึ่งพระคัมภีร์เหล่านี้ในชั้นต้นเป็นของพระพุทธเจ้า รองลงมา เป็นความรู้ของพระอรหันต์ ซึ่งเป็นอรรถกถาจารย์รองลงมา เป็นความรู้ที่พระอาจารย์นักปราชญ์รุ่นก่อน ๆ ได้ศึกษาและสั่งสอนกันต่อมา จึงเป็นความรู้อันบริสุทธิ์ ช่วยให้เข้าใจพุทธาธิบายได้ถูกต้อง

มูลฎีกาได้ขยายความในอัตถสาลินี เบื้องต้น ได้พรรณนาความวีสติคาถา คือ คำปรารภ เริ่มพระคัมภีร์ ต่อไปพรรณนานิทานกถา คือ เรื่องราวเบื้องต้น ชี้แจงถึงมูลเหตุแห่งพระคัมภีร์ ต่อไปพรรณนาสุเมธกถา ให้แปลได้ถูกต้อง ต่อไปอธิบายความในกัณฑ์ทั้ง ๔ คือ

๑. **จิตตุปปาทกัณฑ์** พรรณนาบทติกมาติกา ว่าด้วยแม่บทธรรมหมวดละ ๓ มี กุศล อกุศล อัพยากฤต เป็นต้น และพรรณนาทุกมาติกา ว่าด้วยแม่บทธรรมหมวดละ ๒ พรรณนาบททุกมาติกา อันมาในพระสูตร พรรณนาบทภาชนีย แห่งกามาวจรกุศล ตอนกามาวจรกุศล มีพรรณนากายกรรมทวารกถา พรรณนาวจีกรรมทวารกถา ต่อไปพรรณนากถาว่าด้วยอกุศลกรรมบถ พรรณนากถาว่าด้วยกุศลกรรมบถ พรรณนากถาเทียบเคียงกรรมบถ ตอนธัมมุทเทสวารกถา พรรณนาหมวดธรรมมีผัสสะเป็นที่ห้า พรรณนาหมวดธรรมว่าด้วยองค์ฌาน พรรณนาหมวดอินทรีย์ พรรณนาหมวดองค์มรรค พรรณนาหมวดพละ เป็นต้น ไปจนถึงพรรณนาโลกุตตรกุศล ตอนอกุศลบทธัมมุทเทสวาร พรรณนากถาว่าด้วยจิตดวงแรก เป็นต้นไป ตอนอัพยากตบท มีพรรณนากุศล วิบากที่เป็นอเหตุกะ พรรณนามหาวิบากจิต ๘ ดวง พรรณนาขยายความวิบากจิต พรรณนากถาว่าด้วยอกุศลวิบาก ตอนว่าด้วยกิริยา อัพยากฤต มีพรรณนาจิตคือมโนธาตุ พรรณนาจิตคือ มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา

๒. รูปกัณฑ์ ก็มีพรรณนาอุเทศ พรรณนาการสงเคราะห์รูป ๓ อย่าง พรรณนาการสงเคราะห์รูป ๔ อย่าง เป็นต้น พรรณนานิทเทสหมวดหนึ่งในรูปวิภัตติ คือการจำแนกรูป ตอนทุกนิทเทส มีพรรณนากถาแจกอุปาทายรูป เป็นต้น

๓. นิเขปกัณฑ์ มีพรรณนากถายกติกมาติกาขึ้นแสดง พรรณนากถายกทุกมาติกาขึ้นแสดง พรรณนากถาทุกมาติกาอันมาในพระสูตร

๔. อัตถกถากัณฑ์ มีพรรณนาขยายความติกมาติกา พรรณนาขยายความทุกมาติกา

นี้เป็นส่วนมูลฎีกา ส่วนอนุฎีกา ก็ขยายความมูลฎีกาออกไปอีกตามนัยที่กล่าวมา คัมภีร์ทั้ง ๒ นี้ จึงนับว่าเป็นอุปกรณ์สำคัญที่จะอ่านอัตถสาลินีให้เข้าใจและแปลได้ถูกต้องยิ่งขึ้น

การสร้างเป็นอักษรไทย

ธรรมสังคณีมูลฎีกา และธรรมสังคณีอนุฎีกา ทั้ง ๒ คัมภีร์นี้ ได้อุบัติมาในโลกเป็นเวลานานนับพันปีแล้ว ได้มีฉบับอยู่ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีลังกา ไทย และพม่า เป็นต้น นับเป็นวรรณกรรมภาษาบาลีระดับสูงที่นักปราชญ์ภาษาบาลีจะต้องมี และได้ปรากฏอยู่ในประเทศไทยมาช้านานเพียงไรหาทราบไม่ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ยืมฉบับใบลานอักษรขอมจากวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบันได้เสด็จประทับเมื่อครั้งทรงผนวชเป็นพระภิกษุในพระนามว่า "ภูมิพโลภิกขุ" เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ได้โปรดมีพระกรุณาให้ยืมมาเป็นต้นฉบับปริวรรตเป็นอักษรไทย

มูลฎีกามีจำนวน ๑๐ ผูก ๒๓๔ ลาน หรือ ๔๖๘ หน้าลาน เริ่มปริวรรตเป็นอักษรไทยเมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๑๗ เสร็จเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๑๗

อนุฎีกา มีจำนวน ๑๒ ผูก ๒๘๒½ ลาน หรือ ๕๖๕ หน้าลาน เริ่มปริวรรตเป็นอักษรไทยเมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๗ เสร็จเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๗ ได้มอบคัมภีร์ทั้งสองให้ พันเอกพร้อม โพธิศิริ นักวิชาการ ผู้ชำนัญการของมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ เป็นผู้ตรวจชำระและสอบทาน นับแต่ได้เริ่มงานมา จนถึงผ่านการประชุมวิจัยของคณะกรรมการวิชาการของมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ รวมเป็นเวลา ๒ ปีเศษ จึงสำเร็จ คัมภีร์ธรรมสังคณีมูลฎีกาฉบับอักษรไทยมี ๓๑๕ หน้า ส่วนคัมภีร์ธรรมสังคณีอนุฎีกามี ๓๔๕ หน้า

การที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ผลิตคัมภีร์สำคัญออกมาเป็นฉบับพิมพ์อีก ๒ คัมภีร์นี้ นับว่าเป็นอุปกรณ์สำคัญในวงการภาษาบาลี ซึ่งจะแผ่ขยายต่อไปในโลก เป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา เป็นวรรณกรรมภาษาบาลีชิ้นแรกของพระอานันทาจารย์ และพระธรรมปาลาจารย์ ที่ปรากฏเป็นอักษรไทย นับว่าเป็นโชคดีของวงการภาษาบาลีในประเทศไทย จึงควรจะถือเป็นเกียรติภูมิของชาติ ที่งานอันยากยิ่งได้สำเร็จลง ผลสำเร็จทั้งนี้ ก็ด้วยความสนับสนุนของมหาเถรสมาคม และรัฐบาล ที่ได้ให้เงินงบประมาณอุดหนุนผ่านกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ด้วยความร่วมมืออย่างใกล้ชิดของคณะกรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ซึ่งมี พลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์ เป็นประธาน ด้วยศรัทธาและวิริยะของ ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ คือ นายมณีพันธุ์ จารุดุล พร้อมด้วย คุณอุษา จารุดุล หัวหน้าฝ่ายธุรการ และผู้มีจิตศรัทธาอื่น ๆ ที่บริจาคเงินร่วมสร้าง พระคัมภีร์เป็นรายยก และด้วยความร่วมมือของเจ้าหน้าที่มูลนิธิ ฯ ทุกฝ่าย

อนึ่ง ขอประกาศให้ทราบทั่วกันว่า คัมภีร์ธรรมสังคณีมูลฎีกา และคัมภีร์ธรรมสังคณีอนุฎีกานี้ ได้อุบัติขึ้นเป็นครั้งแรกในบรรณโลกอักษรไทย ณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร อันเป็นที่สรงมุรธาภิเษก เพื่อความสวัสดิมงคล ครั้งแรก

ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๓๒๕ ซึ่งจะครบกำหนดสองร้อยปี ในวันที่ ๖ เมษายน ๒๕๒๕ นี้แล.

๒๖. แนะนำ
พระคัมภีร์อัตถโยชนาแห่งอัฏฐสาลินี

พระคัมภีร์อัตถโยชนาแห่งอัฏฐสาลินี ได้อุบัติอยู่แล้วในโลกเป็นเวลาถึงห้าร้อยปีเศษ โดยอยู่ในเมืองไทยเป็นอักษรล้านนาบ้าง อักษรขอมบ้าง และได้ถูกลืมเสียเป็นเวลานานจนแทบจะไม่มีใครรู้จักและเห็นรูปโฉมเลย แต่บัดนี้ในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้ปริวรรตพระคัมภีร์นี้ออกเป็นภาษาบาลีอักษรไทย ชำระและได้ตีพิมพ์เป็นภาษาบาลีอักษรไทย สำเร็จเรียบร้อยแล้ว และจะได้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายเพื่อพระราชทานไปยังวัดสำคัญต่าง ๆ ในประเทศไทยและห้องสมุดสำคัญ ๆ ทั่วโลกต่อไป

ความหมายของอัตถโยชนา

ก่อนที่จะแนะนำพระคัมภีร์นี้ ควรจะทราบความหมายของคำว่า อัตถโยชนา ว่าหมายถึงอะไร อัตถโยชนา แปลว่าประกอบความหรือประกอบเนื้อความ เรียกสั้น ๆ ว่า โยชนา อย่างเดียวก็มี อัตถโยชนา หรือ โยชนา นี้ เป็นคัมภีร์ประเภทหนึ่ง ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหลายที่เป็นภาษาบาลี ซึ่งมีชื่อต่าง ๆ กันว่า พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา อัตถโยชนา สัททาวิเสส และปกรณ์พิเศษ หนังสือที่ชื่อว่า อัตถโยชนา นั้น เป็นหนังสือประเภทคู่มือประกอบการศึกษาคัมภีร์อรรถกถา ก็มี ประกอบการศึกษาคัมภีร์ฎีกา ก็มี แต่งไว้เพื่อช่วยในการศึกษาคัมภีร์นั้น ๆ ให้เข้าใจง่ายขึ้น แม้คัมภีร์มูลกัจจายน์ ก็มีอัตถโยชนากัจจายน์เป็นคู่มือการศึกษาด้วย เพื่อให้เข้าใจคัมภีร์สัททาวิเสสนี้ได้ง่ายขึ้น อัตถโยชนาจึงเป็นคู่มือการศึกษาคัมภีร์ต่าง ๆ อย่างแท้จริง ได้มีการขยายความของคำในคัมภีร์นั้น ๆ ด้วยการตั้งวิเคราะห์ศัพท์ แยกธาตุ บอกถึงไวยากรณ์ วิธีทำตัวของแต่ละบท และยังบอกสัมพันธ์ให้รู้ว่าคำไหนเข้ากับคำไหน บอกตัวโยคของ

สรรพนาม ฯลฯ เป็นต้น นับว่าเป็นประโยชน์มหาศาลแก่พระภิกษุสามเณร และนักศึกษาพระพุทธศาสนาเมื่อมีอัตถโยชนาของแต่ละคัมภีร์อยู่ข้างตัว ซึ่งทำให้เกิดความแตกฉานในการศึกษาอย่างยิ่ง

ในเมืองไทยเรานี้ ได้มีการพิมพ์อัตถโยชนาของคัมภีร์สมันตปาสาทิกาซึ่งเป็นคู่มือการศึกษาคัมภีร์สมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัย ซึ่งอธิบายพระวินัยปิฎก และยังมีอัตถโยชนาของพระคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ของพระคัมภีร์อภิธัมมัตถ-สังคหะอีกคัมภีร์หนึ่ง อัตถโยชนาของพระคัมภีร์อื่นนั้น ยังไม่มีการตีพิมพ์เป็นอักษรไทยเลย ที่ไม่มีการพิมพ์นั้นอาจเป็นเพราะยุคหลัง ๆ นี้ไม่มีใครสนใจในการศึกษามากนัก

ประวัติผู้รจนา

สำหรับพระคัมภีร์อัตถโยชนาแห่งอัฏฐสาลินีนี้ ผู้รจนาคือ **พระญาณ-กิตติ** พระมหาเถระองค์นี้อยู่ที่วัดปนสาราม (แปลว่า วัดขนุน) ซึ่งตั้งอยู่ ณ ทิศพายัพแห่งนครเชียงใหม่โบราณ เป็นพระอารามที่ร่มรื่นด้วยพฤกษชาติต่าง ๆ น่ารื่นรมย์ ท่านได้กล่าวไว้ในท้ายพระคัมภีร์ว่า พระราชาธิราชทรงพระนามว่า ลังก บางฉบับว่า ลก ได้สร้างกุฏีไว้ในวัดนั้น ท่านได้พำนักอยู่ ณ กุฏีนั้น ได้รจนาอัตถโยชนาแห่งอัฏฐสาลินีเป็นเวลา ๕ เดือน เริ่มตั้งแต่เดือนอ้าย จนถึงเดือนเก้า จึงจบบริบูรณ์

เรื่องที่ควรศึกษา พระเจ้าลังกหรือลก นี้ เป็นใคร ตามพงศาวดารโยนกกล่าวว่า ได้แก่พระเจ้าติโลกราช กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งนครเชียงใหม่ กษัตริย์พระองค์นี้เป็นรัชกาลที่ ๑๒ แห่งกษัตริย์ราชวงศ์เม็งราย ประสูติเมื่อพุทธศักราช ๑๙๕๒ เป็นราชบุตรของเจ้าสามฝั่งแกน รัชกาลที่ ๑๑ แห่งราชวงศ์เม็งราย เจ้านครเชียงใหม่ ซึ่งมีพระราชบุตร ๑๐ พระองค์ ต่างพระมารดากัน มีพระนาม

ตามลำดับคือท้าวอ้าย ๑, ท้าวยี่ ๑, ท้าวสาม ๑, ท้าวไส ๑, ท้าวงัว ๑, ท้าวลก ๑, ท้าวเจ็ด ๑, ท้าวแปด ๑, ท้าวเก้า ๑, ท้าวสิบ ๑, ท้าวลกคือพระโอรสองค์ที่หกได้ราชสมบัติจากพระราชบิดาเมื่อพระพุทธศักราช ๑๙๘๕ สวรรคตเมื่อ พ.ศ.๒๐๓๐ ครองราชสมบัติอยู่ ๔๔ ปี พระชนมายุ ๗๘ พรรษา ร่วมสมัยกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งเสวยราชย์ในกรุงศรีอยุธยา เมื่อพุทธศักราช ๑๙๙๑-๒๐๓๑ ซึ่งกษัตริย์ทั้งสองพระองค์นี้ได้เคยทำสงครามกัน และมีพระราชไมตรีต่อกัน สำหรับในรัชกาลพระเจ้าติโลกราชนี้ ล้านนาไทยได้ทำงานสำคัญทางพระพุทธ-ศาสนา คือการสังคายนาพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา สัททาวิเสส เมื่อปีพุทธศักราช ๒๐๒๐ ณ วัดโพธารามวิหาร แห่งนครเชียงใหม่ เป็นการสังคายนาครั้งที่แปด เรียกว่า อัฏฐมสังคายนา นับตั้งแต่ปฐมสังคายนา ในประเทศอินเดียมา และครั้งรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทำสังคายนาเป็นครั้งที่เก้า เรียกว่า นวมสังคายนา การสังคายนาลำดับที่แปดนั้น พระเจ้าลก หรือพระเจ้าติโลกราช ได้รับพระเกียรติปรากฏได้รับเฉลิมพระปรมาภิไธยว่า พระเจ้าศรีธรรมจักรวัติโลกราชา-มหาธรรมิกราช พระเจ้านครพิงค์เชียงใหม่

ในรัชกาลของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ซึ่งมีรัชกาลอันยาวนานถึง ๔๔ ปี มีความยุ่งยากทั้งการบ้านการเมือง ทั้งศึกภายในภายนอก แต่การปกครองบ้านเมืองของพระมหากษัตริย์ก็ได้ทำให้บ้านเมืองมีความสงบร่มเย็น การพระพุทธ-ศาสนาในรัชกาลนี้ได้รับอิทธิพลจากลัทธิลังกาวงศ์ ซึ่งเป็นที่นับถือของคนทั้งปวง ครั้งนั้น จะเห็นได้เช่นเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวชเป็นภิกษุนั้น ก็ได้อาราธนาพระสงฆ์ลังกามาเป็นพระอุปัชฌาย์ซึ่งในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า "สมเด็จ-พระบรมไตรโลกนาถเจ้ากรุงพระนครศรีอยุธยา มีพระราชศรัทธาจักทรงผนวช บำเพ็ญเนกขัมบารมี จึงใช้ราชทูตมายังสำนักพระเจ้าติโลกราช ณ เมืองนครพิงค์เชียงใหม่ ขอสงฆ์ไปทำสังฆกรรมในกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา พระเจ้าติโลกราช จึงอาราธนาพระเทพกุลเถรกับอันดับ ๑๒ รูป แล้วให้หมื่นล่ามแขกเป็นราชทูตเชิญพระราชสาสน์และพระธรรม พระสงฆ์ ไปยังกรุงพระนครศรีอยุธยา สมเด็จ-พระบรมราชาธิราชเจ้า ทรงพระราชศรัทธาเลื่องดูถวายไทยทานแก่พระเถรานุเถระ

ทั้งหลายนั้นเป็นอันมาก" ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า "ศักราช ๘๑๑ (พ.ศ. ๑๙๙๒) ปีมะเส็ง เอกศก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวช ณ วัดจุฬามณี ได้ ๘ เดือนแล้วลาผนวช" ประวัติศาสตร์สากลของ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ว่า ทรงส่งราชทูตออกไปนิมนต์พระเถระเข้ามาแต่ลังกาทวีป แล้วทรงมีพระราชศรัทธาออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุเหมือนอย่างพระมหาธรรมราชาที่ ๑ กรุงสุโขทัย ประทับอยู่วัดจุฬามณี ข้างใต้เมืองพิษณุโลก ข้อความที่นำมากล่าวนี้ เพื่อแสดงถึงอิทธิพลของการนับถือลัทธิลังกาวงศ์ ซึ่งได้แผ่มายังสุวรรณภูมิในครั้งนั้น

เมืองล้านนาโดยเฉพาะนครพิงค์เชียงใหม่ พระพุทธศาสนารุ่งเรืองอย่างสูงสุดในรัชกาลพระเจ้าติโลกราชนี้ ได้มีนักปราชญ์ทางศาสนาหลายท่านอยู่ในยุคนี้ รวมทั้งพระสิริมังคลาจารย์ ผู้รจนามังคลัตถทีปนีด้วย พระญาณกิตติเถระ ผู้รจนาอัตถโยชนาไว้มากมาย ก็ได้มีชีวิตอยู่ในรัชกาลนี้ด้วย ท่านได้แต่งอัตถโยชนาไว้หลายคัมภีร์ คือ

๑. อัตถโยชนา คู่มือการศึกษาพระวินัยในอรรถกถาสมันตปาสาทิกา

๒. อัตถโยชนา คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม คือ

๒.๑ อัตถโยชนาอัฏฐสาลินี คู่มือการศึกษาอรรถกถาอัฏฐสาลินี

๒.๒ อัตถโยชนาสัมโมหวิโนทนี คู่มือการศึกษาอรรถกถา-สัมโมหวิโนทนี

๒.๓ อัตถโยชนา คู่มือการศึกษาอรรถกถาปัญจปกรณ์ คือ

๒.๓.๑ อัตถโยชนาธาตุกถา

๒.๓.๒ อัตถโยชนาปุคคลปัญญัติ

๒.๓.๓ อัตถโยชนากถาวัตถุ

๒.๓.๔ อัตถโยชนายมก

๒.๓.๕ อัตถโยชนาปัฏฐาน

๓. อัตถโยชนาปัญจิกา คู่มือการศึกษาคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี ฎีกา-อภิธัมมัตถสังคหะ

๔. อัตถโยชนากัจจายนปกรณ์ คู่มือการศึกษาคัมภีร์สัททาวิเสส-กัจจายนปกรณ์

เนื้อหาของอัตถโยชนาแห่งอัฏฐสาลินี ก็คือ เป็นหนังสือคู่มือการศึกษาพระคัมภีร์อัฏฐสาลินี ตั้งแต่กถาเริ่มพระคัมภีร์จนจบ เพื่อให้เข้าใจคัมภีร์อัฏฐสาลินีได้ง่ายขึ้น เท่าที่กล่าวมานี้ย่อมปรากฏชัดว่า งานที่พระญาณกิตติเถระได้กระทำเพื่อเป็นการส่งเสริมการศึกษาวรรณกรรมภาษาบาลี ซึ่งถ้าเมื่อตีพิมพ์แล้ว จะเป็นหนังสือนับเป็นพัน ๆ หน้ากระดาษพิมพ์ทีเดียว เป็นงานที่ช่วยการศึกษาอรรถกถา ฎีกา และสัททาวิเสสทั้งสิ้น เพื่อมิให้เป็นที่เคลือบแคลงสงสัยในศัพท์ในข้อความด้วยการตั้งวิเคราะห์ให้ดู การแยกธาตุ บอกสูตรในสัททาวิเสส บอกสัมพันธ์ความให้รู้ว่าศัพท์ไหนเข้ากับศัพท์ไหนเป็นต้น

เท่าที่ได้เห็นคำปรารภของท่านในต้นพระคัมภีร์ ได้แสดงถึงความเคารพพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งได้สร้างงานอธิบายพระอภิธรรม อันเป็นงานที่เข้าใจยาก ไว้อย่างละเอียดลออ กว้างขวาง ท่านจึงมีความประสงค์จะแต่งอัตถโยชนาประกอบความเพื่ออธิบายพระอภิธรรมให้นักศึกษาได้เข้าใจง่ายยิ่งขึ้น สำหรับในคำนิคมลงท้ายพระคัมภีร์ ท่านได้กล่าวประวัติของท่านเล็กน้อย พร้อมกับบอกเวลาการรจนาใช้เวลาเก้าเดือนจบดังกล่าวแล้ว ทั้งได้เปรียบความไว้ว่า พระอาทิตย์ปราศจากมลทิน ย่อมส่องทวีปด้วยรังสีฉันใด อัตถโยชนานี้นั้น ก็ย่อมส่องอรรถกถาอัฏฐสาลินีนี้ให้สว่างสิ้นกาลนานฉันนั้น และท่านได้แสดงความปรารถนาไว้ว่า ขอให้อัตถโยชนาอันเป็นสาระที่รจนาไว้อย่างดีนี้ จงรุ่งเรืองในศาสนาของพระสุคตเจ้า และแก่ผู้ใคร่การศึกษาทั้งหลายสิ้นกาลนาน เหมือนอย่างพระอาทิตย์และพระจันทร์ ปรากฏอยู่ในท้องฟ้า ฉะนั้น ในที่สุด ท่านได้ตั้งความปรารถนาไว้ว่า ท่านได้ทำงานแต่งอัตถโยชนานี้ ได้สั่งสมบุญเป็นอันมาก ด้วยบุญนั้นขอให้สรรพสัตว์จงประสบความสุข และขอให้ตัวท่านได้บรรลุปรมาภิเษกสัมโพธิญาณในอนาคตกาล เมื่อได้บรรลุแล้วให้ได้ปลดเปลื้องเหล่าสัตว์ผู้ทุกข์ยาก ให้พ้นจากเครื่องผูกคือภพ

อัตถโยชนาแห่งอัฏฐสาลินีฉบับภูมิพโลภิกขุ

พระคัมภีร์นี้ได้อุบัติมาแล้วเป็นเวลาประมาณห้าร้อยปี เป็นงานส่งเสริมวรรณกรรมภาษาบาลี ของพระเถระในเมืองไทยยุคล้านนา คือพระญาณกิตติมหาเถระ นับเป็นการสมควรอย่างยิ่ง และนับเป็นเกียรติของชนชาติไทยและเมืองไทยที่ได้สร้างงานนี้ขึ้นมาเป็นคัมภีร์ใบลานอักษรขอม มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ต้นฉบับอัตถโยชนาอัฏฐสาลินีอักษรขอม จากวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปเสณเถระ) เจ้าอาวาสวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ กรุณาให้ยืม เป็นใบลานจำนวน ๑๓ ผูก ๓๒๔ ลาน ๖๔๘ หน้าลาน ดังนี้

ผูกที่ ๑	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๒	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๓	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๔	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๕	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๖	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๗	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๘	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๙	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๑๐	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๑๑	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๑๒	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๑๓	มีจำนวน	๓๖	ลาน	๗๒ หน้าลาน

ได้ปริวรรตเป็นอักษรไทยสำเร็จเมื่อ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๗.

๒๗. แนะนำ
พระคัมภีร์อัตถโยชนาแห่งสัมโมหวิโนทนี

พระคัมภีร์อัตถโยชนาแห่งสัมโมหวิโนทนี ได้อุบัติอยู่แล้วในโลกเป็นเวลาถึงห้าร้อยปีเศษ โดยอยู่ในเมืองไทยเป็นอักษรล้านนาบ้าง อักษรขอมบ้าง และได้ถูกลืมเสียเป็นเวลานานจนแทบจะไม่มีใครรู้จักและเห็นรูปโฉมเลย บัดนี้ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ปริวรรตพระคัมภีร์นี้ออกเป็นภาษาบาลีอักษรไทย ชำระและได้ตีพิมพ์เป็นภาษาบาลีอักษรไทย สำเร็จเรียบร้อยแล้ว และจะนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายเพื่อพระราชทานไปยังวัดสำคัญต่าง ๆ ในประเทศไทย และห้องสมุดสำคัญ ๆ ทั่วโลกต่อไป

ความหมายของอัตถโยชนา และประวัติผู้รจนา

ความหมายของอัตถโยชนาและประวัติผู้รจนา ปรากฏอยู่ในแนะนำพระคัมภีร์แห่งอัตถสาลินีแล้ว

เนื้อหาของอัตถโยชนาแห่งสัมโมหวิโนทนี ก็คือ เป็นหนังสือคู่มือการศึกษาพระคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี ตั้งแต่กถาเริ่มพระคัมภีร์จนจบ เพื่อให้เข้าใจพระคัมภีร์สัมโมหวิโนทนีได้ง่ายขึ้น เท่าที่กล่าวมานี้ย่อมปรากฏชัดว่า งานที่พระญาณกิตติเถระได้กระทำเพื่อเป็นการส่งเสริมการศึกษาวรรณกรรมภาษาบาลี ซึ่งถ้าเมื่อตีพิมพ์แล้ว จะเป็นหนังสือนับเป็นพัน ๆ หน้ากระดาษพิมพ์ทีเดียว เป็นงานที่ช่วยการศึกษาอรรถกถา ฎีกา และสัททาวิเสสทั้งสิ้น เพื่อมิให้เป็นที่เคลือบแคลง-สงสัยในศัพท์ในข้อความ ด้วยการตั้งวิเคราะห์ให้ดูการแยกธาตุ บอกสูตรในสัททาวิเสส บอกสัมพันธ์ความให้รู้ว่า ศัพท์ไหนเข้ากับศัพท์ไหนเป็นต้น

เท่าที่ได้เห็นคำปรารภของท่าน ในต้นพระคัมภีร์อัตถโยชนาแห่งอัฏฐสาลินีได้แสดงถึงความเคารพพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งได้สร้างงานอธิบายพระอภิธรรม อันเป็นงานที่เข้าใจยากไว้อย่างละเอียดลออกว้างขวาง ท่านจึงมีความประสงค์จะแต่งอัตถโยชนาประกอบความ เพื่ออธิบายพระอภิธรรมให้นักศึกษาได้เข้าใจง่ายยิ่งขึ้น สำหรับในคำนิคมลงท้ายพระคัมภีร์ ท่านได้กล่าวประวัติของท่านเล็กน้อย พร้อมด้วยการตั้งความปรารถนาดีไว้

อัตถโยชนาแห่งสัมโมหวิโนทนีฉบับภูมิพโลภิกขุ

พระคัมภีร์นี้ได้อุบัติมาแล้วเป็นเวลาประมาณห้าร้อยปี เป็นงานส่งเสริมวรรณกรรมภาษาบาลี ของพระเถระในเมืองไทยยุคล้านนา คือพระญาณกิตติ-มหาเถระ นับเป็นการสมควรอย่างยิ่ง และนับเป็นเกียรติของชนชาติไทยและเมืองไทยที่ได้สร้างงานนี้ขึ้นมาเป็นคัมภีร์ใบลานอักษรขอม มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้ต้นฉบับอัตถโยชนาสัมโมหวิโนทนีอักษรขอม จากวัดบวรนิเวศวิหาร โดยสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆ-ปริณายก เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร โปรดให้ยืมมาเป็นต้นฉบับปริวรรต เป็นใบลานจำนวน ๑๗ ผูก ๔๑๕ ลาน ๘๓๐ หน้าลาน ดังนี้

ผูกที่	๑	มีจำนวน	๒๓$\frac{๑}{๒}$	ลาน	๔๗ หน้าลาน
ผูกที่	๒	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่	๓	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่	๔	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่	๕	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่	๖	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่	๗	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่	๘	มีจำนวน	๒๔	ลาน	๔๘ หน้าลาน

ผูกที่ ๙ มีจำนวน ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๑๐ มีจำนวน ๒๙ ลาน ๕๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๑๑ มีจำนวน ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๑๒ มีจำนวน ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๑๓ มีจำนวน ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๑๔ มีจำนวน ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๑๕ มีจำนวน ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๑๖ มีจำนวน ๒๔ ลาน ๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๑๗ มีจำนวน ๒๖๑/๒ ลาน ๕๓ หน้าลาน

ได้ปริวรรตเป็นอักษรไทยสำเร็จเมื่อ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๒๑.

๒๘. แนะนำ
พระคัมภีร์อภิธัมมาวตาร

อภิธัมมาวตาร เป็นชื่อพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงมาช้านาน และเป็นหนังสืออ้างอิงในหนังสือพระพุทธศาสนาหลายเล่ม หนังสือไตรภูมิพระร่วงหรือที่เรียกว่า เตภูมิกกถา ซึ่งแต่งในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีก็ได้อ้างถึง ในคัมภีร์อัตถโยชนาพระอภิธรรมภาษาบาลีก็มีอ้างถึงหลายเล่ม และปรากฏว่าคัมภีร์นี้ได้มีเป็นสมบัติอยู่ในประเทศไทยมาช้านานแล้ว แต่คนรุ่นปัจจุบันแทบจะพูดได้ว่า ไม่มีใครรู้จัก เคยแต่เพียงได้ยินแต่ชื่อของพระคัมภีร์เท่านั้น ทั้งนี้เพราะพระคัมภีร์นี้ได้จารไว้ด้วยอักษรขอมจึงเป็นคัมภีร์ที่ลี้ลับเพราะคนไม่สนใจ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ปริวรรตเป็นอักษรไทย และชำระให้เป็นที่ถูกต้องอ่านง่าย พิมพ์เผยแพร่เป็นฉบับภาษาบาลีอักษรไทยขึ้นเป็นครั้งแรก นับว่าเป็นโชคดีของนักศึกษาภาษาบาลีจะได้มีตำราภาษาบาลี สำหรับเป็นคู่มือศึกษาค้นคว้าต่อไป ซึ่งข้าพเจ้าจะได้แนะนำพระคัมภีร์นี้ต่อไป

ความหมายชื่อพระคัมภีร์

ในพระคัมภีร์นี้ คำว่า **อภิธัมมาวตาร** ตัดเป็น **อภิธัมม** และ **อวตาร** เป็น ๒ คำ คำว่า **อภิธัมม** แปลว่า ธรรมยิ่ง ธรรมสูง หมายถึงพระอภิธรรมปิฎกอันเป็นพระพุทธวจนะ ได้แก่ ปรมัตถธรรม ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

ส่วนคำว่า **อวตาร** นั้น คำนี้มีที่ใช้ในภาษาไทยแล้ว โดยพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ได้อธิบายไว้ดังนี้

"อวตาร กิริยา หมายถึงแบ่งภาคมาเกิด นาม หมายถึงการลงมาเกิด, การแบ่งภาคมาเกิด เช่น พระนารายณ์อวตารเป็นปลา, ชื่อพระนารายณ์, ชื่อพระเจ้าแผ่นดินหรือคนสำคัญ"

ตามคำอธิบายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานนี้ ก็โดยที่มีวรรณกรรมของอินเดียเกี่ยวกับวิษณุปุราณะ และพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์เรื่องนารายณ์ ๑๐ ปาง เป็นหลักฐานยืนยันเข้ากับคำอธิบายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้เป็นอย่างดี แต่เมื่อพิจารณาเข้ากับชื่ออภิธัมมาวตารแล้ว จะเห็นเป็นคนละเรื่องกัน และโดยเฉพาะคำว่า **อวตาร** นี้ ท่านอาจารย์พระพุทธทัตตะก็ได้ใช้มาเป็นเวลานานถึงพันห้าร้อยปีเศษมาแล้วด้วย เพราะฉะนั้น จำเป็นจะต้องนำเอาคำของท่านเองมาตีความให้เข้ากันกับเรื่องจึงจะเข้ากันได้ คำว่า อวตาร ท่านหมายความว่า ถอดลูกดาล หรือทำลายลูกดาล เข้ากับคาถาที่ ๕ ในคำปรารภว่า

ตาลำ โมหกวาฏสฺส วิฆาฏนมนุตฺตรำ
ภิกฺขูนำ ปวิสนฺตานำ อภิธมฺมมหาปุรำ

แปลว่า คัมภีร์อภิธัมมาวตารเป็นเครื่องทำลายลูกดาลประตู คือ โมหะอย่างยอดเยี่ยม เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายเข้าไปสู่เมืองใหญ่คือพระอภิธรรม ในคาถานี้ อว- เท่ากับ วิฆาฏน แปลว่า ถอด หรือทำลาย ส่วน ตาล ที่แปลว่าลูกดาลนั้น แปลงเป็น ตาร ได้โดยนิรุตตินัย

อีกนัยหนึ่ง ความหมายของคำว่า **อวตาร** แปลว่า ข้ามได้ หมายความว่า ข้ามทะเลหลวง คือพระอภิธรรมได้ มีคาถาที่ ๖ เป็นเครื่องยืนยันว่า

สุทุตฺตรำ ตรนฺตานำ อภิธมฺมมโหทธึ
สุทุตฺตรำ ตรนฺตรานำ ตรำว มกรากรำ

แปลว่า คัมภีร์อภิธัมมาวตารสำหรับภิกษุผู้จะข้ามทะเลหลวงคือพระ-อภิธรรม ซึ่งข้ามได้แสนยาก เหมือนพ่วงแพของบุคคลผู้ข้ามแดนมังกรซึ่งข้ามได้แสนยาก ฉะนั้น

อีกนัยหนึ่ง คำว่า **อภิธัมมาวตาร** แปลว่า คัมภีร์เป็นที่หยั่งลงสู่พระอภิธรรมก็ได้ หมายความว่า เป็นคัมภีร์ที่จะทำให้เกิดความเข้าใจในพระอภิธรรมปิฎก

เพราะฉะนั้น การนำความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานมาใช้ในพระคัมภีร์อภิธัมมาวตารนี้ คงจะเข้ากันไม่ได้ จึงเห็นควรใช้ความหมายทั้ง ๓ นัย. คือ ถอดลูกคาล หรือข้ามลง หรือหยั่งลงสู่พระอภิธรรม มาใช้ในพระคัมภีร์อภิธัมมาวตารนี้

เนื้อหาของพระคัมภีร์อภิธัมมาวตาร

เริ่มต้นด้วยคันถารัมภกถา ซึ่งกล่าวคำไหว้พระรัตนตรัย คำปรารภการแต่งพระคัมภีร์อภิธัมมาวตาร เพื่อให้เกิดความฉลาดในพระอภิธรรมปิฎก ประพันธ์เป็นคาถา ๗ คาถา และแบ่งเป็นตอนที่เรียกว่าปริเฉทได้ ๒๔ ปริเฉท ดังนี้

ปริเฉทที่ ๑ จิตตนิทเทส แสดงจิต ในปริเฉทนี้ แสดงปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ต่อจากนั้น แสดงความหมายของจิต ลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของจิต ประเภทของจิตอย่างละเอียด มีทั้งคำร้อยแก้ว และคาถาสลับกันไป รวมคาถาไว้ ๕๙ คาถา

ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกนิทเทส แสดงเจตสิก แสดงความหมายของเจตสิก ประเภทของเจตสิก เป็นคำร้อยแก้วและคาถา ๒๐ คาถาสลับกันไป

ปริเฉทที่ ๓ เจตสิกวิภาคนิทเทส แสดงความจำแนกเจตสิก ในปริเฉทนี้มีคาถาแสดงเจตสิก ๕๒ เป็นเบื้องต้น แล้วบอกชื่อเจตสิกทั้ง ๕๒ ต่อจากนั้นกล่าวคาถาแสดงเจตสิกประกอบอยู่ในจิตดวงต่าง ๆ อย่างไพเราะ ประกอบด้วยคาถา ๓๘ คาถา

ปริเฉทที่ ๔ เอกวิธานิทเทส แสดงจิตประเภทต่าง ๆ มีจิตประเภทเดียวเป็นต้นไป และสรุปว่าจิตนี้มีประเภทมากมายด้วยอำนาจความต่างภูมิและบุคคล ประกอบด้วยคาถา ๕๕ คาถา

ปริเฉทที่ ๕ ภูมิปุคคลจิตตุปปัตตินิทเทส แสดงความเกิดขึ้นแห่งจิตตามภูมิและบุคคล ประกอบด้วยคาถาล้วน ๑๐๙ คาถา

ปริเฉทที่ ๖ อารัมมณวิภาคนิทเทส แสดงการจำแนกอารมณ์ซึ่งมีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ประกอบด้วยคาถาล้วน ๘๕ คาถา

ปริเฉทที่ ๗ วิปากจิตตัปปวัตตินิทเทส แสดงความเกิดของวิบากจิต ประกอบด้วยคาถา ๙๙ คาถา

ปริเฉทที่ ๘ ปกิณณกนิทเทส แสดงข้อเบ็ดเตล็ดของจิตด้วยอุปมาต่าง ๆ ประกอบด้วยคาถาล้วน ๘๕ คาถา

ปริเฉทที่ ๙ ปุญญวิปากปัจจยนิทเทส แสดงปุญญาภิสังขารเป็นต้นอันเป็นปัจจัยแก่วิบาก ประกอบด้วยคาถา ๖๒ คาถา

ปริเฉทที่ ๑๐ รูปวิภาคนิทเทส แสดงการจำแนกรูป ประกอบด้วยคาถา ๑๔๖ คาถา สลับคำอธิบายร้อยแก้วเป็นตอน ๆ ไป

ปริเฉทที่ ๑๑ นิพพานนิทเทส แสดงเรื่องนิพพาน ประกอบด้วยคาถา ๑๐ คาถา และอธิบายนิพพานด้วยคำร้อยแก้ว

ปริเฉทที่ ๑๒ ปัญญัตตินิทเทส แสดงบัญญัติด้วยคำร้อยแก้ว มีคาถาเดียว

ปริเฉทที่ ๑๓ การกปฏิเวธนิทเทส แสดงการกคืออัตตาและการแทง-ตลอดอัตตา เป็นคำร้อยแก้ว ประกอบด้วยคาถา ๙ คาถา สลับกันไป

ปริเฉทที่ ๑๔ รูปาวจรสมาธิภาวนานิทเทส แสดงการเจริญสมาธิฝ่ายรูปาวจร ประกอบด้วยคาถา ๑๙๑ คาถา

ปริเฉทที่ ๑๕ อรูปาวจรสมาธิภาวนานิทเทส แสดงการเจริญสมาธิฝ่ายอรูปาวจร ประกอบด้วยคาถา ๒๖๓ คาถา

ปริเฉทที่ ๑๖ อภิญญานิทเทส แสดงเรื่องอภิญญา ประกอบด้วยคาถาล้วนจำนวน ๖๑ คาถา

ปริเฉทที่ ๑๗ อภิญญารัมมณนิทเทส แสดงการวินิจฉัยอารมณ์ของอภิญญา ประกอบด้วยคาถาล้วน ๖๖ คาถา

ปริเฉทที่ ๑๘ ทิฏฐิวิสุทธินิทเทส แสดงทิฏฐิวิสุทธิคือทิฏฐิบริสุทธิ์ ประกอบด้วยคาถาล้วน ๕๗ คาถา

ปริเฉทที่ ๑๙ กังขาวิตรณวิสุทธินิทเทส แสดงญาณบริสุทธิ์เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย ประกอบด้วยคาถา ๓๗ คาถา สลับคำร้อยแก้ว

ปริเฉทที่ ๒๐ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส แสดงมัคคามัคค-ญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณเป็นเครื่องเห็นบริสุทธิ์ว่าทางหรือไม่ใช่ทาง ประกอบด้วยคาถาล้วน ๓๕ คาถา

ปริเฉทที่ ๒๑ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส แสดงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณบริสุทธิ์เป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ ประกอบด้วยคาถาล้วน ๒๑ คาถา

ปริเฉทที่ ๒๒ ญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส แสดงญาณทัสสนะบริสุทธิ์ ประกอบด้วยคาถาล้วน ๕๖ คาถา

ปริเฉทที่ ๒๓ กิเลสปหานกถา กล่าวถึงเรื่องการละกิเลสด้วยญาณต่าง ๆ กิเลสที่กล่าวถึงและอธิบาย ได้แก่ สังโยชน์ กิเลสมิจฉัตตะ โลกธรรม มัจฉริยะ วิปลาส คันถะ อคติ อาสวะ โอฆะ นิวรณ์ ปรามาส อุปาทาน อนุสัย มละ อกุศลกรรมบถ อกุศลจิตตุปบาท เป็นคำร้อยแก้ว ประกอบด้วยคาถา ๒ คาถา และญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส แสดงญาณทัสสนะบริสุทธิ์ ประกอบด้วยคาถารวม ๑๗ คาถา มีคำร้อยแก้วรวมอยู่ด้วย

ปริเฉทที่ ๒๔ ปัจจัยนิทเทส แสดงปัจจัย ๒๔ เป็นคำร้อยแก้ว มีคาถาสลับจำนวน ๕ คาถา

มีคำลงท้ายเรียกว่า นิคมนคาถา ประกอบด้วยคาถา ๑๗ คาถา และคำร้อยแก้วบอกชื่อคัมภีร์อภิธัมมาวตารนี้ว่า เป็นคัมภีร์ประเสริฐลึกซึ้งยิ่ง ควรศึกษา และบอกประวัติของพระคัมภีร์

รวมคาถาในพระคัมภีร์นี้ได้ ๑,๔๑๖ คาถา เนื้อความของพระคัมภีร์โดยใจความคล้ายอภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุรุทธาจารย์ และวิสุทธิมรรค ภาค ๓ ของพระพุทธโฆษาจารย์ และถือว่าคัมภีร์นี้เป็นอรรถกถาคัมภีร์หนึ่ง มีฎีกาแต่งแก้คัมภีร์นี้ ๒ คัมภีร์ ชื่ออภิธัมมัตถวิลาสินี ของท่านพระสุมังคลาจารย์ และฎีกาเก่าอีกคัมภีร์หนึ่ง

ท่านผู้แต่งพระคัมภีร์

ท่านอาจารย์พระพุทธทัตตเถระ เป็นผู้รจนาพระคัมภีร์อภิธัมมาวตาร มีแจ้งไว้ท้ายพระคัมภีร์ ท่านอาจารย์พระพุทธทัตตเถระนี้ได้กล่าวไว้ในคำแนะนำพระคัมภีร์มธุรัตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์แล้ว โปรดดูความพิสดารในที่นั้น

สถานที่รจนาอภิธัมมาวตาร

ท่านอาจารย์พระพุทธทัตตะ ได้แสดงไว้ตอนท้ายพระคัมภีร์อภิธัมมาวตารว่า ท่านได้รจนาพระคัมภีร์นี้ที่วัดกาเวริปัฏฏนะ ซึ่งเป็นวัดหนึ่งตั้งอยู่ที่ท่าน้ำกาเวริซึ่งมีน้ำเต็มเปี่ยม เป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ สงบสงัดน่าอยู่อาศัย อยู่อินเดียใต้

ท่านกล่าวว่าวัดนี้ท่านกฤษณทาสะ บาลีว่า กัณหทาสะ ได้สร้างไว้ กฤษณทาสะเป็นพราหมณ์นับถือพระพุทธศาสนา เป็นผู้มีวาจาอ่อนหวานเป็นสาธุชน

การสร้างอภิธัมมาวตารเป็นอักษรไทย

คัมภีร์อภิธัมมาวตารนี้ ต้นฉบับเดิมเป็นอักษรขอม เป็นสมบัติของวัดบวรนิเวศวิหาร มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้รับความอนุเคราะห์จากสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้ยืมมาเป็นต้นฉบับปริวรรตเป็นอักษรไทย เป็นจำนวนหนังสือ ๖ ผูก จำนวน ๑๓๒ ลาน มีรายละเอียดดังนี้

ผูกที่ ๑	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๒	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๓	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๔	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๕	๒๔ ลาน	๔๘ หน้าลาน
ผูกที่ ๖	๑๒ ลาน	๒๔ หน้าลาน

และได้มอบให้นักวิชาการของมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ มีอาจารย์เขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๙ เป็นประธาน และนายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ.๖ เป็นเลขานุการ ร่วมประชุมตรวจชำระสร้างเป็นต้นฉบับอักษรไทยขึ้น นับว่า เป็นการสร้างคัมภีร์นี้เป็นอักษรไทยครั้งแรก ซึ่งคัมภีร์นี้ได้อุบัติมาแล้วในโลกกว่าพันห้าร้อยปีแล้ว.

๒๙. แนะนำ
สัททนีติปกรณ์ ปทมาลา

ภาษาบาลีหรือภาษามคธ เป็นภาษามีแบบแผนที่เรียกว่า **ตันติภาษา** หมายความว่า เป็นภาษาที่มีไวยากรณ์มั่นคง เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะ คือ พระไตรปิฎก ทั้งเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เทศนาสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ได้สำเร็จมรรคผลนิพพาน ผู้อ่านภาษาบาลีจะเข้าใจอรรถพยัญชนะได้ถูกต้อง จำต้องศึกษาไวยากรณ์ของภาษานี้ให้ถ่องแท้ จึงจะไม่สงสัยลังเลในกระบวนแห่งภาษา สามารถนำเอาความรู้ที่มีอยู่ในภาษานี้ มาเป็นหลักประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง เพราะฉะนั้น ไวยากรณ์บาลีจึงมีความสำคัญมาก นักปราชญ์ภาษาบาลีจึงได้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์ไว้นับร้อยคัมภีร์มีชื่อต่าง ๆ กัน ไทยเราเรียกรวมว่า **พระสัททาวิเสส** เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ปฐมกษัตริย์แห่งราชจักรีวงศ์ ได้ทรงสังคายนาพระไตรปิฎก ขึ้นเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ ณ วัดมหาธาตุ ก็ได้จัดการชำระพระคัมภีร์แบ่งเป็นกอง ๆ คือ กองพระวินัย กองพระสูตร กองพระปรมัตถ์ และกองพระสัททาวิเสส

พระสัททาวิเสสนั้น ได้แก่ กระบวนศัพท์ภาษาบาลี อันมีที่มาที่เรียกว่า รากศัพท์ เป็นมาอย่างไร มีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และจะแปลอย่างไร เป็นเรื่องของสัททาวิเสส หรือเรียกว่า นิรุตติบ้าง เรียกว่า สัททศาสตร์บ้าง เรียกว่า สัททลักษณะบ้าง ทั้งหมดล้วนเป็นไวยากรณ์ภาษาบาลีทั้งนั้น และแต่งขึ้นไว้เป็นภาษาบาลีเช่นเดียวกัน การแต่งในลักษณะของพระสัททาวิเสสนั้นแยกไปจากสำนวนภาษาบาลีโดยทั่ว ๆ ไป จึงเป็นเรื่องที่จะต้องศึกษา โดยเฉพาะสำนวนสัททาวิเสส หรือไวยากรณ์นี้

คัมภีร์ไวยากรณ์ดังกล่าว ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักกันอยู่มาก ก็คือ คัมภีร์กัจจายนพยากรณ์ หรือที่เราเรียกว่า มูลกัจจายน์, คัมภีร์รูปสิทธิปกรณ์, คัมภีร์สัททนีติปกรณ์, คัมภีร์โมคคัลลานพยากรณ์, คัมภีร์นยาส หรือมุขมัตตทีปนี และคัมภีร์สัททพินทุ สองคัมภีร์ข้างต้นมีพิมพ์เป็นอักษรไทยแล้ว คัมภีร์เล่มหลัง ๆ

ต่อมายังไม่มี เพื่อจะผดุงความรู้ด้านภาษาบาลีให้กว้างขวางยิ่งขึ้น **มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา** จึงได้จัดปริวรรตและตรวจชำระพิมพ์คัมภีร์พระสัททาวิเสสนี้ให้บริบูรณ์ในอักษรไทย และจะได้จัดแปลต่อไปด้วย

สำหรับในโอกาสแรกนี้ จะได้จัดทำคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ขึ้นก่อน คัมภีร์สัททนีติปกรณ์นี้เป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมากทั้งเป็นหนังสือที่มีความพิสดารมากด้วย ท่านผู้แต่ง คือ **พระอัครวังสมหาเถระ** แห่งเมืองอริมัททนนคร ประเทศพม่า ปีที่รจนาคัมภีร์นี้ ปรากฏในคัมภีร์สาสนาลังการและคัมภีร์สาสนวังสปทีปิกา ว่าแต่งในปีพุทธศักราช ๑๖๙๗ คือประมาณแปดร้อยปีเศษมาแล้ว ที่ว่าเป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียง เพราะปรากฏว่าเป็นหนังสือที่อ้างอิงอยู่ในคัมภีร์ภาษาบาลีชั้นหลัง ๆ เช่น คัมภีร์มังคลัตถทีปนีที่พระสิริมังคลาจารย์แห่งนครเชียงใหม่รจนา ซึ่งทางคณะสงฆ์จัดเป็นหลักสูตรแบบเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลีสนามหลวง ในชั้น ป.ธ. ๔ ป.ธ. ๕ และ ป.ธ. ๗ และคัมภีร์อัตถโยชนาสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย ซึ่งพระญาณกิตติแห่งเชียงใหม่ได้รจนาไว้เป็นหนังสือประกอบการเรียนพระปริยัติธรรม ในชั้น ป.ธ. ๖ และ ป.ธ. ๗ และอัตถโยชนาปัญจิกาแห่งคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ อันเป็นหลักสูตรแบบเรียนชั้น ป.ธ. ๙ คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านั้นล้วนอ้างถึงไวยากรณ์ต่าง ๆ ซึ่งมีสัททนีติปกรณ์ด้วยคัมภีร์หนึ่ง แสดงว่าคัมภีร์ที่นักปราชญ์ภาษาบาลีไทยเราได้รจนาขึ้นได้แสดงความเคารพต่อมติของสัททนีติปกรณ์เป็นอย่างมาก นอกจากนี้ คัมภีร์ที่นักปราชญ์ลังกาแต่งขึ้น เช่น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาสูจิ ก็ได้อ้างถึงมติของสัททนีติสนับสนุนอยู่เป็นอันมาก ฉะนั้น สัททนีติปกรณ์จึงเป็นที่ยกย่องของนักปราชญ์ภาษาบาลีอย่างยิ่ง แม้แต่บาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ยังทรงอ้างถึงสัททนีติให้เป็นที่รู้จักแก่กุลบุตรผู้แรกเรียนภาษาบาลีทีเดียว

ในการจัดทำคัมภีร์สัททนีติปกรณ์เป็นอักษรไทยเป็นครั้งแรกนี้ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้ต้นฉบับอักษรขอม จากวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม มาปริวรรตเป็นอักษรไทย ซึ่งสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช ได้ประทานต้นฉบับมา แต่เป็นบั้นปลาย คือเริ่มแต่ปทมาลาตอนปลาย

มูลนิธิ ฯ จึงได้แสวงหาต้นฉบับอักษรขอมบั้นต้น ซึ่งได้จากหอสมุดแห่งชาติอันเป็นฉบับลายรดน้ำแดง สมัยรัชกาลที่ ๒ มาปริวรรตเป็นอักษรไทย ได้ปริวรรตทั้งสองบั้น เป็นอันจบพระคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ เป็นต้นฉบับอักษรไทย

สัททนีติปกรณ์นี้ แบ่งเป็นกัณฑ์ใหญ่ ๆ ๓ กัณฑ์ เรียกว่า มาลา คือ **ปทมาลา** ว่าด้วยเรื่องศัพท์ต่าง ๆ มีการใช้อย่างไร แจกอย่างไร มีอุทาหรณ์อย่างไร, **ธาตุมาลา** ว่าด้วยธาตุอันเป็นมูลรากของภาษาบาลี มีอย่างพิสดาร และ **สุตตมาลา** ว่าด้วยสูตร หรือกฎในการเปลี่ยนแปลงศัพท์ ซึ่งมีอยู่มากเกินกว่าพันสูตร, ไทยเราจารึกไว้ด้วยอักษรขอม เรียกสองมาลาข้างต้น คือ ปทมาลา และธาตุมาลาว่า **มหาสัททนีติ** เรียกสุตตมาลาว่า **จูฬสัททนีติ** แต่พม่าเรียกรวมว่า **สัททนีติ** พิมพ์แยกเป็นเล่ม ๆ ๓ เล่ม ตามมาลาดังกล่าว สิงหพพิมพ์สามมาลารวมกันเรียกว่า **มหาสัททนีติ** เนื้อความภายในเป็นอันเดียวกัน

ในการตรวจสอบคัมภีร์สัททนีติปกรณ์นี้ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้สัททนีติปกรณ์ ฉบับพม่าที่พิมพ์ในรุ่นก่อน และฉบับฉัฏฐสังคีติที่พิมพ์ ณ พุทธศาสนสภาแห่งสหภาพพม่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ และได้สัททนีติ ฉบับอักษรโรมัน ซึ่งเฮลเมอร์ สมิธ เป็นผู้ชำระ พิมพ์ในฝรั่งเศส เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๒๘ (พ.ศ. ๒๔๗๑) ซึ่ง สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) แห่งวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงพระกรุณาให้ยืมมาเทียบเคียงตรวจสอบกับฉบับอักษรขอมด้วย นับเป็นอุปการะแก่หนังสือนี้มาก นอกจากนี้ยังได้ค้นหาอาคตสถานแห่งอุทาหรณ์ที่ยกมาอ้างในคัมภีร์สัททนีติ ซึ่งมีที่มาจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาฎีกาต่าง ๆ มีอยู่เป็นจำนวนมาก ในการชำระได้บอกที่มานั้น ๆ อันเป็นประโยชน์แก่การศึกษาภาษาบาลี งานนี้จึงต้องใช้เวลามากในการจัดทำ และได้ทำดรรชนีท้ายเล่มไว้ เพื่อประโยชน์แก่การค้นคว้าของนักศึกษา

ในโอกาสที่ **สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา ฯ** ได้ทรงรับสถาปนาพระราชอิสริยศักดิ์ เป็น **สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้า-**

มหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี โดยเหตุที่สมเด็จ-พระเทพรัตนราชสุดา ฯ ทรงสนพระราชหฤทัยในอันที่จะศึกษาภาษาบาลี และโดยเหตุที่คัมภีร์นี้ เป็นอุปกรณ์อันเป็นกำลังสำคัญในการธำรงพระศาสนาอย่างยิ่ง ดังนั้น มูลนิธิ ฯ จึงเห็นเป็นโอกาสอันเป็นมงคล ในอันที่จะได้จัดพิมพ์คัมภีร์ **สัททนีติปกรณ์** นี้ไว้ให้เป็นที่ปรากฏ เป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ ทั้งถือเป็นรายงานทางวิชาการอันจะอำนวยผลประโยชน์ในการศึกษาภาษาบาลีด้วย.

๓๐. แนะนำ
สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา

เป็นที่น่ายินดีปรีดาปราโมทย์ของนักเรียนบาลีทั้งหลายที่ **สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา** ได้สำเร็จเป็นรูปเล่มตีพิมพ์ขึ้นมาให้แพร่หลายโดยมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ด้วยคัมภีร์นี้ได้รวบรวมธาตุภาษาบาลีไว้มาก นักเรียนบาลีจะรู้ภาษาบาลีได้อย่างกว้างขวาง จะต้องรู้จักธาตุเป็นหลัก ภาษาบาลีนั้นประกอบด้วยธาตุ วิภัตติ ปัจจัย ธาตุเป็นมูลรากของศัพท์ทั้งนามศัพท์และกิริยาศัพท์

พระอัคควงศาจารย์ได้รวบรวมธาตุทั้งหลายไว้ในคัมภีร์สัททนีติ จัดเป็นหมวดหนึ่งเรียกว่า **ธาตุมาลา** เป็นลำดับที่ ๒ ลำดับที่ ๑ เรียกว่า **ปทมาลา** ได้ตีพิมพ์แล้ว ลำดับที่ ๓ คือ **สุตตมาลา** ก็ได้ตีพิมพ์แล้ว ยังคงเหลืออยู่ตอนกลาง คือ **ธาตุมาลา** นี้ เมื่อมาสำเร็จลงจึงเป็นอันว่าบาลีไวยากรณ์ชุดใหญ่อันเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย ได้จบลงอย่างบริบูรณ์ จะเป็นคู่มือการศึกษาของนักเรียนบาลี และจะเป็นคู่มือในการตรวจสอบความถูกต้องในการชำระปกรณ์บาลีต่อไป

นักเรียนบาลีเมื่อได้เรียนบาลีไวยากรณ์ชั้นต้น ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสนั้น เท่ากับเรียนแบบเรียนเร็วในภาษาบาลี ช่วยให้หัดอ่านหัดแปลหัดแต่งภาษาบาลีได้ แต่เมื่อเรียนในชั้นสูง ๆ ขึ้นไป จนถึงขั้นต้องรับผิดชอบในวงการศึกษาภาษาบาลี หรือเมื่อต้องรับผิดชอบความผิดถูกของคัมภีร์ภาษาบาลีที่จะต้องสอบทานชำระให้ถูกต้องด้วยแล้ว ย่อมมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยสัททศาสตร์ภาษาบาลีเป็นหลักในการทำงานด้านวิชาการ เพราะฉะนั้นผู้ที่ได้ศึกษาลูบคลำคัมภีร์สัททศาสตร์ภาษาบาลีเป็นคู่มืออยู่เสมอ ย่อมมั่นใจในการทำงานด้านวิชาการภาษาบาลี แม้ท่านอาจารย์แต่เก่าก่อนของเราก็ได้ศึกษาสัททศาสตร์มาอย่างช่ำชอง จึงสามารถวินิจฉัยในกระบวนศัพท์ได้ โดยเฉพาะ-อย่างยิ่งการศึกษาธาตุ ซึ่งเป็นรากศัพท์ของนามและกิริยาทั้งปวงนั้น จำเป็นจะต้องศึกษาให้เจนจบ สมัยก่อนผู้ศึกษามูลกัจจายน์ต้องท่องธาตุมูลกัจจายน์ ๖ ผูกให้ขึ้นใจจึงจะมีความแตกฉานใช้การได้

สำหรับคัมภีร์สัททนีติปกรณ์นี้ ท่านได้จัดธาตุมาลาไว้เป็นหนึ่งในมาลาทั้ง ๓ คัมภีร์ อักษรขอมเรียกสัททนีติ ตอนปทมาลา และธาตุมาลา รวมกันว่ามหาสัททนีติ เรียกสุตตมาลาว่า จูฬสัททนีติ คัมภีร์อักษรสิงหฬเรียกทั้ง ๓ มาลาว่ามหาสัททนีติ คัมภีร์อักษรพม่าเรียก สัททนีติปกรณ์

สัททนีติปกรณ์ธาตุมาลานี้ มีการจัดลำดับธาตุโดยอาศัยการันต์ คือที่สุดแห่งศัพท์เป็นลำดับตัวหลัง ต่างจากปัจจุบันนี้ซึ่งนิยมจัดลำดับหนังสือตามอักขระตัวหน้า แบ่งออกเป็น ๔ ปริจเฉทด้วยกัน คือ

ปริจเฉทที่ ๑๕ ว่าด้วยธาตุสระล้วน และลงท้ายด้วยพยัญชนะวรรคทั้ง ๕ คือ

สุทธสรธาตุ ธาตุที่เป็นสระล้วน คือ อิ ธาตุ
กการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ก อักษร มี กุ ธาตุ เป็นต้น
ขการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ข อักษร มี ขา ธาตุ เป็นต้น
คการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ค อักษร มี คุ ธาตุ เป็นต้น
ฆการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฆ อักษร มี ฆา ธาตุ เป็นต้น
จการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย จ อักษร มี สุจ ธาตุ เป็นต้น
ฉการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฉ อักษร มี ฉุ ธาตุ เป็นต้น
ชการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ช อักษร มี ชิ ธาตุ เป็นต้น
ฌการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฌ อักษร มี เฌ ธาตุ เป็นต้น
ญการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ญ อักษร มี ญา ธาตุ เป็นต้น
ฏการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฏ อักษร มี โสฏ ธาตุ เป็นต้น
ฐการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฐ อักษร มี ฐา ธาตุ เป็นต้น
ฑการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฑ อักษร มี ฑิ ธาตุ เป็นต้น
ฒการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฒ อักษร มี วฑฺฒ ธาตุ เป็นต้น
ณการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ณ อักษร มี อณ ธาตุ เป็นต้น
ตการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ต อักษร มี เต ธาตุ เป็นต้น
ถการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ถ อักษร มี ถา ธาตุ เป็นต้น

ทการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ท อักษร มี ทา ธาตุ เป็นต้น
ธการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ธ อักษร มี ธา ธาตุ เป็นต้น
นการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย น อักษร มี นี ธาตุ เป็นต้น
ปการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ป อักษร มี ปา ธาตุ เป็นต้น
ผการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ผ อักษร มี ปุปฺผ ธาตุ เป็นต้น
พการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย พ อักษร มี ภพฺพ ธาตุ เป็นต้น
ภการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ภ อักษร มี ภา ธาตุ เป็นต้น
มการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ม อักษร มี มา ธาตุ เป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๑๖ กล่าวถึงอวัคคันตธาตุ คือ ธาตุที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะอวรรคและธาตุระคนกัน ซึ่งอยู่ในหมวด ภู ธาตุ เป็นต้น คือ

ยการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ย อักษร มี ยา ธาตุ เป็นต้น
รการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ร อักษร มี รา ธาตุ เป็นต้น
ลการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ล อักษร มี ลา ธาตุ เป็นต้น
วการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ว อักษร มี วา ธาตุ เป็นต้น
สการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ส อักษร มี สา ธาตุ เป็นต้น
หการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ห อักษร มี หา ธาตุ เป็นต้น
ฬการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฬ อักษร มี พิฬ ธาตุ เป็นต้น
ต่อจากนั้น ท่านแสดงธาตุระคนกัน มี หู ธาตุ ภู ธาตุ เป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๑๗ ว่าด้วยธาตุ ๖ หมวดคือรุธาทิคณะ หมวด รุธิ ธาตุ เป็นต้น ๑ ทิวาทิคณะ หมวด ทิว ธาตุ เป็นต้น ๑ สวาทิคณะ หมวด สุ ธาตุ เป็นต้น ๑ กิยาทิคณะ หมวด กี ธาตุ เป็นต้น ๑ คหาทิคณะ หมวด คห ธาตุ เป็นต้น ๑ ตนาทิคณะ หมวด ตน ธาตุ เป็นต้น ๑

ปริจเฉทที่ ๑๘ แสดงจุราทิคณะ ธาตุหมวด จุร ธาตุ เป็นต้น มี กการันตธาตุ ธาตุที่ลงท้ายด้วย ก อักษร ไปจนจบพยัญชนการันต์ในวรรคและอวรรค

ปริจเฉทที่ ๑๙ เป็นการวินิจฉัยธาตุทุกหมวด

ตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑๕ ถึง ปริจเฉทที่ ๑๙ นี้ พระอัครวงศาจารย์ได้จัดลำดับธาตุดังกล่าวแล้ว โดยยกตัวธาตุขึ้นตั้งแล้วแสดงอรรถแห่งธาตุ แสดงรูปธาตุต่าง ๆ พร้อมด้วยอุทาหรณ์อันมาจากพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถาฎีกา โดยพิสดารบ้าง บางธาตุก็แสดงแต่เพียงตัวธาตุพร้อมทั้งอรรถและอุทาหรณ์รูปสำเร็จของธาตุเท่านั้น มีประมาณ ๑,๖๘๖ ธาตุ ธาตุมาลานี้กล่าวกันว่า พระอัครวงศาจารย์ได้อาศัยคัมภีร์ธาตุปาฐะสันสกฤต เช่น ปาณินิ เป็นต้น มาเป็นหลักในการรจนาธาตุมาลานี้ ส่วนอุทาหรณ์นั้น ท่านยกมาจากพระไตรปิฎก และอรรถกถามาแสดง นับว่าเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมธาตุภาษาบาลีไว้มาก และทำให้ได้พบตัวอย่างในพระ-ไตรปิฎก และอรรถกถาฎีกาอันเป็นประโยชน์แก่นักเรียนบาลีอย่างยิ่งคัมภีร์หนึ่ง

ความสำคัญของคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลานี้ เป็นที่รู้จักกันดีในเมืองไทยนานมาแล้ว ทั้งนี้ เพราะได้มีคัมภีร์ธาตุบาลีฉบับไทยขึ้นมาเล่มหนึ่ง ชื่อธาตุปฺปทีปิกา หรือพจนานุกรมบาลี - ไทย แผนกธาตุ ซึ่งท่านอาจารย์หลวงเทพ-ดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรมธัช ป. ๙) ได้แต่งขึ้น โดยอาศัยสัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลานี้ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ท่านได้กล่าวไว้ในคำนำธาตุปฺปทีปิกาครั้งแรกตอนหนึ่ง ว่า

"หนังสือที่ข้าพเจ้าให้ชื่อว่า ธาตุปฺปทีปิกา เล่มนี้ เป็นสมุดแสดงธาตุในทางบาลี ตลอดขึ้นไปถึงกิริยาศัพท์ นามศัพท์ ฯลฯ ได้รวบรวมขึ้นจากสัททนีติที่กล่าวมาแล้วเป็นพื้น จากอภิธานัปปทีปิกาสูจิ และธาตุในกัจจายนะบ้างในสัททนีติตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑๕ ถึง ๑๙ แสดงในส่วนธาตุทั้งมวล ธาตุในสัททนีตินี้มากกว่าในกัจจายนะประมาณตั้งครึ่ง ข้าพเจ้ายังไม่เคยพบสมุดเล่มใดซึ่งได้รวบรวมธาตุไว้เป็นอย่างมากเท่าสัททนีติ เมื่อครั้งข้าพเจ้าชำระอรรถกถามัชฌิมนิกายที่มีชื่อว่า ปปญฺจสูทนี ซึ่งพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ นั้น ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเครื่องมือบาลีซึ่งมีใช้อยู่ในเวลานี้ คือ ชิลเดอรส กับ อภิธานัปปทีปิกา ยังไม่พอเพียงที่จะใช้ตลอดไปถึงหนังสือสูง ๆ เพราะอภิธานัปปทีปิกา แสดงแต่ศัพท์นามทั้งหมด ศัพท์กิริยาไม่มีเลย ชิลเดอรส แม้จะมีทั้ง ๒ ประการก็ยังน้อย เมื่อขัดข้องในทางกิริยาศัพท์ แม้มีปัญหาเพียงว่าอักษรจะสัญโยคหรือไม่ สระจะทีฆะหรือรัสสะดังนี้ พาให้ลังเล บาลีไวยากรณ์ไทยอาขยาต ซึ่งมีใช้อยู่ก็มีธาตุน้อยที่สุด เพราะ

ในที่นั้นท่านมิได้ต้องการจะแสดงให้มาก อันจะพาเฝือ ส่วนข้าพเจ้าเมื่อขัดข้องทางกิริยาศัพท์ ได้พึ่งสัททนีติเสมอ จึงเห็นประโยชน์สำคัญของสมุดเล่มนี้ก็คือจักได้ศัพท์แปลก ๆ จากชิลเดอรส และอภิธานัปปทีปิกาอีกมาก พร้อมทั้งหลักฐาน เพราะศัพท์บรรดามีอยู่ในอภิธานัปปทีปิกาเท่าไร ก็มีอยู่ในชิลเดอรสหมด แปลว่าชิลเดอรสเป็นผู้รับมติอภิธานัปปทีปิกา แต่ปรากฏน้อยแห่งว่า ชิลเดอรสรับมติสัททนีติ ดังนั้นพึงเห็นเสมอว่า เท่ากับรวมศัพท์แปลก ๆ ขึ้นอีกแผนกหนึ่ง สำหรับเป็นเครื่องมือบาลีใช้สมทบกับชิลเดอรสและอภิธานัปปทีปิกา ซึ่งเดิมมีใช้สุดมืออยู่เท่านี้ ว่าโดยหน้าตาหนังสือคล้ายตรงกันข้ามกับอภิธานัปปทีปิกา เพราะอภิธานัปปทีปิกาแสดงศัพท์นามทั้งหมด แต่หนังสือนี้แสดงศัพท์กิริยาทั้งหมด และตลอดถึงรูปอื่นด้วย"

ท่านอาจารย์หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์เป็นปราชญ์ภาษาบาลีผู้มีความสำคัญยิ่งท่านหนึ่ง ได้บุกเบิกให้เห็นความสำคัญของคัมภีร์สัททศาสตร์ ได้ศึกษาค้นคว้าและนำมาเปิดเผยในหมู่นักศึกษาบาลีเมืองไทย ซึ่งนับว่าเป็นบุพการีที่ควรแก่การเทิดทูนอย่างยิ่ง มีผลงานภาษาบาลีทั้งการชำระปกรณ์ และรจนาขึ้นในภาษาไทยเป็นจำนวนมาก คัมภีร์ธาตุปฺปทีปิกา ซึ่งท่านได้ยึดคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลาเป็นหลัก ได้อุบัติขึ้นมาแล้วร่วมหกสิบปีจึงได้มีคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลาภาษาบาลีอักษรไทยขึ้น ซึ่งจะขอให้ชื่อว่า "สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา ฉบับ-ภูมิพโลภิกขุ"

สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา ฉบับภูมิพโลภิกขุ

สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา ฉบับภูมิพโลภิกขุ นี้ ขอเรียนชี้แจงว่าเป็นคัมภีร์อักษรขอมที่มีอยู่ครบถ้วนตั้งแต่ต้นจนจบจากมหาสัททนีติปกรณ์ ฉบับวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ๑๓ ผูก ซึ่ง สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้โปรดประทานให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุยืมมาคัด ดังนี้

ผูกที่ ๑ ใบที่ ๒๒ หน้า ๒ ถึงใบที่ ๒๔ หน้า ๒ รวม ๕ หน้า
ผูกที่ ๒ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้า
ผูกที่ ๓ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้า
ผูกที่ ๔ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้า
ผูกที่ ๕ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้า
ผูกที่ ๖ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้า
ผูกที่ ๗ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้า
ผูกที่ ๘ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้า
ผูกที่ ๙ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้า
ผูกที่ ๑๐ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้า
ผูกที่ ๑๑ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้า
ผูกที่ ๑๒ มี ๒๔ ลาน ๔๘ หน้า
ผูกที่ ๑๓ มี ๓๕ ลาน ๗๐ หน้า

รวม ๑๓ ผูก เป็นหนังสือ ๓๐๒ ลาน ๖๐๓ หน้า ข้าพเจ้าได้รับมอบหมายจากมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ให้เป็นผู้ชำระพระคัมภีร์สัททาวิเสส ได้อาศัยมหาสัททนีติปกรณ์อักษรขอมฉบับของวัดราชบพิธ ฯ นี้เป็นหลักเทียบตรวจสอบกับสัททนีติอักษรพม่า ฉบับฉัฏฐสังคีติ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ซึ่งพระอาจารย์ธัมมานันทะแห่งวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปางให้ไว้เป็นสมบัติของมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และสัททนีติฉบับอักษรโรมัน ซึ่ง เฮลเมอร์ สมิธ เป็นผู้ชำระ พิมพ์ในฝรั่งเศส เมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๘ (พ.ศ. ๒๔๗๑) สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้ยืมมาเป็นคู่มือชำระ การชำระนั้นเมื่อปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยแล้ว ได้สอบทานกับสัททนีติอักษรพม่าและอักษรโรมัน แก้ไขให้เป็นที่ถูกต้องและได้ดูเทียบเคียงกับธาตุปปทีปิกา ของท่านอาจารย์หลวงเทพครุณานุศิษฏ์ ซึ่งท่านได้สัททนีติอักษรสิงหฬ พิมพ์ที่ลังกาในปี ค.ศ. ๑๙๐๙ (พ.ศ. ๒๔๕๒) เป็นหลักในการทำคัมภีร์ธาตุปปทีปิกาด้วย.

๓๑. แนะนำ
สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา

คัมภีร์สัททนีติปกรณ์ เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ภาษาบาลีที่ยิ่งใหญ่ มีชื่อเสียงคัมภีร์หนึ่ง ในบรรดาคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีทั้งหลาย เป็นประโยชน์ในการที่จะศึกษามูลศัพท์พร้อมทั้งวินิจฉัยอย่างสมบูรณ์ เพราะการที่จะศึกษาหาความรู้ในพระพุทธวจนะ คือ พระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ซึ่งเป็นวรรณนาอธิบายความแห่งพระไตรปิฎกได้แจ่มแจ้ง จำเป็นต้องศึกษาไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแตกฉาน จึงจะทำความเข้าใจอรรถพยัญชนะได้ถูกต้อง ไวยากรณ์ นี้เรียกว่า สัททาวิเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง สัททลักษณะ บ้าง นิรุตติศาสตร์ บ้าง

สัททนีติปกรณ์นี้ แบ่งเป็นกัณฑ์ใหญ่ได้ ๓ กัณฑ์ เรียกว่า มาลา คือ ปทมาลา ๑ ธาตุมาลา ๑ สุตตมาลา ๑ ในมาลาทั้ง ๓ นี้ แบ่งปริเฉท ๒๘ ปริเฉท คือ ปทมาลามี ๑๔ ปริเฉท ธาตุมาลามี ๕ ปริเฉท สุตตมาลามี ๙ ปริเฉท สองมาลาข้างต้น คือปทมาลาและธาตุมาลา ไทยเราเรียกว่า **มหาสัททนีติปกรณ์** ส่วนสุตตมาลาเรียกว่า **จูฬสัททนีติปกรณ์** ฟังดูแล้วคล้ายจะเป็นคนละคัมภีร์ คือ สัททนีติใหญ่ และสัททนีติเล็ก แต่ความจริงเป็นคัมภีร์เดียวกันที่มีความยาวจบลง

ในกัณฑ์ของตัวเอง ว่าโดยประมาณ สัททนีติปกรณ์นี้ มีความยาว ๗๐ ภาณวาร[๑] ประกอบด้วยคาถา ๗๐๗ คาถา.

ประวัติสัททนีติปกรณ์

คัมภีร์นี้นับว่าเป็นคัมภีร์สำคัญที่มีกำเนิดขึ้นในประเทศพม่า พระเถระผู้รจนาคัมภีร์นี้ คือ พระอัคควงศาจารย์ นักปราชญ์ภาษาบาลีชาวพม่า รจนาขึ้นเมื่อราวปีพุทธศักราช ๑๖๙๗ คือประมาณแปดร้อยปีเศษมาแล้ว มีเรื่องเล่าไว้ใน

---

[๑] คำว่า ภาณวาร แปลว่า วาระแห่งการสวด คือ การสวดเพื่อท่องจำตอนหนึ่ง ๆ เพราะบาลีเดิมนั้น จำกันมาด้วยมุขปาฐะ คือว่าปากเปล่าจนจำได้ เมื่อว่าโดยอักขระ นับอักขระจำนวน ๘,๐๐๐ ตัว เป็นหนึ่งภาณวาร เห็นยกมาอ้างในโยชนาอัฏฐสาลินีว่า

อฏฺฐกฺขรา เอกปาโท เอกา คาถา จตุปฺปทา
คาถา เจโก มโต คนฺโถ คนฺโถ พตฺตีสอกฺขโร
พตฺตีสกฺขรคนฺถานำ ปญฺญาสทฺวิสตำ ปน
ภาณวาโร มโต เอโก อฏฺฐกฺขรสหสฺสโก.

๘ อักขระ เป็น ๑ บาท คาถาหนึ่งมี ๔ บาท นับเป็นคันถะหนึ่ง คันถะหนึ่งมี ๓๒ อักขระ ๒๕๐ คันถะ นับเป็นหนึ่งภาณวาร มี ๘,๐๐๐ อักขระ.

นี้ว่าโดยนับคาถาปัฐยาวัต ๘ อักขระ เท่ากับ ๑ บาท คาถาหนึ่ง ๔ บาท เท่ากับ ๓๒ อักขระ เป็นคันถะหนึ่ง ๒๕๐ คันถะ นับเป็น ๑ ภาณวาร จึงมีอักขระ ๘,๐๐๐ ตัว เมื่อเป็นความเรียงร้อยแก้ว ก็ถือเอาความยาวของหนังสือที่แต่งขึ้น ๘,๐๐๐ ตัว เป็นหนึ่งภาณวารเช่นเดียวกัน สัททนีติปกรณ์ ว่าโดยภาณวารมี ๗๐ ภาณวาร จึงเป็นอักขระได้ ๕๖๐,๐๐๐ ตัว.

คัมภีร์ศาสนาลังการ และคัมภีร์ศาสนวงศ์[๑] ว่า

มีพระเถระผู้เชี่ยวชาญในพระปริยัติสัทธรรมอยู่ ๓ รูปในเมืองอริมัททนนคร (เมืองปะกัน)ประเทศพม่า คือ **พระมหาอัคคปัณฑิตเถระ ๑ พระอัคคปัณฑิตเถระ** ผู้เป็นศิษย์ของพระมหาอัคคปัณฑิตเถระ ๑ **พระอัคควงศเถระ** ผู้เป็นศิษย์ของพระอัคคปัณฑิตเถระ ๑ รูปที่ ๓ นี้ เรียกอีกอย่างว่า **พระอัคควงศาจารย์** ท่านเป็นสัทธิวิหาริก ถืออุปัชฌาย์ในสำนักของพระมหาอัคคปัณฑิตเถระ และเป็นหลานของพระอัคคปัณฑิตเถระ เป็นนักไวยากรณ์ผู้ยิ่งใหญ่ ได้รับชมเชยยกย่องว่าเป็นแก้วมณีบนเศียรของบัณฑิต มีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา เป็นผู้รจนาสัททนีติปกรณ์นี้

ท่านเล่ากันมาว่า เมื่อได้รจนาสัททนีติปกรณ์นี้แล้ว มีพระเถระผู้เชี่ยวชาญคัมภีร์สัททศาสตร์ชาวลังกา ได้ทราบข่าวว่า พระภิกษุชาวอริมัททนนคร มีความเชี่ยวชาญในสัททศาสตร์ ต้องการจะสนทนากับพระภิกษุชาวอริมัททนนคร จึงพากันมาสู่อริมัททนนคร พระภิกษุชาวอริมัททนนครได้นำคัมภีร์สัททนีติปกรณ์มาให้ดู พระเถระชาวลังกาอ่านปกรณ์นี้แล้วได้กล่าวสรรเสริญด้วยประการต่าง ๆ ว่า กระบวนสัททาวิเสสในเกาะสิงหฬไม่มีคัมภีร์เหมือนคัมภีร์นี้เลย แม้ข้อวินิจฉัยในคัมภีร์นี้พวกเรายังไม่รู้ทั้งหมดเลย เรื่องนี้เล่ากันไม่จบสิ้นจนทุกวันนี้

ได้เป็นที่ปรากฏว่า คัมภีร์สัททนีติปกรณ์ นักปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญไวยากรณ์บาลีชาวลังกานับถือมาก และแพร่หลายมาถึงประเทศไทย เช่น สมัย

---

[๑] คัมภีร์ศาสนวงศ์ เป็นหนังสือประวัติศาสนา พระปัญญาสามีมหาเถระชาวพม่าแปลจากภาษาพม่าเป็นภาษาบาลี ศาสตราจารย์ แสง มนวิทูร แปลเป็นภาษาไทย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จ-พุฒาจารย์ (โสม ฉนฺโน) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ในศาสนวงศ์บอกไว้ว่า สัททนีติปกรณ์รจนาเมื่อพุทธศักราช ๑๖๗๐ อายุแก่ขึ้นไปอีก ๒๐ ปี เรื่องปีที่รจนาสัททนีติปกรณ์นี้ค่อนข้างจะสับสน เพราะท่านผู้แต่งมิได้บอกไว้ในตอนต้น หรือในตอนท้ายแห่งคัมภีร์ แม้ในสัททนีติปกรณ์ฉบับฉัฏฐสังคีติก็มีความเห็นอย่างนี้ ควรยุติเพียงว่า แต่งเมื่อราวแปดร้อยปีเศษมาแล้วก็แล้วกัน และถ้าจะว่าเป็นหนังสือเก่าหนังสือดีชั้นเลิศก็ได้.

ล้านนารุ่งเรืองในด้านภาษาบาลี นักปราชญ์ภาษาบาลีของไทยชาวล้านนา เช่น พระญาณกิตติ ชาวเชียงใหม่ ผู้รจนาคัมภีร์อัตถโยชนาพระวินัยและพระอภิธรรม พระสิริมังคลาจารย์แห่งนครเชียงใหม่ ผู้รจนามังคลัตถทีปนี ต่างเคารพในมติของสัททนีติ ยกมาอ้างในคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งนี้ เพราะพระอัคควงศาจารย์ได้ค้นคว้าหาหลักฐานในพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาฎีกามาแสดงไว้ ได้รจนาไว้เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนาโดยแท้

วิธีการรจนาสัททนีติปกรณ์

ในการรจนาคัมภีร์นี้ ท่านได้อาศัยคัมภีร์สัททศาสตร์ภาษาบาลีเก่า ๆ เช่น คัมภีร์กัจจายนพยากรณ์ คัมภีร์นยาส หรือมุขมัตตทีปนี คัมภีร์โมคคัลลานะ และคัมภีร์อื่น ๆ อีกมาก ใช่แต่เท่านั้น ท่านยังได้อาศัยคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตอีกหลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์ปาณินิ เป็นต้น ในคัมภีร์สันสกฤตนั้น ท่านเลือกเอาที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พระพุทธวจนะมาแสดงไว้ ส่วนที่ไม่เกื้อกูลแก่คัมภีร์พระพุทธวจนะก็ละทิ้งไป ดังจะเห็นได้คือ ท่านแต่งปทมาลาโดยอาศัยคัมภีร์นิรุตติ-ปิฎกของพระมหากัจจายนเถระ คัมภีร์จูฬนิรุตติของพระยมกเถระ และคัมภีร์กัจจายนพยากรณ์ มาเป็นหลักแต่งขึ้น ส่วนธาตุมาลา ท่านได้แต่งโดยอาศัยคัมภีร์ธาตุปาฐะสันสกฤต เช่น ปาณินิ เป็นต้น สำหรับสุตตมาลา ท่านได้ตั้งคัมภีร์กัจจายนพยากรณ์เป็นหลัก และอาศัยสัททศาสตร์อื่น ๆ อีกหลายฉบับ มีรูปสิทธิปกรณ์ เป็นต้น แต่งขึ้นมา จึงนับว่าสัททนีติปกรณ์เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีที่สมบูรณ์ยิ่ง

สุตตมาลา

โดยเฉพาะในที่นี้ ควรจะทำความเข้าใจคำว่า สุตตมาลา ก่อน **สุตต** คือ **สูตร** หมายถึงกฎข้อบังคับในการทำตัว เป็นที่รู้กันว่าภาษาบาลีนั้นเป็นภาษาที่เรียกว่าตันติภาษา คือเป็นภาษาที่วางแบบแผนไว้ มีหลักเกณฑ์ มีกฎในการทำตัวทุกคำด้วย เป็นภาษาที่มีธาตุ วิภัตติ ปัจจัย การจะเปลี่ยนรูปคำไปต่าง ๆ ต้องมีสูตรกำหนดไว้ ดังนั้น การศึกษาสูตรให้เข้าใจ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ท่านจัดระเบียบของสูตรไว้เป็นอย่างดี เรียกว่า **สุตตมาลา** มีจำนวนสูตรถึง ๑,๓๔๗ สูตร นับว่ามากกว่าไวยากรณ์อื่นทั้งหมด กระจายอยู่ในวิภาคต่าง ๆ คือ สนธิ นาม การก สมาส ตัทธิต อาขยาต กิตก์ เมื่อท่านยกสูตรขึ้นมาแล้ว ท่านได้ทำคำอธิบายไว้เรียกว่า **วุตติ** สูตรง่าย ๆ ก็ไม่ต้องมีวุตติ แล้วแสดงอุทาหรณ์สำหรับอุทาหรณ์นั้นมีที่มาในพระไตรปิฎกอรรถกถาฎีกาพรั่งพร้อม นักศึกษาตามดูอาคตสถานแล้ว ได้ประโยชน์ในทางความรู้อย่างยิ่ง ในสุตตมาลานี้จัดไว้ ๕ ตอนด้วยกัน เรียกตอนหนึ่ง ๆ ว่า **กัปปี** ดังนี้

๑. **สนธิกัปปี** ปริเฉทที่ ๒๐ ว่าด้วยเรื่องสนธิ คือการเชื่อมคำ ประกอบด้วยสิกขาวิธาน สนธิกิริโยปกรณ์ สัญญาวิธาน สัญญาปริภาสาวิธาน สรปกติสนธิวิธาน พยัญชนสนธิวิธาน โวมิสสกสนธิวิธาน มี ๑๕๑ สูตร

๒. **นามกัปปี** ปริเฉทที่ ๒๑ ว่าด้วยเรื่องนาม คือ นามนาม คุณนาม สัพพนาม ซึ่งได้แจกไว้อย่างพิสดารในปทมาลา ในปริเฉทนี้ได้แสดงสูตรการทำตัวศัพท์นามต่าง ๆ สำเร็จรูปเป็นมาอย่างไร มี ๓๕๕ สูตร

๓. **การกกัปปี** ปริเฉทที่ ๒๒ ว่าด้วยการก แสดงสำนวนการแต่งภาษาบาลีพร้อมทั้งสัมพันธ์ความประกอบด้วยวินิจฉัย มีวิภัตติ เป็นต้น เป็นหลักในการแปลและการแต่งภาษาบาลี มี ๑๒๘ สูตร

๔. **สมาสกัปปี** ปริเฉทที่ ๒๓ ว่าด้วยการย่อศัพท์ ย่อความในภาษาบาลีมี ๘๖ สูตร

๕. **ตัทธิตกัปปี** ปริเฉทที่ ๒๔ ว่าด้วยปัจจัยเกื้อกูลแก่เนื้อความ คือ แทนเนื้อความประกอบศัพท์นั้น ๆ มี ๑๑๔ สูตร

๖. **อาขยาตกัปปี** ปริเฉทที่ ๒๕ ว่าด้วยอาขยาต คือ บทกล่าวกิริยาที่สำเร็จมาแต่ธาตุ วิภัตติ ปัจจัย มี ๒๔๑ สูตร

๗. **กิตกัปปี** หรือ กิพพิธานกัปปี ปริเฉทที่ ๒๖ ว่าด้วยนามกิตก์ กิริยากิตก์ และอุณาทิ ที่สำเร็จมาแต่ธาตุ วิภัตติ ปัจจัย มี ๒๔๒ สูตร

๘. **จตุปทวิภาค** ปริเฉทที่ ๒๗ อธิบายบททั้ง ๔ คือ บทนาม บท-อุปสัค บทนิบาต และบทอาขยาต พร้อมทั้งอุทาหรณ์

๙. **ปาฬินยาทิสังคหะ** ปริเฉทที่ ๒๘ เป็นการรวบรวมนัย คือแบบหรือสำนวนทั้ง ๔ คือ สำนวนพระบาลี คือ พระไตรปิฎก อันเป็นพระพุทธวจนะ ชื่อ **ปาฬินัย** สำนวนอรรถกถา คือ การใช้ศัพท์มาในอรรถกถาทั้งหลายชื่อ **อรรถกถานัย** สำนวนฎีกา คือ การใช้ศัพท์ที่มาในฎีกาทั้งหลาย ชื่อ **ฎีกานัย** และสำนวนปกรณ์ อื่น ๆ ชื่อ **ปกรณันตรนัย**

สองตอนข้างท้ายนี้ ไม่มีสูตรในการทำตัว

การสร้างสัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา ฉบับภูมิพโลภิกขุ

เนื่องจากคัมภีร์สัททนีติปกรณ์มีชื่อเสียงและความสำคัญดังกล่าวแล้ว มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้มอบหมายให้ข้าพเจ้า (นายสิริ เพ็ชรไชย) เป็นเจ้าของเรื่องชำระปกรณ์นี้มาแต่ปี ๒๕๑๗ ข้าพเจ้าได้เลือกจูฬสัททนีติปกรณ์อักษรขอมฉบับวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่ง สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก โปรดให้ยืมมาปริวรรตเป็นอักษรไทย มีอยู่ด้วยกัน ๘ ผูก คือ

นามผูกที่ ๑	มี ๒๓ ๑/๒ ลาน	รวม ๔๗ หน้าลาน
การกผูกที่ ๑	มี ๒๓ ๑/๒ ลาน	รวม ๔๗ หน้าลาน
การกผูกที่ ๒	มี ๓๒ ลาน	รวม ๖๔ หน้าลาน
สมาสผูกที่ ๑	มี ๒๓ ๑/๒ ลาน	รวม ๔๗ หน้าลาน
สมาสผูกที่ ๒	มี ๒๔ ๑/๒ ลาน	รวม ๔๙ หน้าลาน
ตัทธิต ๑ ผูก	มี ๓๓ ๑/๒ ลาน	รวม ๖๗ หน้าลาน
อาขยาต ๑ ผูก	มี ๓๕ ๑/๒ ลาน	รวม ๗๑ หน้าลาน
กิตก์ ๑ ผูก	มี ๓๗ ลาน	รวม ๗๔ หน้าลาน

อักษรขอมที่หาได้ ๘ ผูก มี ๒๓๓ ลาน เป็นหนังสือ ๔๖๖ หน้าลาน ยังขาดสนธิทั้งกัปปี นามผูกที่ ๒ กับตอนท้าย คือจตุปทวิภาค ตอนที่ ๘ และปาฬินยาทิ-สังคหะ ตอนที่ ๙ หาไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงได้อาศัยสัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา ฉบับฉัฏฐสังคีติ อักษรพม่า พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ซึ่งพระอาจารย์ธัมมานันทะ แห่งวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ให้ไว้ เป็นสมบัติของมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ กับสัททนีติฉบับอักษรโรมันซึ่ง เฮลเมอร์ สมิธ เป็นผู้ชำระ พิมพ์ในฝรั่งเศส เมื่อ ค.ศ.๑๙๒๘ (พ.ศ. ๒๔๗๑) ซึ่ง สมเด็จพระญาณสังวร ให้ยืมมาเป็นคู่มือในการชำระ ทำเป็นต้นฉบับในตอนสนธิกัปปี นามผูกที่ ๒ และจตุปทวิภาค กับปาฬินยาทิสังคหะที่ยังขาด ให้ครบบริบูรณ์ในอักษรไทย การชำระนั้นเมื่อปริวรรตอักษรขอมยกร่างเป็นฉบับอักษรไทยแล้ว ได้สอบทานอักษรขอม อักษรพม่าและอักษรโรมัน แก้ไขให้เป็นที่ถูกต้อง โดยอาศัยนักวิชาการช่วยจัดทำสัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา ที่ได้แจ้งนามไว้แล้ว ได้หาอาคตสถานแห่งอุทาหรณ์จากที่ต่าง ๆ มากแห่งด้วยกัน และได้ทำปทานุกรมแห่งอุทาหรณ์และสูตรไว้ท้ายเล่มด้วย ยกขึ้นเป็น "**สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา ฉบับภูมิพโลภิกขุ**" ตามพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช เพื่อเฉลิมพระเกียรติแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน และเป็นอนุสรณ์

ในโอกาสที่กรุงเทพมหานคร จะมีอายุครบ ๒๐๐ ปี สนองพระคุณพระบรมราช-จักรีวงศ์

หวังว่า สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา ฉบับภูมิพโลภิกขุนี้ จะอำนวยประโยชน์ แก่วงการภาษาบาลีตามควร ขออานิสงส์แห่งการชำระปกรณ์นี้ จงเป็นคุณประโยชน์แก่พระศาสนาสิ้นกาลนาน.